BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

EL-MÜEYYED-BİLLÂH AHMED BİN HÜSEYİN VE ZEYDÎ FIKHINDAKİ YERİ (ORUÇLA İLGİLİ FIKHÎ GÖRÜŞLERİ ÖZELİNDE)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÖMER FARUK ÜLKER

BURSA - 2024

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

EL-MÜEYYED-BİLLÂH AHMED BİN HÜSEYİN VE ZEYDÎ FIKHINDAKİ YERİ (ORUÇLA İLGİLİ FIKHÎ GÖRÜŞLERİ ÖZELİNDE)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÖMER FARUK ÜLKER

DANIŞMAN

Doç. Dr. Eren GÜNDÜZ

BURSA - 2024

TEZ ONAY SAYFASI

T. C. BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim / Ana sanat Dalı, İslam Hukuku Bilim Dalı'nda 702023014 numaralı Ömer Faruk ÜLKER'in hazırladığı "**el-Müeyyed-Billâh Ahmed b. Hüseyin ve Zeydî Fıkhındaki Yeri (Oruçla İlgili Fıkhî Görüşleri Özelinde)"** konulu yüksek lisans tezi çalışması ile ilgili tez savunma sınavı / / 2024 günü - saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının olduğuna ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Doç. Dr. Eren GÜNDÜZ
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Doç. Dr. Mustafa ATEŞ
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Doç. Dr. Fatih YÜCEL
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

…/…./2024

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tez Başlığı: **el-Müeyyed-Billâh'ın Zeydî Fıkhındaki Yeri (Oruçla İlgili Fıkhî Görüşleri Özelinde)**

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 91 sayfalık kısmına ilişkin, ……2024 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 17'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

1. Kaynakça hariç

2. Alıntılar hariç/dâhil

3. 5 Kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç.

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim. ……2024

Adı Soyadı	**:** Ömer Faruk ÜLKER
Öğrenci No	**:** 702023014
Anabilim Dalı	**:** Temel İslam Bilimleri
Programı	**:** İslam Hukuku
Statüsü	**:** Yüksek Lisans

DANIŞMAN

Doç. Dr. Eren GÜNDÜZ

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans / Doktora tezi olarak sunduğum " **el-Müeyyed-Billâh Ahmed b. Hüseyin ve Zeydî Fıkhındaki Yeri (Oruçla İlgili Fıkhî Görüşleri Özelinde)** başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı : Ömer Faruk ÜLKER
Öğrenci No : 702023014
Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Programı : İslam Hukuku
Statüsü : Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar Adı soyadı	Ömer Faruk ÜLKER
Üniversite	Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim dalı	Temel İslam Bilimleri
Bilim dalı	İslam Hukuku
Tezin niteliği	Yüksek Lisans Tezi
Tez danışmanı	Doç. Dr. Eren GÜNDÜZ

EL-MÜEYYED-BİLLAH AHMED B. HÜSEYİN VE ZEYDİ FIKHINDAKİ YERİ (ORUÇLA İLGİLİ FIKHÎ GÖRÜŞLERİ ÖZELİNDE)

Şiî gelenek içerisinde doğan ve İslam tarihi incelendiğinde kendine has birtakım ayırıcı özellikleri bulunduğu görülen Zeydiyye mezhebi, teşekkül sürecini hicri 3-4. yüzyıllarda tamamlamıştır. Bazı âlimler, mezhebin teşekkülüne yaptıkları katkı oranında, mezhep mensubu fukaha içerisinde ön plana çıkmışlardır. Bu mezhepte ön plana çıkan âlimlerden birisi de Müeyyed-Billâh Ahmed b. Hüseyin'dir. Farklı yönleriyle bu fakihin hayatını ve Zeydiyye fıkhına yaptığı etkilerle mezhepteki konumunu tespit etme hedefindeki bu çalışmanın birinci bölümünde, Zeydiyye fıkhının teşekkül süreci bu fakih merkeze alınarak anlatılmıştır. İkinci bölümde gerek Zeydî kaynaklar gerekse genel nitelikli tarih kitapları incelenmiş ve müellifin hayatı, ilmî kişiliği, hocaları, eserleri ve yaşadığı dönemle ilgili bilgiler verilmiştir. Üçüncü bölümde ise Müeyyed-Billâh'ın kendi eseri olan *Şerhu't-Tecrîd*'deki oruçla ilgili görüşleri incelendikten sonra müteahhirûn dönemi ulemasından İbnu'l-Miftâh'ın *Şerhu'l-Ezhâr* adlı eserine intikal eden görüşleri ekseninde onun mezhebe yaptığı katkılar tespit edilmeye çalışılmıştır. Mezhebin teşekkülüne katkısı bilinen müellifin, mezhebi son dönemdeki klasik biçimine ulaştıran ve yeri geldiğinde tahrîc gibi fıkhî yöntemlerle ona doğrudan katkıda bulunan isimlerden biri olduğu anlaşılmakta, sonraki dönemlerde de onun görüşlerine azımsanmayacak derecede itibar edildiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler:

İslâm Hukuku, Zeydî Fıkhı, Fukaha Tabakatı, Müeyyed-Billâh Ahmed b. Hüseyin, *Şerhu't-Tecrîd, Şerhu'l-Ezhâr*

ABSTRACT

Name and Surname	Ömer Faruk ÜLKER
University	Uludag University
Institution	Social Science Institution
Field	Basic Islamic Sciences
Brach	Islamic Law
Degree Awarded	Master
Supervisior	Asst. Prof. Eren Gündüz

AL-MUAYYAD-BILLAH AHMAD B. HUSAYN AND HIS PLACE ZAYDĪ JURISPRUDENCE (IN RELATION HIS JURISPRUDENCE OPINIONS REGARDING FASTING)

The Zaydiyya sect, which was born within the Shiite tradition and has some distinctive features when Islamic history is analysed, completed its formation process in the 3-4th centuries of Hijri. It is understood that some scholars came to the forefront among the fuqaha of the sect in proportion to their contribution to the formation of the sect. One of the prominent scholars in the Zaydiyya sect is Muayyed-Billah Ahmad b. Husayn. In the first part of this study, which aims to determine the life of Mu'ayyad-Billah in different aspects and his position in the sect with his influences on Zaydiyya fiqh, the formation process of Zaydiyya fiqh is explained by centring on Mu'ayyad-Billah. In the second part, both Zaydī sources and general history books are analysed and information about the author's life, scholarly personality, teachers, works and the period in which he lived is given. In the third chapter, after analysing the views of Mu'ayyed-Billah, whose position among the Zaydī fuqaha was determined, on fasting in his own work *Sharḥ al-Tajrīd*, Mu'ayyed-Billah's contributions to the sect were tried to be determined on the basis of his views transmitted to the work of Ibn al-Miftāh's *Sharḥ al-Ezhār*. It is understood that our author is a name who brought the madhhab to its classical form in the last period and contributed directly to the madhhab with fiqhical methods such as tahrīj when necessary, and it is seen that his views were respected to a considerable extent in the following periods.

Keywords:

Islamic Law, Zaydī Fiqh, Muayyad-Billah Ahmad b. Husayn, *Sharḥ al-Tajrīd*, *Sharḥ al-Ezhār*

ÖNSÖZ

Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun. Rasûlümüz Muhammed'e (sav), onun ailesi ve ashabına salât ve selam olsun.

Hz. Muhammed'in (sav) vefatından sonra dinî, sosyal, siyasî, kültürel etkenlerin yanı sıra gerek nassların farklı yorumlanmaya müsait oluşu gerekse farklı yönelim, yöntem ve algılayış biçimleri sebebiyle inanç ve ibadet düzleminde çeşitli mezhepler ortaya çıkmıştır. Zeydiyye mezhebi de siyasi bir direniş neticesinde ortaya çıkan zamanla itikâdî ve fıkhî olarak da gelişen bir İslam mezhebidir. Zeydiyye fıkhı, teşekkül sürecini tamamlayıp günümüze gelinceye kadar çeşitli merhalelerden geçmiş bu süreç içerisinde mezhebin gelişimine katkı yapmaları hasebiyle bazı isimler mezhep içerisinde öne çıkmıştır.

Araştırmamızın konusu, mezhepte öne çıkan âlimler arasında sayılan Müeyyed-Billâh Ahmed b. Hüseyin'in Zeydiyye mezhebindeki konumunu ve mezhebe yaptığı katkıları tespit etmektir.

Bu minvalde birinci bölümde Müeyyed-Billâh merkeze alınarak Zeydiyye mezhebinin gelişimi müteahhir dönem Zeydî âlimlerinden Şehârî'nin *Bülûġu'l-ereb ve künûzü'z-zeheb fi-maʿrifeti'l-mezheb* adlı eserinde ortaya koyduğu fukaha tasnifi esas alınarak anlatılmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde Müeyyed-Billâh'ın hayatı, ilmî kişiliği, hocaları, eserleri ve yaşadığı dönemle ilgili bilgiler ortaya konularak çalışmamızın odağındaki isim farklı yönleriyle ele alınmıştır. Son bölümde ise Müeyyed-Billâh'ın kendi fürû-i fıkıh eseri olan *Şerhu't-Tecrîd* ile Ebu'l-Hasan Abdullah b. Miftah tarafından kaleme alınan *Münteza'u'l-muhtâr min ġayşi'l-midrâr* isimli ancak daha çok *Şerḥu'l-Ezhâr* olarak tanınan eseri örnekleminde Müeyyed-Billâh'ın Zeydiyye mezhebinde gerçekleştirdiği etkiler tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca her konu Ahmed b. Kâsım el-Ansî'nin *et-Tâcu'l-müzheb li ahkâmi'l-mezheb* isimli şerhinden de istifade edilerek incelenmiştir.

Araştırmamın başından sonuna kadar desteklerini esirgemeyen kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Eren Gündüz'e ve jüri üyesi diğer hocalarıma, destekleriyle yanımda olan aileme ve dostlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ..... **iii**

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU ..... **iv**

YEMİN METNİ ..... **v**

ÖZET ..... **vi**

ABSTRACT ..... **vii**

ÖNSÖZ ..... **viii**

İÇİNDEKİLER ..... **ix**

KISALTMALAR ..... **xii**

GİRİŞ **1**

1. Araştırmanın Konusu 1
2. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı 6
3. Araştırmanın Yöntemi 6

BİRİNCİ BÖLÜM

ANA HATLARIYLA ZEYDİYYE FIKHI

1.1. Zeyd b. Ali Öncesi Tarihi Arka Plan 10
1.2. Mezhebin Teşekkülü ve Gelişim Süreci 18
1.2.1. Müeyyed-Billâh Ahmed b. Hüseyin Öncesi Zeydiyye Fıkhı 20
1.2.2. Müeyyed-Billâh Ahmed b. Hüseyin Sonrası Zeydiyye Fıkhı 30

İKİNCİ BÖLÜM

MÜELLİFİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ, HOCALARI, ESERLERİ VE YAŞADIĞI DÖNEM

2.1. Hayatı 36
2.2. İlmî Kişiliği 44
2.3. Hocaları 48

2.4. Eserleri 49
2.4.1. Fıkıh Alanıyla İlgili Eserleri 50
2.4.1.1. et-Tecrîd 50
2.4.1.2. Şerhu't-Tecrîd 50
2.4.1.3. el-Belaġatü fi'l-fıḳh 52
2.4.1.4. Kitâbu'l-ifâde 52
2.4.1.5. ez-Ziyâdât 52
2.4.1.6. Kitâbu'l-ḥâsır li fıkhı'n-nâsır 53
2.4.2. Kelam Alanıyla İlgili Eserleri 53
2.4.2.1. Nakḍu'l-imâmeti ʿalâ ibni ḳubbeti'l-imâmî 53
2.4.2.2. et-Tebsira 53
2.4.2.3. İṣbâtu nübüvveti'n-nebî 54
2.4.2.4. ʿİcâzu'l-Kur'ân fî ʿilmi'l-kelâm 55
2.4.3. Diğer İlimler İle İlgili Eserleri 55
2.4.3.1. Siyâsetü'l-mûridîn 55
2.4.3.2. el-Emâlî 56
2.4.3.3. Kitâbu'd-daʿvâ 57
2.4.3.4. Risâletü cevâbi Ḳâbus 57
2.4.3.5. Hevsemiyyât 58
2.4.3.6. Taʿlîk ʿalâ şerhi seyyid Mânkdîm 58
2.4.3.7. Dîvânu'ş-şiʿr 58
2.5. Yaşadığı Dönem 58

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÜELLİFİN ZEYDÎ FIKHINDAKİ YERİNİN TESPİTİ

3.1. Müellifin Şerhu't-Tecrîd'de Bulunan Oruçla İlgili Görüşleri 65
3.2. Müellifin Mezhepteki Fürû Eserlerine İntikal Eden Görüşleri 69
3.2.1. Orucun Kişiye Farz Olma Vakti 71
3.2.2. Şek Gününde Oruç Tutmanın Müstehab Oluşu 75
3.2.3. Niyetin Her Gün Yinelenmesi 76
3.2.4. Niyetin Vakti 77

3.2.5. Orucun Vakti 77
3.2.6. Taharrî 78
3.2.7. Oruçlu Kişiye Kerih Olan Şeyler 79
3.2.8. Oruç Tutmamanın Caiz Görüldüğü Durumlar 79
3.2.9. Kaza Oruçlarının Tutulabileceği Günler 79
3.2.10. Keffâretin Miktarı 80

SONUÇ 81

KAYNAKÇA 85

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı geçen eser

bk. : Bakınız

c.c. : Celle Celaluhu

C. : Cilt

Çev. : Çeviri

d. : Doğum tarihi

DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi

ed. : Editör

H. : Hicri

öl. : Ölüm tarihi

r.a. : Radyallahu anh

S. : Sayı

s. : Sayfa

s.a.v. : Sallallahu aleyhi ve sellem

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

yy. : Yüz yıl

y.y. : Yayıncı yok

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Zeydiyye Fıkhıyla İlgili Yapılan Bazı Çalışmalar

İslam hukuk tarihi incelendiğinde mezheplerin hicrî üçüncü yüzyıldan itibaren oluşmaya başladığı görülmektedir. Zeydiyye mezhebinin ilk nüvelerinin atılmaya başlandığı süreç de aynı dönemdedir. Zeydiyye, siyâsî ve kelâmî yönlerinin yanı sıra fıkhî yönü de bulunan, Şiî mezhepler arasında kabul edilen ve kendine has birtakım ayırıcı özellikleri bulunan bir mezheptir.

Yurt içinde ve yurt dışında Zeydiyye mezhebi ile ilgili çeşitli araştırma ve çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmaların ülkemizde çoğunlukla mezhebin kelam ve mezhepler tarihî alanlarında yapıldığı görülmekle birlikte son dönemde mezhebin fıkhî yönünü esas alan çalışmalar yapıldığı da göze çarpmaktadır. Bu alanda doktora düzeyinde Zeydiyye mezhebinin fıkıh alanında yapılan üç çalışma mevcuttur.[1] Yüksek lisans düzeyinde de konusu mezhebin fıkıh alanıyla ilgili olan birçok çalışma yapılmıştır.[2] Yine bu alanla ilgili akademik makalelerin sayısı da azımsanmayacak düzeydedir.

Zeydî fıkıh alanıyla ilgili yapılan bu çalışmalar incelendiğinde söz konusu çalışmaların daha çok mezhebin tarihi ve usulüyle ilgili oldukları fürû-i fıkıh alanını doğrudan ele alan çalışmalarınsa az sayıda olduğu görülür.[3] Mezhebin tarihi konusunda şimdiye kadar Zeyd

---

[1] Her biri kitap olarak yayınlanmış çalışmalar için bk. Eren Gündüz, *İmam Zeyd b. Ali, el-Mecmû'u'l-Fıkhî Adlı Eseri ve İslâm Hukuk Düşüncesindeki Yeri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Doktora, 2007); Fatih Yücel, *Zeydî Usulcülerin Kaynak Anlayışı* (Ankara: Ankara Ünivetsitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2008); Ahmet Ekinci, *Zeydî Fıkhının Gelişiminde İmâm Hâdî ve Hâdeviyye* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2019).

[2] Mezhebin fıkıh alanını konu edinen çalışmalar için bk. Abdullah Kavcıoğlu, *Zeydiyye Mezhebinin Usul-i Fıkıh Kaynakları* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2009); Muhammed Tâhir Büyükkörükçü, *Hâdevî Fıkhının Doğuşu (el-Hâdî İlelhakk'ın el-Ahkâm'ı Çerçevesinde)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013); Meryem Merve Avcı, *Zeydiyye Fıkhında Talak ile İlgili Hükümler ve Hanefî Fıkhıyla Mukayesesi* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, 2018); Salih Kalkan, *Zeydiyye'nin Teşekkülünde Kâsım er-Ressî* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018); Yasemin Özdoğan, *Zeydiyye Fıkhında Had Suçları ile İlgili Hükümler ve Hanefî Fıkhı ile Mukayesesi* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Neslihan Çiçek, *Zeydiyye Fıkhında Nikâh ile İlgili Hükümler ve Hanefî Fıkhıyla Mukayesesi* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, 2019); Emine Yavaş, *Zeydiyye Fıkhında Gayr-i Müslimlerle İlişkiler ile İlgili Hükümler ve Hanefî Fıkhı ile Mukayesesi* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

[3] Yukarıda adı geçen ve yüksek lisans alanında yapılmış dört esere ek olarak mezhebin fürûuyla ilgili çalışmalar için bk. Büyükkörükçü, *Hâdevî Fıkhının Doğuşu (el-Hâdî İlelhakk'ın el-Ahkâm'ı Çerçevesinde)*; Fatih Yücel, *Müeyyed-Billâh ve Zeydî/Hadevî Fıkhı* (Ankara: Kitabe Yayınları, 2022); Eren Gündüz, "Zeydî Fıkhında Mezhep Görüşünün Oluşumunda Zeyd b. Ali'nin Etkisi: Namazın Kılınış Şekli Örneği", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/1 (Haziran 2022), 57-88; Fatih Yücel, "Kâsım er-Ressî'nin Zeydiyye'nin Teşekkülüne Etkisi: Fürû-i Fıkha Dair Görüşleri Ekseninde Bir Değerlendirme", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XI/19 (2023), 86-102.

b. Ali (öl. 122/740), Kâsım er-Ressî (öl. 246/860) ve Hâdî-İlelhak (öl. 298/911) çalışılmıştır.[4] Mezhebin teşekkül sürecinde hayatî bir öneme sahip fakihlerden biri olan Müeyyed-Billâh Ahmed b. Hüseyin (öl. 411/1021) bugüne kadar hiçbir lisansüstü tez çalışmasına konu olmamıştır.

2018-2019 yıllarında Eren Gündüz'ün danışmanlığında gerçekleştirilen dört yüksek lisans tezinde Zeydî fıkhının fürû-i fıkıh konularından bazılarına Hanefi fıkhıyla karşılaştırmalı olarak yer verilmiştir.[5] Bu tezlerde Zeydî fıkhında incelenmek için seçilmiş olan eser Müeyyed-Billâh'ın *et-Tecrîd* isimli eseridir. Ancak bu çalışmaların ana hedefi Müeyyed-Billâh'ı ve onun fukaha tabakasındaki yerini doğrudan incelemek değildir.

Yine bu çalışma devam ederken Fatih Yücel tarafından kaleme alınan *Müeyyed-Billâh ve Zeydî/Hadevî Fıkhı: Müeyyed-Billâh Ahmed b. Hüseyin ve Zeydî/Hadevî Fıkhının Teşekkül Sürecine Etkisi (Fürû-i Fıkha Dair Görüşleri)* isimli eser müellifi doğrudan konu edinmiş olsa da daha çok müellifin Zeydî fıkhının teşekkül sürecine etkisine odaklanmıştır. Yücel, bu çalışmasında ibadetler, muâmelât ve diğer konular şeklinde ele aldığı fürû konularını kısaca anlatmış ve Müeyyed-Billâh'ın et-Tecrîd ve Şerhu't-Tecrîd isimli eserlerini tanıtmıştır.

Araştırmamızın konusu ise Zeydî imam ve fakih Müeyyed-Billâh Ahmed b. Hüseyin'in hayatı, ilmî kişiliği, hocaları, eserleri ve yaşadığı dönemin incelenmesi ile onun Zeydî fıkhındaki yerinin oruçla ilgili fıkhî görüşleri özelinde mezhepte muteber bir eser üzerinden tespit edilmesidir. Böylece diğer çalışmalardan farklı olarak mezhebin teşekkül sürecinde önemli bir konumda bulunan Müeyyed-Billâh, farklı yönleriyle doğrudan ele alınmış olacak ve belirli bir konu özelinde mezhepteki konumu tespit edilecektir.

Gerek bu çalışmanın Zeydiyye mezhebiyle ilgili günümüze kadar yapılmış olan çalışmalar arasında nasıl konumlandığını görebilmek gerekse istifade ettiğimiz eserlerin

[4] Eren Gündüz, *Zeyd b. Ali, Hayatı, Eserleri ve İslâm Hukuk Düşncesindeki Yeri* (İstanbul: Düşünce Kitabevi, 2008); Büyükkörükçü, *Hâdevî Fıkhının Doğuşu (el-Hâdî İlelhakk'ın el-Ahkâm'ı Çerçevesinde)*; Ahmet Ekinci, *Zeydî Fıkhının Gelişimi ve Hâdî-İlelhak* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2019); Kalkan, *Zeydiyye'nin Teşekkülünde Kâsım er-Ressî*; Yücel, "Kâsım er-Ressî'nin Zeydiyye'nin Teşekkülüne Etkisi".
[5] Avcı, *Zeydiyye Fıkhında Talak ile İlgili Hükümler ve Hanefi Fıkhıyla Mukayesesi*; Yavaş, *Zeydiyye Fıkhında Gayr-i Müslimlerle İlişkiler ile İlgili Hükümler ve Hanefî Fıkhı ile Mukayesesi*; Özdoğan, *Zeydiyye Fıkhında Had Suçları ile İlgili Hükümler ve Hanefî Fıkhı ile Mukayesesi*; Çiçek, *Zeydiyye Fıkhında Nikâh ile İlgili Hükümler ve Hanefi Fıkhıyla Mukayesesi*.

tanıtılması için aşağıda bazı çalışmalara yer verilmiştir. Birçoğundan yukarıda söz edilen eserlerden sırasıyla doktora ve yüksek lisans tezleri kronolojik olarak kısaca tanıtılmış, makale ve kitap çalışmaları ismen zikredilmiştir.

İmam Zeyd b. Ali, el-Mecmûʿu'l-Fıkhî Adlı Eseri ve İslâm Hukuk Düşüncesindeki Yeri: 2007 yılında Eren Gündüz'ün kaleme aldığı doktora tezi daha sonra kitap olarak yayımlanmıştır. 2008 yılında kitap olarak basılan eser üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Zeyd b. Ali'nin hayatı, eserleri, siyasi ve ilmî kişiliği incelenmiş, ikinci bölümde Zeyd b. Ali'nin *el-Mecmûʿu'l-fiḳhî* adlı eseri farklı yönleriyle ele alınmış ve üçüncü bölümde söz konusu eserin İslam hukuk düşüncesindeki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmamızın birinci bölümünde mezhebin teşekkülü ve gelişim sürecini ele alırken önemli ölçüde bu çalışmadan yararlanılmıştır. Özellikle Zeyd b. Ali ile ilgili konularda bu eser esas alınmıştır.

Zeydî Usulcülerin Kaynak Anlayışı: Fatih Yücel tarafından 2008 yılında doktora tezi olarak yayımlanan ve üç bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde Zeydiyye mezhebinde şerʿî hükümlerin kaynakları incelenmiş ve zaman içerisinde şerʿî hükümlerin kaynakları konusundaki gelişim ve farklılaşma ele alınmıştır. Araştırmanın ikinci ve üçüncü bölümünde sırasıyla aslî ve tâlî kaynaklar incelenmiş ve Zeydî usülcülerin söz konusu bu kaynaklara yaklaşımları incelenmiştir.

Zeydî Fıkhının Gelişiminde İmâm Hâdî ve Hâdeviyye: Ahmet Ekinci tarafından kaleme alınan eser 2019 yılında *Zeydî Fıkhının Gelişimi ve Hâdî-İlelhak* ismiyle kitap olarak da basılmıştır. Üç bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde Zeydiyye mezhebi farklı yönleriyle ele alınmış, ikinci bölümde Hâdî-İlelhak ile ilgili çeşitli bilgilere yer verilmiş ve son bölümde Hâdî'nin *Kitâbu'l-ahkâm* adlı eseri özelinde Hadevî fıkhı incelenmiştir.

Zeydiyye Mezhebinin Usul-i Fıkıh Kaynakları: 2009 yılında Abdullah Kavalcıoğlu tarafından İslâm Hukuku Bilim Dalı alanında yazılan yüksek lisans tezidir. İlk bölümde mezhebin teşekkül süreci, ikinci bölümde mezhebin aslî delillerle ilgili usulleri ve üçüncü bölümde ise mezhepte kabul edilen ferʿi dellile ile mezhebin ferî delil anlayışı incelenmektedir.

eş-Şevkânî ve es-Seylü'l-Cerrâr Adlı Eserin Tanıtımı: 2010 yılında Sümeyye Onuk tarafından İslâm Hukuku Bilim Dalı alanında kaleme alınan yüksek lisans tezidir. Söz

konusu tez iki bölümden oluşur. Tezin ilk bölümünde Şevkânî'nin hayatı ve eserleri ele alınmış, ikinci bölümde *es-Seylü'l-Cerrâr* eseri ve bu eserinden yola çıkarak usulü hakkında çeşitli bilgiler verilmiştir.

Hâdevî Fıkhının Doğuşu (el-Hâdî İlelhakk'ın el-Âhkam'ı çerçevesinde): 2013 yılında Muhammed Tahir Büyükkörükçü tarafından yazılan yüksek lisans tezidir. Tezin ilk bölümünde *el-Âhkam* çeşitli yönleriyle ele alınmış, ikinci bölümünde el-Hâdî'nin *el-Âhkam*'da ele aldığı fürû-ı fıkıh bablarına yer verilmiş ve üçüncü bölümde ise el-Hâdî'nin kitab ve sünnet anlayışı ortaya koyulmuştur.

Zeydiyye Fıkhında Talak ile İlgili Hükümler ve Hanefi Fıkhıyla Mukayesesi: 2018 yılında Meryem Merve Avcı tarafından kaleme alınan yüksek lisans tezidir. Üç bölümden oluşan tezin birinci bölümünde mukayesesi yapılan iki mezhep hakkında genel bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde Zeydiyye ve Hanefî fıkhında evliliğe son verme şekilleri üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde de karşılaştırılan iki mezhebe göre evliliğe son vermenin sonuçlarına değinilmiştir.

Zeydiyye Fıkhında Nikâh ile İlgili Hükümler ve Hanefî Fıkhıyla Mukayesesi: 2019 yılında Neslihan Çiçek'in kaleme aldığı yüksek lisans tezidir. Mezkûr çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Zeydiyye ve Hanefîliğin teşekkül süreci ele alınmıştır. İkinci bölümde *et-Tecrîd* ve *Muhtasaru'l-Kudûrî* adlı eserlerde kitabu'n-nikâh bölümleri farklı açılardan incelenmiştir. Son olarak üçüncü bölümde de söz konusu iki eserde kitabu'n-nikâh bölümünün muhtevasına yer verilmiştir.

Zeydiyye Fıkhında Had Suçları ile İlgili Hükümler ve Hanefî Fıkhı İle Mukayesesi: 2019 yılında Yasemin Özdoğan tarafından çalışılmış yüksek lisans tezidir. Üç bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde mukayesesi yapılan mezhepler hakkında bazı bilgilere yer verilmiştir. İkinci bölümde bir Zeydî fıkıh eseri olan *et-Tecrîd* ve bir Hanefî fıkıh eseri olan *Muhtasaru'l-Kudûrî* ve bu iki eserin müellifleri tanıtılmıştır. Son bölümde ise iki eser üzerinden had ve ta'zir suçlarına değinilmiştir.

Zeydiyye fıkhıyla ilgili birçok akademik makale ve çalışmanın da varlığı bilinmektedir. Bu çalışmaların fürû-i fıkha dair olanları ve konumuzla ilişkili olanlarından bazıları şunlardır: "Bir Mezhep İmamı Olarak Kasım er-Ressî'nin (öl. 246/860) Fıkha Dair Görüşleri ve Kâsimiyye Mezhebi", "Zeydiyye'de Kurban", *Müeyyed-Billâh Ve*

Zeydi/Hâdevi Fıkhı - Müeyyed-Billâh, Ahmed b. Hüseyin ve Zeydî/Hâdevî Fıkhının Teşekkül Sürecine Etkisi (Fürû-i Fıkha Dair Görüşleri), "Dülâme'nin Zeydiyye Mezhebi'nin Mahiyetine Dair Şüzûru'z-zeheb fî tahkîki'l-mezheb Adlı Eseri (İnceleme ve Tahkik)", "Zeydî Fıkhında Mezhep Görüşünün Oluşumunda Zeyd b. Ali'nin Etkisi: Namazın Kılınış Şekli Örneği", "Zeydiyye Mezhebinin Doğuşu, Teşekkül Süreci ve Tarihçesi, Zeydî Kaynaklar ve Zeydiyye Üzerine Yapılmış Çalışmalar", "Zeydî Fıkhının Gelişimine Dair Notlar", "Zeydiyye'de Zekât", "Zeydîler ile Hanefiler Arasındaki İlişkiler Üzerine", "Zeydî Usul-i Fıkhı Diye Bir Şey var mı? Ekolün Tamanlanmış İlk Usul Kitabı Olan Nâtık bi'l-Hakk'ın (340-424/951-1033) el-Muczî fî Usûli'l-Fık Adlı Eseri Üzerineden Zeydî Usul Düşüncesinin Mahiyetine Dair Bir İnceleme", "Zeydî-Hanefî Etkileşimi", "Zeydî Fukahânın Tasnifi: *Bülûgu'l-Ereb ve Künûzu'z-Zeheb fi-ma'rifeti'l-mezheb* Adlı Eser Çerçevesinde Bir İnceleme", "Zeydî Fıkhında Mezhep Görüşünün Oluşumunda Zeyd b. Ali'nin Etkisi: Namazın Kılınış Şekli Örneği", "Kâsım er-Ressî'nin Zeydiyye'nin Teşekkülüne Etkisi: Fürû-i Fıkha Dair Görüşleri Ekseninde Bir Değerlendirme", "Zeydî Usul-i Fıkıh Literatürü, İlk Dönem Irak Hanefîlerinin Zeydî Usulüne Etkilerine Yönelik Bir İnceleme(Kerhi Ve Ebû Abdullah El-Basrî Örneği)".

Görüldüğü üzere Zeydiyye mezhebiyle ilgili yapılan çalışmalardan doğrudan Müeyyed-Billâh'ı konu edinen bir tez çalışması bulunmamaktadır. Gerçekleştirdiği fıkhî faaliyetler, kaleme aldığı eserler ve mezhepteki konumu göz önünde bulundurulduğunda Müeyyed-Billâh'ın ve onun mezhepteki yerinin ayrıntılı bir şekilde ele alınması gerektiği düşünüldüğünden bu çalışma kaleme alınmıştır.

Burada önemli bir hususa değinmek yerinde olacaktır. Türkiye'de yapılan çalışmalara bakıldığında Zeydiyye mezhebiyle ilgili yapılan çalışmaların yekünün diğer İslam mezhepleriyle ilgili yapılan çalışmalara nazaran çok daha az olduğu görülmektedir. Mezheple ilgili ortaya koyulan çalışmaların da daha çok kelam, mezhepler tarihi, hadis gibi alanlarda kaleme alındığı, mezhebin fıkıh alanına yönelik çalışmaların son yıllarda artış gösterdiği anlaşılmaktadır. Zeydiyye fıkhının teşekkül sürecini H. 3-4. Yüzyıllarda tamamladığı düşünülürse koca bir fıkhî birikimin hakkının teslim edilmesi ve kıymetinin anlaşılması adına bu alandaki nitelikli çalışmaların arttırılması araştırmacılar için mühim bir hedef olmalıdır.

2. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Araştırmamızın amacı, mezhebin teşekkül ve gelişim sürecinde önemli fakihlerden biri olan Müeyyed-Billâh Ahmed b. Hüseyin'in Zeydî fıkhına etkilerini ve gerçekleştirdiği katkıları tespit etmektir. Ancak Müeyyed-Billâh'ın diğer ilimlere nazaran fıkıh alanında temayüz etmiş olması ve fıkhın bütün alanlarında görüş sahibi olması sebebiyle bu tespitin belirli bir konu üzerinden yapılması uygun görülmüştür. Müeyyed-Billâh'ın Zeydiyye mezhebinin önemli bir fakihi ve fürû-i fıkhın tüm alanlarıyla ilgili görüşlerini ortaya koyan bir âlim olduğu göz önünde bulundurulduğunda onun Zeydiyye mezhebindeki etkisini bir yüksek lisans tezi çerçevesinde ele almak ancak belirli bir bölüm üzerinden daha isabetli olacaktır. Dolayısıyla ele aldığımız şahsiyetin Zeydî fıkhına etkisi, Zeydiyye mezhebinde önemli bir eserin belirli bir bölümü esas alınarak incelenmiştir.

Söz konusu bu etki, Zeydîlerce muteber bir eser olarak kabul edilen Abdullah b. Ebî Kâsım b. Muhammed Miftah'ın *Munteze'ü'l-muḫtâr min ġayṣi'l-midrâr* adlı eserindeki Kitâbu's-Savm bölümü referans alınarak incelenmiş ve böylece Müeyyed-Billâh'ın mezhepteki konumu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Yukarıda Zeydiyye mezhebinin fıkıh alanıyla ilgili yapılan çalışmalar serd edildikten sonra gerçekleştirdiği fıkhî faaliyet sebebiyle mezhepte önemli bir konumda olan Müeyyed-Billâh Ahmed b. Hüseyin'in doğrudan konu edildiği yalnızca bir çalışmanın olduğu ifade edilmişti. Bu alandaki eksikliği giderme konusunda küçük bir adım olarak görülmesini istediğimiz bu çalışma, Zeydî fukahâ arasında eserleri ve fıkhî kimliğiyle ön plana çıkmış bir fakih olan Müeyyed-Billâh'ı tanıtıp onun mezhebe yaptığı katkıları tespit etmeyi hedeflemektedir.

Araştırmamızın amacına ulaşabilmesi için öncelikle Zeydiyye mezhebinin ana hatlarıyla bilinmesi, Müeyyed-Billâh'a kadarki tarihî sürecin ortaya koyulması gerekmektedir. Ancak Zeydiyye mezhebinin tarihiyle ilgili yapılan çalışmalar düşünüldüğünde bu konuların bu çalışmada ayrıntılı bir şekilde tekrar ele alınması mâlumun ilânı olacaktır. Dolayısıyla çalışmamızda bu konular kısaca ele alınmıştır. Mezhebin teşekkülüne değindikten sonra araştırma sorularımızdan olan "Müeyyed-Billâh Ahmed b. Hüseyin kimdir?", "Müeyyed-Billâh'ın eserleri nelerdir?", "Müeyyed-Billâh'ın yaşadığı dönemin özellikleri nelerdir?", "Müeyyed-Billâh'ın Zeydiyye fıkhındaki konumu ve mezhebe

etkisi nedir?" gibi sorulara cevap verilmesi hedeflenmiştir. Daha önce çalışılmamış bir konu olması hasebiyle de bu soruların cevaplarına ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir. Müeyyed-Billâh'ın mezhebe etkisi, fürû-i fıkhın tüm konularında değil belirli bir bölümü üzerinden ortaya konulmuştur. Bundan dolayı bu çalışmada yalnızca oruç bölümü örnekleminde Müeyyed-Billâh'ın mezhepteki etkisi araştırılmış fürû-i fıkhın diğer konuları ele alınmamıştır.

3. Araştırmanın Yöntemi

"*Müeyyed-Billâh Ahmed b. Hüseyin ve Zeydiyye Fıkhındaki Yeri (Oruçla ilgili Fıkhî Görüşleri Özelinde)*" isimli araştırmamızın temelinde yatan ve bizi harekete geçiren ilk soru şuydu: "Bir fakihin mezhepteki yeri ve etkisi nasıl bilinebilir?" Bu soru şu şekilde cevaplandırılabilir: Öncelikle bir fakihin mezhepteki yerinin tespit edilebilmesi için o mezhepte bulunan bir fukahâ tasnifi incelenmelidir. Söz konusu fakihin ilim aldığı hocaları, düşüncelerine etki ettiği talebeleri ve diğer fakihlerle ilişkisi o fakihin mezhepteki konumunu gösterir.

Diğer yandan mezhepteki konumu incelenen fakihin eserlerinin ve görüşlerinin gerek yaşadığı dönemde gerekse kendinden sonraki dönemde fıkhî çevrede adından söz ettiren eser ve görüşler olması, bizlere, o fakihin fukaha arasındaki konumu hakkında fikir verebilir.

Dolayısıyla Zeydiyye mezhebinde bulunan bir fukaha tasnifinin incelenmesi ve bu tasnifte Müeyyed-Billâh'ın konumunun tespit edilmesi gerekmektedir. Biz de Mütehhirûn dönem Zeydî âlimlerinden Ali b. Abdullah eş-Şehârî'nin *Bülûġu'l-ereb ve künûzü'ẕ-ẕeheb fi-maʿrifeti'l-meẕheb* isimli eserinde yer verdiği fukaha tasnifini esas alarak bu tasnif üzerinden Müeyyed-Billâh'ın konumunu tespit etmeye ve Müeyyed-Billâh öncesi ve sonrası şeklinde yaptığımız ayrımla onun mezhepteki diğer fukaha arasındaki yerini ortaya koymaya çalıştık.

Yücel'in de tespit ettiği üzere Zeydî fukahânın tasnifine yer verilen eserlere bakıldığında genellikle Murtazâ b. Zeyd el-Mahatvârî'nin tasnifi'nin[6] tercih edildiği görülmektedir.[7] Biz ise bu araştırmada Şehârî'nin *Bülûġu'l-ereb* isimli eserinde yer verdiği tasnifi

[6] Murtazâ b. Zeyd el-Hasenî el-Mahatvârî, "Zeydiyye Mezhebinin İnanç Esasları ve Zeydî Fıkhının Gelişim Süreci", *İslâmî İlimler Dergisi* 1 (2011), 9-40.
[7] Yücel, "Kâsım er-Ressî'nin Zeydiyye'nin Teşekkülüne Etkisi", 90.

kullandık. Bu iki tasniften hangisinin daha isabetli olduğu başka bir çalışmanın konusudur. Ancak Zeydî fukahâ tasnifi konusunda ortaya konulmuş son çalışmanın Şehârî'nin *Bülûġu'l-ereb* isimli eserini esas almış oluşu ve söz konusu çalışmanın Mahatvârî'nin tasnifini sorguluyor olması sebebiyle bu çalışmada Şehârî'nin tasnifinden istifade edilmiştir.[8]

Araştırmamızın ikinci bölümünde öncelikle Zeydî fıkıh literatüründeki *Aʿlâmu'l-müellifine'z-zeydiyye, Hadâiku'l-verdiyye, Tabakâtu'z-zeydiyyeti'l-kübrâ, el-İfâde fî eimmeti's-sâde* gibi öne çıkan tabakat kitapları incelenerek Müeyyed-Billâh'ın hayatı, ilmî kişiliği, eserleri, hocaları ve yaşadığı dönemin ele alınmasının yanında bu konuda Zeydiyye mensupları dışındakiler tarafından yazılan kitaplar, makaleler ve tezlerden de yardım alınmıştır.

Ardından Müeyyed-Billâh'ın ilmî birikiminin ne gibi bir yankı uyandırdığını ve diğer fakihlerin bu birikimi ne kadar dikkate aldığını görebilmek için mezhepte muteber bir füru-i fıkıh eseri olan İbnu'l-Murtaza'nın (öl. 840/1437) *Uyûnü'l-ezhâr fî fıḳhi'l-eʾimmeti'l-eṭhâr (el-Ezhâr)* adlı kitabına yazılmış ve İbn Miftâh tarafından kaleme alınan *el-Munteẓaʿü'l-muḫtâr min Ġayṣi'l-midrâr*[9] isimli şerhi esas alınarak incelenmiştir. Temelde bu şerh esas alınmakla birlikte bu şerh dışında Ahmed b. Kâsım el-Ansî'nin *et-Tâcû'l-müzheb li ahkâmi'l-mezheb* isimli şerhinden de faydalanılmıştır.[10] Böylece Müeyyed-Billâh'ın füru-i fıkıh görüşlerine mezhepte kabul gören bir eserde yer verilip verilmediği, verildiyse ne kadar ve nasıl yer verildiği bilgisine ulaşarak onun mezhepteki etkisi hakkında fikir sahibi olmaya çalışılmıştır.

Konumuzun oruçla ilgili görüşlerle sınırlı tutulması nedeniyle mezkûr eserlerin kitâbu's-savm bölümleri incelenmiş, Müeyyed-Billâh'ın Zeydiyye mezhebindeki konumu ve mezhebe etkileri bu bölüm üzerinden anlatılmıştır.[11] Oruç bölümündeki meseleler tek tek

[8] Zeydî fukahânın tasnifi konusunda ortaya konan son çalışma için bk. Eren Gündüz, "Zeydî Fukahânın Tasnifi: Bülûġu'l-ereb ve künûzü'ẕ-ẕeheb fî-maʿrifeti'l-meẕheb Adlı Eser Çerçevesinde Bir İnceleme", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 25/3 (2021).
[9] Ebu'l-Hasan Abdullah İbnu'l-Miftâh, *el-Muntezü'l-muhtar min Ġaysi'l-midrâr (Şerhu'l-Ezhâr)* (Saʿde: Mektebetü't-Turâsi'l-İslâmî, 2014).
[10] Ahmed b. Kâsım el-Ansî, *et-Tâcû'l-müzheb li ahkâmi'l-mezheb* (Sanʿa: Dâru'l-Hikmeti'l-Yemenî, 1993), I/I/236-262.
[11] İbnu'l-Miftâh, *Şerhu'l-Ezhâr*, IV/51-166.

incelenmiş Müeyyed-Billâh'ın isminin geçtiği ve mezhebe etkisinin olabileceği her mesele üzerinde durulmuştur.

Aynı zamanda bu meseleler için Müeyyed-Billâh'ın *Şerhu't-Tecrîd* adlı fürû-i fıkıh eserine başvurulmuş ve *Şerhu'l-Ezhâr'*da Müeyyed-Billâh'a ait olduğu ifade edilen görüşlerin sağlaması yapılmıştır. Bu şekilde Müeyyed-Billâh'ın mezhebe yaptığı katkılara ulaşılmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ANA HATLARIYLA ZEYDİYYE FIKHI

Şii gelenek içerisinde kabul edilen Zeydiyye mezhebi, günümüze gelene kadar çeşitli merhalelerden geçmiştir. Bu bölümde Zeydiyye mezhebinin doğuşuna sebep olan olayların yanı sıra Hz. Muhammed'in (sav) vefatından Zeyd b. Ali'ye kadarki süreç tarihsel arka planıyla ele alınmıştır. Zeydiyye'nin isimlendirilme problemine ilişkin tartışmalara değinilmiş aynı zamanda mezhebin gelişim süreci Müeyyed-Billâh Ahmed b. Hüseyin merkeze alınarak Müeyyed-Billâh öncesi ve sonrası gibi bir ayrımla anlatılmıştır.

1.1. Zeyd b. Ali Öncesi Tarihî Arka Plan

İslam düşünce tarihi incelendiğinde Hz. Muhammed'in (s.a.v) vefatından sonra ortaya çıkan ihtilaf konularından birinin, hilafet meselesi olduğu görülür. Hz. Muhammed'den (sav) sonraki yöneticinin kim olacağı sorusuna verilen cevaplar şiî ve sünnî olmak üzere iki ana düşüncenin doğuşuna sebep olmuştur.

Genel bir çıkarım yapılacak olursa hilafetin Hz. Muhammed (s.a.v)'in soyundan gelenlere ait olduğunu ve bunun nass ile tayin edildiğini düşünenler şiî, böyle düşünmeyip Müslüman halkın seçtiği veya belirli bir grubun seçtiği kişinin yahut atamayla gelen kişinin hilafet makamında olacağını düşünenler ise sünnî olarak nitelendirilmiştir. Bu iki ana düşünce, zaman içerisinde sistematik hale gelerek inanç ve amel düzleminde, sünnî ve şiî mezhepler olarak teşekkül süreçlerini tamamlamışlardır.

Teşekkül süreci tamamlanan mezhepler, farklı parametrelere göre isimlendirilmişlerdir. Mezheplerin isimlendirilmesinde mezhep mensuplarının önder olarak kabul ettikleri kişilere, mezhebe mensup kişilerin bulunduğu coğrafyaya ya da sahip oldukları düşünceye veya ilgili mezhebe bağlı kişilerin ona yaptığı katkılara dikkat edildiği görülür.

Bu isimlendirmeler kimi zaman mezhep mensuplarınca yapılırken kimi zaman da bunlar dışındakiler tarafından yapılmıştır. Örneğin Zeyd b. Ali'yi teolojik ve politik açıdan kendilerine önder kabul eden kişilerden oluşan mezhep mensupları kendilerine Zeydiyye

demiş,[12] Sıffin Savaşı'nda Hz. Ali'nin ordusundan ayrılanlara ise toplandıkları yere nispetle Harûriyye veya yaptıkları eylem dikkate alınarak Hâriciyye denilmiştir.[13]

Fıkhî mezheplerin isimlendirilmesi ise çoğunlukla, söz konusu mezhebi görüşleriyle şekillendiren kurucu şahsiyetlere nispetle yapılmıştır. Söz gelimi Hanefi Mezhebi denildiğinde Nu'mân b. Sâbit'in (öl. 150/767) veya Şâfiî Mezhebi denildiğinde Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî'nin (öl. 204/820) görüşlerinin mezhebin oluşumunda büyük önemi haiz olduğu, bu kişilerin mezheplerin kurucu isimleri oldukları anlaşılmaktadır.

Ancak söz konusu bu isimlendirme şeklinin Zeydiyye Mezhebi için söylenip söylenemeyeceği tartışılmıştır. Diğer bir anlatımla Zeydiyye Mezhebi'nin bu isimle anılmasının Zeyd b. Ali ile ilişkili olduğu ancak diğer fıkhî mezheplerin isimlendirilmesindeki durumun Zeyd b. Ali için geçerli olup olmadığı, Zeyd b. Ali'nin görüşlerinin Zeydiyye'deki konumuyla diğer fıkhî mezheplerin kurucu şahsiyetlerinin kendi mezheplerindeki görüşlerinin konumunun birbirinden farklı olduğu üzerinde durulmuştur.

Fıkıh mezheplerinin tanıtıldığı genel nitelikli Türkçe eserlere[14] bakıldığında Zeydiyye mezhebi için Zeyd b. Ali'nin söz konusu mezhebin kurucu imamı olduğu ve Zeyd b. Ali'ye ait olduğu düşünülen *el-Mecmûʿu'l-fıkhî* isimli eserin ise mezhebin en önemli kaynağı -yahut önemli kaynaklarından biri- olduğuna yer verildiği görülür.

Son yıllarda Zeydî fıkhı özelinde yapılan çalışmalar,[15] Zeyd b. Ali'nin (öl. 122/740) Zeydiyye Mezhebi'nin kurucu imamı olduğu ve söz konusu eserin de mezhebin en önemli kaynağı/kaynaklarından biri olduğuna yönelik var olan hâkim kanaate eleştirel yaklaşmıştır. Bu çalışmalar böyle bir kanaatin oluşmasının sebebini de yeteri kadar

[12] Fatih Yücel, "Zeydiyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 06 Kasım 2023).
[13] Ethem Ruhi Fığlalı, "Hâricîler", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 04 Mayıs 2024).
[14] Gerek Türkiye'deki İlahiyat Fakültelerinde ders kitabı olarak okutulmak amacıyla gerekse İslam Hukuku alanıyla ilgili genel bilgiler vermek amacıyla kaleme alınan söz konusu eserlerden bazıları şunlardır; Hayreddin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2001); Ali Bakkal, *Ana Hatlarıyla İslâm Fıkıh Mezhepleri* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2007); Ahmet Yaman, *İslâm Hukukuna Giriş* (İstanbul: İFAV, 2014).
[15] Eren Gündüz, *Zeyd bin Ali, Hayatı, Eserleri ve İslâm Hukuk Düşncesindeki Yeri* (İstanbul: Düşünce Kitabevi, 2008); Ahmet Ekinci, *Zeydî Fıkhının Gelişiminde İmâm Hâdî ve Hâdeviyye* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2019); Bernard Haykel, Aron Zysow, "What Makes a Maḏhab a Maḏhab: Zaydī Debates on the Structure of Legal Authority", *Arabica* 59 (2012), 332-371; Eren Gündüz, "Zeydî Fukahânın Tasnifi: Bülûğu'l-ereb ve künûzü'ẕ-ẕeheb fî-maʿrifeti'l-meẕheb Adlı Eser Çerçevesinde Bir İnceleme", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 25/3 (2021); Ahmet Ekinci, "Zeydî Fıkhının

nitelikli Zeydî kaynağa ulaşılamayan bir dönemde ortaya konan Arapça Literatürün esas alınmasına bağlamıştır.[16]

Gündüz, Zeydiyye Mezhebi ile Zeyd b. Ali arasındaki ilişki hakkında oluşan bu kanaatin aksini ifade eden çalışmalar arasında Haykel ve Zysow'un birlikte kaleme aldıkları makalelerin ön plana çıkan eserlerden biri olduğunu ifade etmektedir. Söz konusu makaleye göre, Zeydiyye'nin Zeyd b. Ali'ye nispet edilmesi, mezhep mensuplarının Zeyd b. Ali'ye ait olan hukuki doktrine bağlılığı ifade etmemektedir. Mezhep mensuplarının bu isimle anılmaları, Zeyd b. Ali'ye fürû-i fıkıhtaki bir bağlılığı değil siyasî ve teolojik bir bağlılığı ifade ettiği dile getirilmiştir.[17]

Çağdaş Şiî âlimlerinden Ayetullah Câfer es-Sübhanî ise Zeydî fıkhının kurucusunun Zeyd b. Ali olmadığını, Zeyd b. Ali'nin kendisine has bir hüküm istinbat etme yönteminin bulunmadığını, kendisine sorulan sorulara verdiği fetvalarda kendine özel, belirli ve kapsayıcı kuralların görülmediğini savunmaktadır.[18] Yani Zeyd b. Ali de çağdaşı olan Tâbiîn ile bunlardan rivayette bulunmuş âlimlerin yaptıkları gibi, mevcut rivayetlerle fetva vermiş ve kendi hüküm istinbatı metodununa sahip olamamış, Hz. Peygamber'in hüküm verirken kullandığı metodu kullanmıştır.

Yine ona göre fıkhî bir mezhebin kurucusu olabilmek için imamın ortaya koyduğu küllî usulî kuralların bulunması gerekir. Ancak Zeyd b. Ali'nin eserlerinde böyle kurallar fark edilemediği gibi onun öğrencilerinden ve onu takip edenlerden de ona ait böyle kuralların varlığına dair bir haber bulunmamaktadır. Son olarak Sübhanî, Zeydiyye Mezhebindeki ictihad kapısının sürekli açık olması anlayışı sebebiyle Zeyd b. Ali'den sonraki Zeydî fakihlerin mutlak ictihadda bulunduklarını ve bunu yaparken de imamlarının usullerine uymadıklarını ileri sürmektedir. Dolaysıyla Ayetullah Caʿfer es-Sübhanî, Zeyd b. Ali'nin diğer fıkhî mezheplerin kurucu imamları gibi bir konumda olmadığını ve kendine has bir mezhebinden bahsedilmesinin mümkün olmadığını dile getirmektedir.[19]

[16] Gündüz, "Zeydî Fıkhında Mezhep Görüşünün Oluşumunda Zeyd b. Ali'nin Etkisi".
[17] Gündüz, "Zeydî Fukahânın Tasnifi", 1488; Bernard Haykel, Aron Zysow, "What Makes a Maḏhab a Maḏhab: Zaydī Debates on the Structure of Legal Authority".
[18] Zeydiyye fıkhındaki gelişim hakkında fikir verebilecek bu eserde müellif, Zeydiyye Mezhebi'nin Hâdî-İlelhak öncesi dönem hariç ne usülde ne de fürû da Zeyd b. Ali ile hiçbir bağlantı kalmadığını savunmaktadır. Detaylı bilgi için bk. İsmâʿîl b. Alî el-Ekveʿ, *ez-Zeydiyye neşetühâ ve muʿtekadâtühâ*, 15.
[19] Caʿfer es-Sübhânî, *Buhûs fi'l-milel ve'n-nihal* (Kum: Müessetü İmam Sadık, 2007), 7/177-178.

Ekinci'ye göre Zeyd b. Ali'nin kendine özel sistematik bir fıkhî anlayışın olmadığı ve dolayısıyla fıkhî bir mezhebinin de bulunmadığı doğru kabul edilebilir. Nitekim üst bir isimlendirme olarak Zeydî fıkhının genel olarak Kasım b. İbrahim er-Ressî (öl. 246/860), Ahmed b. İsa (öl. 247/861), Muhammed Mansur el-Murâdî (öl. 290/913), Yahya b. Hüseyin (öl. 298/911) ve Ebû Muhammed Hasan b. Ali el-Utrûş (öl. 304/917) gibi öne çıkmış olan Zeydî alimlerin görüşleriyle oluşturulduğunu söylemekte bir beis yoktur. Ancak ona göre her ne kadar Zeyd b. Ali'ye has bir mezhep olduğu söylenemese de Zeyd b. Ali'nin sonraki Zeydî fakihleri için hüküm çıkarmada bir başlangıç ve bir öz anlamına geldiği savunulabilir.[20]

Dolayısıyla Ekinci, Caʿfer es-Sübhanî'nin "Zeyd b. Ali, tıpkı çağdaşı olan Tâbiîn ve diğer âlimler gibi fetva vererek bu açıdan onlardan pek bir farkının bulunmadığı" iddiasının Zeyd b. Ali hareketini hafife almak amacıyla ileri sürülmüş olabileceği üzerinde durur. Ekinci, Caʿfer Sübhânî'nin Zeydîleri Ehl-i beyt dâhilinde görmeyen İmâmiyye mezhebine bağlı oluşunu hatırlatarak bu görüşünün Sübhânî'nin mezhebiyle ilişkili olduğunu söylemektedir.

Bazı kaynaklar incelendiğinde de Zeydiyye isimlendirmesinin Zeyd b. Ali'nin yanında olanları ve onun siyaseten takipçilerini, Şiîliğe mensup diğer gruplardan ayırmak amacıyla erken dönemlerden beri kullanıldığı görülmektedir. Örneğin Muhallî'nin *Hadâiku'l-verdiyye* adlı kitabında İbrahim b. Abdillah'ın (öl. 145/763) Abbâsîlere karşı gerçekleştirdiği kalkışmanın anlatıldığı bölümde söz konusu isyana şahit olan birinin "Onu, atının boynuna sarılıp geri çekilirken gördüm, bunun üzerine Zeydiyye onun etrafını çevirdi." şeklindeki ifadesi, ilk dönemlerden itibaren Zeydiyye şeklindeki bir isimlendirmenin Zeydîleri diğer Şiî gruplardan ayırt etmek için kullanıldığı fikrini güçlendirmektedir. [21]

Zeydîler de Zeydiyye isimlendirmesinin fıkhî bir anlamdan ziyade bir anlayış olduğunu belirterek bu isimlendirmenin evvela Zeyd b. Ali mensupları için kullanıldığını ancak bu durumun, mezhep mensuplarının hukuk anlayışı açısından Zeyd b. Ali'ye tâbi olmalarını

[20] Ekinci, *Zeydî Fıkhının Gelişimi ve Hâdî-İlelhak*, 52.
[21] Hamidu'ş-Şehideyn b. Ahmed b. Muhammed el-Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye fî menakibi e'immetu'z-zeydiyye*, thk. Murtazâ b. Zeyd el-Husnî Mehturî (San'a: Dâru'l-Vataniyye, 2003), 310.

gerektirmediğini savunmaktadırlar.[22] Zeydî müelleflerin tanımları da Zeydîliğin daha ziyade politik bir isimlendirme olduğunu göstermektedir.[23]

Sonuç olarak belirtmek gerekir ki Zeydî fıkhının oluşumunda etkili olmak açısından Zeyd b. Ali, diğer fıkhî mezhep kurucularının mezheplerinin kuruluşundaki konumlarına göre daha az pay sahibidir. Durum böyleyken Zeydiyye isimlendirmesinin sebebinin Zeyd b. Ali'ye füru-i fıkıhta bağlılık anlamına gelmediği, yalnızca politik ve teolojik bir üst kimlik olarak algılanılması gerektiği vurgulanmalıdır. Dolayısıyla Zeydî fıkhı ifadesi, Zeyd b. Ali'nin kurucu imam rolü üstlendiği yahut görüşlerinin esas alındığı şeklindeki anlamlardan ziyade bir üst isimlendirme olarak onun siyasi ve politik tavrının takip edilmesi anlamındadır.

Her ne kadar bazı şahsiyetlerin geliştirdiği düşünce sistematiği veya gerçekleşen bazı tarihî olaylar mezheplerin teşekkül sürecinin başlangıcı olarak kabul edilse de mezhepler, doğduğu dönemin dini, sosyal, kültürel, tarihî ve siyasi şartlarının etkisiyle belli bir süreç neticesinde ortaya çıkarlar. Bu tarihî gerçeklik Zeydiyye mezhebi için de geçerlidir.

Kaynaklar incelendiğinde dini ve siyasi bir mezhep olarak ortaya çıkan Zeydiyye mezhebinin başlangıcı, iki olaya dayandırılmaktadır. Bunlardan birincisi Zeyd b. Ali'nin Emevî hükümdarı Hişam b. Abdülmelik'in huzuruna çıkması ve aralarında yaşanan tartışmadır. Kaynaklarda anlatıldığına göre Hz. Ali'nin vakıfları hakkında Hz. Hasan'ın soyundan gelenlerle Hz. Hüseyin'in soyundan gelenler ihtilafa düşmüşlerdir. Bu ihtilafı ortadan kaldırması için halifeye başvuran Zeyd, halifenin huzurunda beklediği hürmeti görmemiştir. Bunun üzerine "*Ey müminlerin emiri! Kişi ancak takvasıyla yücelir. Kişiyi küçülten de takvalı olmayışıdır"* diyerek rahatsızlığını belli eder. Hişam b. Abdulmelik ise *"Ey Zeyd! Senin halifeliği istediğin söylendi, sen bir cariyenin oğlusun, bu sana göre bir görev değil*" şeklinde bir cevap vermiştir. Zeyd cevap olarak "*Ey Müminlerin emiri, sana bir cevabım var! Allah'a yemin olsun ki. Allah cariyeden olan Hz. İsmail'i seçerek Arapların soyunu ondan kıldı. O'nun kardeşi (İshak) senin gibi hür bir kadının oğluydu. Allah resulü Muhammed de onun (İsmail) soyundandır"* ifadelerini kullanmış ve cariye çocuğu olmanın halifelik bir yana peygamberliğe dahi engel olmadığının altını çizmiştir.

[22] İlyas Üzüm, "Zeydîler", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 11 Mart 2022).
[23] Mehdî-lidînillâh Ahmed b. Yahya İbnü'l-Murtazâ, *Kitâbu'l-bahri'z-zehhâr el-câmiu li mezâhibi ulemâi'l-emsâr* (Sanʿa: Dâru'l-Hikmeti'l-Yemenî, 1947), 7.

Bu karşılıklı sözlü atışma üzerine Hişam b. Abdulmelik Zeyd'i huzurundan kovmuştur. Zeyd de tehditler savurarak oradan ayrılıp Kûfe'ye dönmüş ve halktan biat almaya başlamıştır.[24]

İkinci olay ise şöyledir: Kûfe valisi Yusuf es-Sakafî (öl. 127/744), Yezid b. Halid'in mallarına el koyup onu öldürmek üzereyken, Yezid, bazı kişilerde başka mallarının da bulunduğu ve dilerse o mallarını da alabileceğini söylemiş, bunun üzerine Yusuf b. Ömer es-Sakafî de durumu halifeye iletmiştir. Malların kendisinde bulunduğu iddia edilen kişiler arasında Zeyd b. Ali de bulunur. Halife bu kişileri Yezid ile yüzleştirilmeleri üzere Şam'dan Kûfe'ye göderir. Daha sonra Yezid, öldürülmemek ve zaman kazanmak için böyle bir iftira attığını itiraf eder. Neticede onuru zedelenen ve Zeyd b. Ali'nin de içinde bulunduğu grubun suçsuz olduğu anlaşılmıştır. Ancak Zeyd olay sonrasında Kûfe'de kalmış ve bir süre sonra halktan biat almaya başlamıştır.[25]

Zeyd b. Ali'nin hurucunun sebebi bu iki olaydan biri olabilir. Ancak yukarıda da ifade ettiğimiz üzere diğer mezheplerde olduğu gibi Zeydiyye mezhebi de dönemin şartları neticesinde ve belli bir süreç içerisinde ortaya çıkmıştır. Zeyd b. Ali'nin Emevi yönetimine karşı ayaklanmasının gerekçeleri ve bu fikrin arka planının tahlil edilmesi bu olayı ortaya çıkaran tarihî ve konjönktürel şartların anlaşılması açısından önemlidir.

Bilindiği üzere ne Kur'ân-ı Kerîm'de ne de Hz. Muhammed'den (sav) gelen rivayetlerde Hz. Muhammed'den (sav) sonra kimin yönetici olacağına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Dolayısıyla Müslümanların genel kanaati, ümmeti kimin yöneteceği ve yönetim biçiminin nasıl olacağı gibi konuların Müslümanların tercihine bırakıldığı şeklindedir.[26]

Henüz Hz. Muhammed'in naaşı toprağa verilmemişken ensardan bazıları Benî Sâide Gölgeliği denilen yerde bir araya gelmiş ve Hazrec kabilesinin lideri Saʿd b. Ubâde'ye biat etmek üzere toplanmışlardı. Bu haberi alan Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve beraberindekiler hemen toplantının yapıldığı yere gitmişler ve iki grup arasında yapılan tartışmalar neticesinde Hz. Ebû Bekir'in hilafetine karar verilmiştir. Önce Benî Sâide çadırında bulunanlar ardından tüm Medine halkı Hz. Ebû Bekir'e biat etmiştir.[27] Bu

[24] Ebu Caʿfer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Tarih-i Taberî*, çev. M. Faruk Gürtuna (İstanbul: Sağlam Yayınevi, 2018), 7/165-166.
[25] Saffet Köse, "Zeyd b. Ali", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 26 Ekim 2023).
[26] Casim Avcı, "Hilâfet", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 14 Ekim 2023).
[27] Taberî, *Tarih-i Taberî,* 3, 332-336.

tartışmalar esnasında ve sonraki süreçte hilafet konusunda üç farklı düşüncenin oluştuğu söylenebilir: İslam'a yaptıkları hizmet sebebiyle halifenin kendisinden olması gerektiğini savunan ensar grubu, Kureyş kabilesinin araplar arasındaki nüfuz ve otoritesini gerekçe göstererek halifenin Kureyş'ten seçilmesini savunan muhacir grubu ve Hz. Peygamber'e nesep yakınlığı sebebiyle hilafete en layık olanın Hâşimiler olduğunu düşünenler. [28]

Cenaze işlemleriyle ilgilenen Hz. Ali, halifenin Hz. Ebû Bekir olduğunu sonradan öğrenmiş ve bu durumdan hoşnut kalmamıştır. Ancak hem Hz. Ebû Bekir'e hem de Hz. Ömer'e biat etmiş ve kendisiyle önemli konularda istişare edilerek yönetimde söz sahibi olmuştur.[29]

İlk iki halife döneminde yönetimsel bir problemin olmayışı ve fetih faaliyetlerinin çokluğu sebebiyle Hz. Ali'nin halife olması gerektiğini düşünenler, bu düşüncelerini ileri sürecek ortamı bulamamalarından bu düşüncenin açığa çıkması sınırlı düzeyde kalmıştır. Ancak Hz. Osman dönemine gelindiğinde yönetimsel bazı problemler halifeye karşı muhalefetin oluşmasına sebep olmuştur. Bir taraftan Hz. Osman'ın yaşının ilerlemiş oluşu, önemli makamlara akrabalarını ataması ve bunların uyguladıkları yanlış polikaların halk nezdinde halifeye karşı tepkiyi arttırmış olması, diğer yandan Şia'nın siyasî olarak filizlenip güçlenmesi Hz. Osman'nın şehit edilmesine kadar varacaktır. [30]

Mısır valisi Abdullah b. Saʿd b. Ebû Serh'in yönetiminden şikâyetçi olan isyancılar Medine'ye halifeyle görüşmek üzere gelmiş ve bekledikleri neticeyi alamayınca da Hz. Osman'ı şehit etmişlerdir.[31] Ümmetin içine düştüğü kargaşa durumunun sakinleşmesi Hz. Ali'nin hilafeti üstlenmesiyle bir nebze olsa gerçekleşse de bu sefer Hz. Osman'ı şehit edenlerin cezalandırılması ve bu cezalandırmayı kimin yapacağı üzerine tartışmalar yaşanmıştır. Bu süreçte Hz. Ali üç farklı düşünceye sahip üç farklı grupla savaşa girmiştir. Hz. Âişe, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvâm Hz. Osman'ı şehit edenleri cezalandırmak konusunda Hz. Ali'nin zaaf gösterdiği düşüncesiyle onunla tartışmış ve bu tartışma Cemel Vakası denilen savaşla sonuçlanmıştır.[32] Hz. Osman'a nesep yakınlığı sebebiyle kan hakkının ve Hz. Osman'ı şehit edenleri cezalandırma yetkisinin kendisinde

[28] Casim Avcı, "Hilâfet", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 26 Şubat 2024).
[29] Avcı, "Hilâfet".
[30] Yusuf Gökalp, *Zeydîlik ve Yemen'de Yayılışı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora, 2006), 20-22.
[31] Taberî, *Tarih-i Taberî*, 3/362-365.
[32] İsmail Yiğit, "Sıffîn Savaşı", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 19 Temmuz 2024).

olduğunu iddia eden Şam valisi Muaviye b. Ebû Süfyan ile Sıffin savaşı olarak bilinen savaş gerçekleşmiştir. Son olarak Sıffin savaşında öldürülenlerin büyük günah işledikleri bu sebeple küfre düştükleri iddiasıyla Hz. Ali'nin ordusu içerisinde başlayan tartışmalar neticesinde ordudan ayrılan bir grup, Harûra bölgesine çekilmiş ve yapılan müzakereler de sonuç vermeyince Hâricîler denilen bu grupla Nehrevan savaşı yaşanmıştır.[33]

Netice olarak H. 40 (661) yılında Hz. Ali Hâriciler tarafından bir suikastle şehit edilmiştir.[34] Hilafet makamı için Hz. Ali'nin büyük oğlu Hz. Hasan Kûfe de biat almış ancak altı ay sonra Müslümanların daha fazla bu uğurda can vermemesi düşüncesiyle Muaviye'yle anlaşma sağlayıp hilafeti ona bırakmıştır.[35]

Muaviye'nin ölmeden önce hilafet makamına oğlu Yezid'i tayin etmesi, hilafetin intikali noktasında ilk dört halifenin halife oluşunda bulunmayan farklı bir anlayışın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Muaviye bu kararıyla hilafette veraset sistemini ortaya çıkarmış ve daha önce hiç gerçekleştirilmemiş, seçim tercihi olmayan, kayıtsız şartsız itaate dayanan bir biat sistemini uygulamıştır. Yezid'den sonraki Emevî halifeleri de bu yolu izleyince artık hilafet babadan oğula veya aynı ailenin başka bir üyesine miras kalan saltanat sistemine dönüşmüştür.[36]

Hz. Ali'nin Hz. Fâtıma'dan olan diğer oğlu Hz. Hüseyin, Yezid'e biat etmeyi kabul etmemiş ve Medine'den Mekke'ye geçmiştir. Bu durumdan haberdar olan Kûfe'liler Hz. Hüseyin'i şehirlerine davet etmişler ve ona biat edip destek vereceklerini bildirmişlerdir. Kûfe'lilere inanarak yola çıkan Hz. Hüseyin Kûfe halkı tarafından Yezid'in ordusuna karşı desteksiz bırakılmış ve Kerbela denilen bölgede elîm bir şekilde şehid edilmiştir. Böylece Kerbela Hadisesi Şia'nın teşekkül sürecinde en önemli etkenlerden biri olmuştur. Kerbela Olayı sonrasında Emevî düşmanlığı iyice yaygınlaşmış ve Hz. Ali ve evlatlarına duyulan bağlılık ve siyasî taraftarlık sistematik hale gelmeye başlamıştır.[37]

Kerbela'nın yaşandığı 61/680 yılı ile Zeyd b. Ali'nin isyanının yaşandığı 122/741 yılları arasında Ali evladı tarafından herhangi bir isyan olmamıştır. Ancak Kufe ile Muaviye

[33] Fığlalı, "Hâricîler".
[34] Taberî, *Tarih-i Taberî,* 3/65-72.
[35] Taberî, *Tarih-i Taberî,* 3/74-80.
[36] "Şîa", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 15 Ekim 2023); Casim Avcı, "Hilâfet".
[37] Ethem Ruhi Fığlalı, "Hüseyin", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 19 Temmuz 2024).

arasında yaşanan çekişmenin de tam merkezinde Kerbela Olayı'nın olduğu gözlemlenmektedir.

Kerbela Hadisesi'nden sağ olarak kurtulan Hz. Hüseyin'in oğlu Ali b. Hüseyin Zeynelâbidîn siyasetten uzak bir zühd hayatı geçirmiştir. Oğlu Muhammed bâkır da babasının yolunu izlemiş ve Kûfe'de kalarak ilmî faaliyetlerde bulunmuştur.[38] Ancak Zeynelabidin'nin küçük oğlu Zeyd hem babasından hem de abisinden farklı bir yol izlemiştir. O, zühd hayatının yanı sıra siyasî faaliyetlerin de içerisinde olan aksiyoner bir kişilik olarak babasından ve büyük kardeşinden ayrılmaktadır.

Hz. Peygamberden Zeyd b. Ali'ye kadarki süreci kısaca özetledikten sonra araştırmanın bu bölümünde Şiî düşünce sistemi içerisinden neş'et eden[39] Zeydiyye mezhebinin fıkıh alanındaki gelişim süreci, mezhebin önemli şahsiyetlerinden biri olan Müeyyed-Billâh Ahmed b. Hüseyin merkeze alınarak anlatılmaya çalışılacaktır. Dolayısıyla Zeydiyye fıkhının gelişim süreci, Müeyyed-Billâh öncesi ve sonrası şeklinde yapılacak bir ayrımla ortaya konulacaktır.

1.2. Mezhebin Teşekkülü ve Gelişim Süreci

Mezhebin gelişim sürecini anlatmaya geçmeden önce bir hususa daha dikkat çekmenin uygun olacağı kanaatindeyim. Şöyle ki genel olarak Türkiye'deki Zeydî fıkıh araştırmalarında daha çok Murtazâ b. Zeyd el-Mahatvârî'nin, mezhebin teşekkül sürecini ortaya koyduğu tasnifinin referans olarak alındığı görülmektedir.[40] Ancak son dönemde yapılan bazı çalışmalar, bizlere, mezhebin gelişim süreci ve fakihlerin tasnifi gibi konuların farklı şekillerde de ele alınabileceği yönünde bir fikir vermektedir. Eren Gündüz'ün "Zeydî Fukahânın Tasnifi*: Bülûġu'l-ereb ve künûzü'ẕ-ẕeheb fî-maʿrifeti'l-meẕheb* Adlı Eser Çerçevesinde Bir İnceleme" isimli makalesi, müteaḫḫirûn dönem Zeydî fıkhında yapılmış tasniflerden biri olan Şehârî'nin tasnifini[41] konu edinmekte ve eserin tanıtılmasına katkı sunmaktadır.

---

[38] Ahmet Saim Kılavuz, "Zeynelâbidîn", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 20 Temmuz 2024).

[39] Zeydiyye'yi Ehl-i sünnete yakınlığından dolayı Şia dışında kabul eden görüşler için bk. Ethem Ruhi Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri* (İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2011), 207.

[40] Mahatvârî'nin tasnifini esas alan çalışmalar için bk. Üzüm, "Zeydîler"; Ekinci, *Zeydî Fıkhının Gelişimi ve Hâdî-İlelhak,* 55-59; Avcı, *Zeydiyye Fıkhında Talak ile İlgili Hükümler ve Hanefi Fıkhıyla Mukayesesi*; Çiçek, *Zeydiyye Fıkhında Nikâh ile İlgili Hükümler ve Hanefi Fıkhıyla Mukayesesi*.

[41] Ali b. Abdullah eş-Şehârî, *Bulûġu'l-ereb ve kunuẕu'ẕ-zeheb fî marifeti'l-mezheb,* thk. Abdullah b. Abdullah b. Ahmed el-Ḥûṯî (San'a: Dâru'l-İmam Zeyd, 2002)."

Maḥaṭvarî'nin ve onu referans alan çalışmalarda kullanılan *tabakâtü'l-müessisîn, tabakâtü'l-muharricîn, tabakâtü'l-muhassılîn, tabakâtü'l-mukarrirîn* ve *tabakâtü'l-müzâkirîn* gibi ıstılahlardan bir kısmının Sünnî literatürdeki ıstılahlardan farklı olması bazı ıstılahların ise farklı bir içerik kast edilerek kullanılmış olabileceği ihtimali, söz konusu çalışmanın hareket noktaları arasındadır. Zira fukaha tasnifinde Sünni mezhepler arasında dahi içerik ve ıstılahlar bakımından farklılık olduğu bilinmektedir.[42] Dolayısıyla mezhebin tarihsel gelişimi iki farklı açıdan değerlendirilerek ele alınabilir. Bu çalışmada da Zeydî fıkhının gelişim süreci Şehârî'nin fukaha tasnifi üzerinden anlatılacaktır.

Zeydiyye fıkhının gelişimini anlatırken takip edeceğimiz tasnif Şehârî'nin *Bülûğu'l-ereb ve künûzü'z-zeheb fî-maʿrifeti'l-mezheb* adlı kitabında ortaya koyduğu fukaha tasnifini olacaktır. Üzerinde durduğumuz tasnif Şehârî'nin tasnifi olduğu için söz konusu tasnifi kısaca tanıtmak faydalı olacaktır.

Şeharî, fukahanın mezhebe yaptığı katkıları dikkate alarak oluşturmuş olduğu tasnifinde aynı zamanda kronolojiye de dikkat etmiştir. O, öncelikle fukahayı selef-i sâlihîn ve halef-i sâlihîn olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Selef-i sâlihîn de kendi içerisinde Sâbikûn ve Müteahhirûn olmak üzere ikiye ayrılır. Mezhebin usul ve füru alanındaki görüşlerinin belirlenmesinde, müteahhirûn tabakasındaki altı imamın görüşleri esas alınır.[43]

Halef-i sâlihîn kısmında da ikili bir ayrım yapılmıştır. Zeydî fıkhının teşekkül sürecinde en önemli etkiyi gerçekleştiren tabakaya Ehl-i-taḥṣîl veya Muhassilûn denilmiştir.

Halef-i sâlihînin ikinci tabakasına da Ehl-i nazar denilir. Ehl-i nazar tabakası, ehl-i taḳrîr/mukarrirûn ve ehl-i müzâkere/müzâkirûn olmak üzere ikiye ayrılır. Mukarrirûn tabakasına mensup fukâha, kendilerinden bir önceki fukahâ tabakası olan ehl-i-taḥṣîl tabakasındaki âlimlerin görüşlerini inceleyip onaylayan veya hatalı buldukları noktaları tashih eden fakihlerden oluşur. Muzâkirûn tabakası ise fürua ilişkin meseleleri

[42] Hanefi mezhebinde muteber kabul edilen Kemalpaşazâde'nin (öl. 940/1534) meşhur fukaha tasnifinde te'sîs, ictihâd, tahrîc, tercîh, temyîz ve taklîd olmak üzere toplamda altı tane ıstılah kullanılmıştır. Fıkhî faaliyetleri temsil eden bu ıstlahlardan ilk ikisini yerine getirenler müctehid fakih, diğer dört fıkhî faaliyet içerisinde bulunanlar ise mukallid fakih olarak kabul edilir. Şaafilerdeyse müctehid-i mutlak, müctehid-i müntesip, müctehid fi'l-mezhep ve müctehid fi'l-fetva olmak dört tabaka bulunmaktadır. Dolayısıyla hem ıstılah hem de ıstılahla kast edilen içerik açısından farklılık olduğu ortadadır. Ali Bardakoğlu, "Hanefî Mezhebi" (Erişim 26 Şubat 2024); Bilal Aybakan, "Şâfiî Mezhebi" (Erişim 26 Şubat 2024).
[43] Gündüz, "Zeydî Fukahânın Tasnifi".

hocalarından öğrenen ve kendilerine mecazen fakih denilen taklid ehli kişilerden oluşmaktadır.

Çalışmamızın bundan sonraki kısmında sırasıyla yukarıda ifade ettiğimiz fukaha tabakasını esas alarak mezhebin tarihsel gelişimi anlatılmaya çalışılacaktır.

1.2.1. Müeyyed-Billâh Ahmed b. Hüseyin Öncesi Zeydiyye Fıkhı

Araştırmamızda takip edeceğimiz tasnif olan Şehârî'nin tasnifine göre Müeyyed-Billâh öncesi Zeydiyye fıkhı selef-i sâlihîn dönemini kapsar. Selef-i sâlihîn dönemi ise yukarıda da ifade edildiği üzere sâbikûn ve müteahhirûn olarak iki tabakaya ayrılmıştır.

Sâbikûn, Hz. Ali (öl. 40/661) ile başlayan ve içerisinde Zeyd b. Ali'nin de bulunduğu 12 imamı kapsar. 12 imamdan kast edilen Hz. Ali'nin iki oğlu Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in soyundan gelen erkek evlatlardır. Altısı Hz. Hasan'ın altısı Hz. Hüseyin'in çocuk ve torunları olmak üzere bu sayı on ikiye ulaşır. Zeyd b. Ali de bu on iki kişiden birisidir. Zeyd, mezhebe ismini vermek dışında usül ve füruda mezhebe kaynaklık etmek açısından diğer on bir imamdan farksız bir konumdadır.

On iki imam, Hz. Hasan'ın Zeyd ve Hasan ismindeki iki oğlundan olan Hasan (Zeyd'in oğlu), Abdullah, İbrahim, Davut, Abbas ve Hasan ismindeki altı torunuyla Hz. Hüseyin'in Kerbela Hadisesi'nden sağ kurtulan tek oğlu Zeynulabidin Ali'nin Muhammed Bakır, Abdullah, Ömer Eşref, Zeyd, Hüseyin ve Ali ismindeki altı oğlundan oluşmaktadır.

Yukarıdaki isimlerin hayatlarına, Zeydiyye fıkhına etkisine ve kendileriyle ilgili ayrıntılı bilgilere burada yer vermek çalışmamızın sınırlarını aşacağı kanaatindeyim. Binaenaleyh bu aşamada Zeyd b. Ali hakkında birtakım bilgiler verilmekle yetinilecektir. Diğer yandan mezhebe ismini vermiş olması ve mezhep mensuplarının nezdindeki konumu Zeyd b. Ali'yle ilgili bilgiler verilmesini gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla sabıkûn başlığı altında yalnızca Zeyd b. Ali'nin hayatı ve ilmî kişiliğiyle ilgili bilgiler verilecektir.

Medine'de doğduğu kesin olarak bilinen Zeyd b. Ali'nin doğum tarihi net olarak bilinmemektedir. Doğum tarihiyle ilgili rivayetlere bakıldığında hicri 75 ile 80 arası yıllardan bahsedilir.[44] Zeyd'in babası, Hz. Hüseyin'in Kerbela faciasından sağ olarak kurtulan oğlu Ali b. Hüseyin'dir (öl. 94/713). Zeynelâbidîn lakabıyla tanınan Ali b.

[44] Zeyd b. Ali'nin doğum tarihiyle ilgili görüşler için bk. Gündüz, *Zeyd b. Ali*, 30-31.

Hüseyin b. Ali b. Ebi Talip, Kerbela'dan sonra evvela Şam'a ardından da Medine'ye gönderilmiş ve hayatı boyunca siyasetten uzak kalmış, ömrünü ilim ve ibadetle geçirmiştir. Zeyd'in annesi ise Muhtar es-Sakafî'nin Ali b. Hüseyin'e hediye ettiği Huriye veya Havrâ isimli Çinli bir cariyedir. Muhammed el-Bâkır ismiyle tanınan Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Ebi Tâlip Zeyd'in abisidir.

Babası hayatta kaldığı müddetçe hem Zeyd'in hem de Muhammed el-Bâkır'ın ilmiyle ilgilenmiş onlara çeşitli ilimler okutmuştur. Babalarının vefatından sonra Muhammed el-Bâkır, oğlu Câfer es-Sâdık ile aynı yaşlarda olan küçük kardeşi Zeyd b. Ali'ye hem ders vermiş hem de kardeşinin bakımını üstlenmiştir.[45] Muhammed el-Bâkır, aralarında Ebû Hânife'nin de bulunduğu pek çok kişiye eğitim vermiş ve kendisinden birçok hadis rivayet edilmiştir.[46]

Zeyd b. Ali, hem babası ve abisi aracılığıyla aile büyükleri olan Hz. Peygamber, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin kanalıyla gelen ilmî birikimden hem de yaşadığı çevrenin ve dönemin ona sunduğu ilmî birikimden faydalanmıştır. Genç sahabîler kuşağından olan bazı sahabilerle görüşmüş olması muhtemeldir. Zira Zeydî kaynaklarda, Mekke'de en son vefat etmiş sahabî olarak bilinen Ebû Tufeyl Âmir b. Vâsile (öl. 100/719) ile görüştüğüne dair rivayetler bulunmaktadır. Tâbiîn döneminde yaşamış olan Zeyd b. Ali, esas eğitimini Medine'de almış olsa da babası ve abisinden farklı olarak sadece Medine'de kalmamış, Mekke, Kûfe, Basra ve Şam'a ziyeretler gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla Medine dışındaki alimlerden ilim almış ve diğer şehirlerde bulununan çeşitli fırkalarla ilmî müzakerelerde bulunma fırsatı yakalamıştır.[47]

Zeyd b. Ali, fakih, âlim, haksızlığa karşı sessiz kalmayan, aksiyoner, beliğ sözlü, fazilet ve zühd sahibi bir kimse olarak anlatılır. Ebû Hânife'nin (öl. 150/767) "Zeyd b. Ali ve arkadaşlarını gördüm, onun zamanında ondan daha fakih, daha bilgin, daha seri cevap veren, sözü daha açık bir kimse görmedim. Dengi bulunmayan bir kimse idi." dediği rivayet edilmiştir.[48]

[45] Köse, "Zeyd b. Ali".
[46] Ebû Zehre, *Ebû Hanife*, çev. Osman Keskioğlu (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021), 93-94.
[47] Muhammed Ebû Zehre, *el-İmam Zeyd Hayâtuhu ve Asruhu Ârâuhu ve Fıkhuh* (Dâru'l-Fikri'l-Arâbi, 2005), 42.
[48] Köse, "Zeyd b. Ali".

Zeyd b. Ali, hicri 122 (740) yılında Emevi yönetimine karşı ayaklanmıştır. Kûfe'liler Zeyd b. Ali'ye gelerek Kûfe, Basra, Şam ve Horasan'da 100 bin askerin hazır olduğunu, insanların biat etmeye hazır olduğunu söylemişler ve Zeyd'in hurûc etmesini kendisinden talep etmişlerdir. Bunun üzerine Zeyd b. Ali, Kûfe ve Basra'da halktan gizlice biat almaya başlamıştır.[49]

Böylece Zeyd, Kûfe'de 11 ay, Basra'daysa 2 ay kalıp biat almayı sürdürmüştür. Zeyd b. Ali'nin biat alma şekli şu şekildedir: "*Ey insanlar, biz sizi Allah'ın kitabına ve Peygamberin (sav) sünnetine, zalimlerle cihada, ezilen ve küçük görülenleri savunmaya, feyleri hak sahipleri arasında pay etmeye, haksızlıkları önlemeye ve bize savaş açanlara karşı Ehl-i beyt'e yardım etmeye çağırıyoruz. Bunlar üzerine biat eder misiniz?* Biat edecek kişi "Evet" dediğinde elini onun eli üzerine koyar ve devam ederdi: *Allah'ın ahdi, misakı, zimmeti ve resulününzimmeti senin üzerine olsun ki, biatıma bağlı kalacaksın. Benimle düşmanlarımıza karşı savaşacaksın, gizlide ve açıkta bana samimi davranacaksın."* karşı taraf buna da "Evet" dediği takdirde elini onun eline sürer ve *"Şahit ol Allah'ım"* der ve biatini tamamlardı. Bu şekilde biat edip isimlerini divana yazdıranların sayısı 15 bin kişiye ulaşmıştır.[50]

Emevî yönetimine karşı hurûc edilecek gün olarak Hicri 122 yılı Safer ayının ilk gecesi belirlenmiştir. Durumdan haberdar olan Kûfe valisi Yusuf b. Ömer, Zeyd b. Ali'yi tutuklamaya yönelince durumun ciddiyetinin farkına varan bir grup Kûfe'li, Zeyd b. Ali'ye gelerek Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer hakkında ne düşündüğünü sordular. Bunun üzerine Zeyd b. Ali "Onlar hakkında ne diyebilirim ki, Resulullah (sav) en güzel şekilde arkadaşlık ettiler, onunla beraber hicret ettiler. Allah yolunda hakkıyla cihad ettiler. Ehl-i beyt'imden o ikisinden yaka silkeni ve onlar hakkında hayır sözden başka söyleyen hiçbir kimseyi duymadım" demiştir. Onlar da "madem dediğin gibidir, madem onlar sizin yönetim hakkınızı elinizden almadı, insanları size karşı kışkırtmadılarsa ne diye Ehl-i beyt'inin kanını dava ediyorsun?" diyerek Zeyd b. Ali'ye tepki göstermişlerdir. Zeyd ise "Onlar ancak bize ve insanlara karşı dostturlar, Allah'ın kitabı ve Resulünün sünneti dışında bir şeyle amel etmemişlerdir." demiştir. Sonuç olarak ordu içerisinde aurışma yaşanmış, bir grup ordudan ayrılmıştır. Zeyd b. Ali, ordudan ayrılanlar için "rafaztumûnî"

[49] Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, 1/124.
[50] Gündüz, *Zeyd b. Ali*, 114.

(beni terk ettiniz) dediği için ayrılıkçılara Râfızî, Zeyd b. Ali'yle birlikte kalanlara da Zeydiyye denilmiştir.[51]

Bu tartışmalar sonunda Zeyd b. Ali, biatine sadık kalan 280 kişiyle kaldı. İlk gün Kûfe valisi Yusuf b. Ömer'in gönderdiği ilk orduya karşı başarı gösterseler de çok fazla dayanamadılar. Zeyd b. Ali de alnına isabet eden bir ok sebebiyle 120 veya 122 yılında 42 yaşında kan kaybından vefat etmiştir. Naaşı zaman kaybedilmeden gömülmüştür. Ancak gömüldüğü yeri gören bir muhbir aracılığıyla cansız bedeni mezarından çıkarılmış, kafası kesilerek Şam'a götürülmüştür. Bedeni de Künâse denilen bir bölgeye götürülüp bir ağaca asılmıştır. Şam'da teşhir etmek amacıyla dolaştırılan başı Medine'ye götürülmüş bir süre Peygamberimizin kabri üzerinde bekletildikten sonra Mısır'a götürülerek defnedilmiştir. Bedeni ise dört yıl Kûfe'de asılı kalmış ardından Velid b. Yezid döneminde yakılarak külleri Fırat nehrine dökülmüştür.[52]

Zeyd b. Ali'nin siyasî kimliğinin yanında bir fakih olarak da öne çıktığı görülmektedir.[53] Onun döneminde yaşamış meşhur alimlerin onunla ilgili sözleri de bu durumu teyit eder niteliktedir.[54] Muhammed el-Bâkır'ın kardeşi Zeyd için şöyle dediği rivayet edilir: "Vallahi kardeşim Zeyd'e dünyanın ilmi verilmiştir. Ona sorun! Bizim bilmediğimiz şeyleri o bilir."[55]

Zeyd b. Ali, hem Peygamberimiz kanalıyla gelen Ehl-i beyt'in ilmî birikimine hem de döneminde yaşamış sahabîlere ek olarak tabiînden birçok isimle yaptığı ilmî müzakereler neticesindeki birikime sahip bir kişidir. Hüküm istinbatında izlediği yöntem ve görüşleri Sünni fıkıh mezheplerine yakın olduğu bilinen Zeyd b. Ali'nin[56] fıkhî birikiminin sonraki nesillere aktarılması öğrencileri ve kendisine nispet edilen *el-Mecmûʿu'l-fıḳhî* adlı eser ile gerçekleştiği bilinmektedir.[57]

el-Mecmûʿu'l-fıḳhî'nin musannifinin kim olduğu tartışmalıdır. Zeydî alimler, eserlerinde kitaba yöneltilen eleştirileri ortadan kaldırmaya yönelik savunmalara yer verseler de[58]

[51] Yücel, "Zeydiyye".
[52] Gündüz, *Zeyd b. Ali*, 38-39; Ekinci, *Zeydî Fıkhının Gelişimi ve Hâdî-İlelhak*, 92-93; Köse, "Zeyd b. Ali".
[53] Zeyd b. Ali'nin İslam ilimlerindeki yeri için bk. Gündüz, *Zeyd b. Ali*, 119-125.
[54] Zeyd b. Ali'nin fakih yönüyle ilgili rivayetler için bk. Gündüz, *Zeyd b. Ali*, 126.
[55] Ebû Zehre, *el-İmam Zeyd*, 233.
[56] Köse, "Zeyd b. Ali".
[57] Ebû Zehre, *el-İmam Zeyd*, 236.
[58] Gündüz, *Zeyd b. Ali*, 143.

gerek Şiî gerekse Sünni alimler bu eseri çeşitli açılardan eleştirmişlerdir. Eleştiriler daha çok eserin tek ravisinin Ebû Hâlid el-Vâsitî (öl. 150/767) olması ve Ebû Hâlid el-Vâsitî'nin çeşitli ithamlara uğraşmış bir kişi olması üzerinde yoğunlaşmıştır. Sünnî ve Şiî cerh ve tadil alimleri, Ebû Hâlid için yalancılık ve hadis uydurmacılığı itahmlarında bulunmuşlarsa da Ahmed b. İsa, Muhammed b. Mansûr ve İmam Hâdî-İlelhakk gibi önemli Zeydî alimlerin eserlerinde ve rivayetlerinde Ebû Hâlid'e yer vermeleri Zeydîlerin Ebû Hâlid'e yöneltilen eleştirileri kabul etmediğini göstermektedir. Ebû Hâlid'in İmam Zeyd'den naklettiği rivayetler ve Zeyd b. Ali'ye isnad edilen görüşlerden oluşan söz konusu eser Zeydiyye'nin ilk fıkıh ve hadis eseri olarak gösterilmektedir. Eserde çoğu fıkıhla ilgili yedi yüze yakın rivayetin yanında Zeyd b. Ali'ye dayandırılan kaviller de bulunmaktadır.[59] Kimilerine göre bu eserle birlikte Zeydî fıkhının temelleri atılmıştır.[60]

Fıkıh mezheplerinin gelişimine bakıldığında mezhebin bir kurucusunun olduğu ve bu kurucunun hüküm istinbatında bazı usûl ve yöntemlere riayet ettiği görülebilir. Kurucu şahsiyetin söz konusu bu usûl ve yöntemlerle ortaya koyduğu görüşleri ve eserleri bir birikim oluşturur ve oluşan bu birikim korunarak sonraki fakih nesile aktarılır.

Zeydiyye'ye göre Zeyd b. Ali ve ona isnad edilen *el-Mecmû* da bu şekilde korunmuş ve gerek Zeyd b Ali'nin çocukları gerekse öğrencileri aracılığıyla sonraki nesillere aktarılmıştır.[61] Ancak Zeyd b. Ali'den sonra gelen mezhepteki meşhur alimlerin eserlerine bakıldığında durumun böyle olmadığı anlaşılmaktadır. Zira Kasım er-Ressî ve İmam Hâdî gibi Zeydî alimlerin eserlerinde Zeyd b. Ali'ye çok az yer verdikleri görülmektedir. Diğer yandan Zeyd b. Ali'nin isyanından sonra Zeyd'in ailesi, öğrencileri ve taraftarları Emevîler tarafından sıkı bir takibâta maruz kalmışlar ve bu durum Abbâsîler döneminde de devam etmiştir. Bunlara ek olarak Zeyd b. Ali'den rivayet edilen bir hüküm çıkarma metodu olmadığı gibi sonraki Zeydî fukahâda -Hanefîlerde olduğu gibi- Zeyd b. Ali'ye nispet edilen eserinden Zeyd'e ait usûl görüşlerinin tespiti için bir faaliyete de girişilmediği dikkat çekmektedir. Bu durumun sebebi olarak Zeydiyye'de ictihad kapısının sürekli açık olması gösterilmektedir. Ebû Zehre'ye göre Zeydiyye usûl-

[59] Zeyd b. Ali b. Hüseyin, *el-Mecmû'u'l-hadîsî ve'l-fikhî*, thk. Abdullah b. Hammûûd el-İzzî (San'a: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali, 2002); Mecmu' ile ilgili daha fazla ayrıntı için bk. Gündüz, *Zeyd b. Ali*, 167-335.
[60] Ekinci, "Zeydî Fıkhının Teşekkülüne Katkı Sağlayan Başlıca Fakihler", 785.
[61] Muhammed Yahya Sâlim İzzân, "Mukaddime", *el-Fusûlü'l-lü'lü'iyye fî usûli fıkhi'l-'itrati'z-zekiyye ve a'lâmi'l-ümmeti'l-Muhammediyye*, mlf. İbnu'l-Vezir, 10-32 (Lübnan: Merkezü't-Turâsi ve'l Buhûsi'l-Yemenî, 2001), 10-32.

i fıkhının yalnızca Zeyd b. Ali'ye ait olduğunu söylemek doğru değildir. Zeydî imamların yapmış olduğu ictihad, yalnızca fürû' bağlamında değil usûl konularını da içermektedir.[62]

Sonraki Zeydî fakihlerin Zeyd b. Ali'nin görüşlerine çok az yer vermeleri Zeydiyye'deki bir müctehidin başka bir müçtehidi taklit etmesinin caiz olmadığı anlayışıyla da ilişkilendirilmektedir. Ancak sonraki Zeydî müctehitlerin bu anlayışa riayet etmedikleri örnekler bulunmaktadır. Örneğin İmam Hâdî el-Ahkâm adlı eserinde dedesi Kasım er-Ressî'nin birçok görüşüne yer vermiştir. Dolayısıyla konunun bununla da alakalı olmadığı söylenebilir. Ekinci'ye göre sonraki Zeydî fukahânın eserlerinde Zeyd b. Ali'ye ait görüşlere çok az yer vermelerinin sebebi, Zeyd b. Ali'ye ait olduğu söylenen eserlerden haberdar olmadıklarından kaynaklanmaktadır. Bu sebeple Zeydî fakihler, Zeyd b. Ali'nin yöntem ve görüşleri yerine kendi metot ve ictihadlarına göre ulaştıkları hükümleri kullanmışlardır.[63]

Selef-i sâlihînin ikinci tabakası olan müteahhirûn altı imamdan oluşur. Bu altı imam Kâsım b. İbrahim er-Ressî (öl. 246), oğlu Muhammed, torunu Yahya b. Hüseyin el-Hâdî (öl. 298) Hâdî'nin iki oğlu Muhammed el-Murtezâ ve Ahmed en-Nâsır ve son olarak Taberistan Zeydîliğinin en önemli isimlerinden Hasan el-Utrûş isimlerinden oluşmaktadır.[64]

Bu isimlendirmeyi, Halef-i sâlihîn tabakasının ikinci kısmındaki alimler yani ehl-i nazar alimler yapmışlardır. Gündüz'e göre bu, Zeydî fıkıh müktesebâtından doktriner bir fıkhî ekolü oluşturmaya uygun olanlarını uygun olmayanlardan ayırt etme çabasının bir ürünüdür. Tabiri caizse ehl-i-nüṣûṣ, mezhebe uygun olanla olmayanın ayırt edilebilmesi için bir filtre görevi görecek; ehl-i-nüṣûṣ'un görüşleriyle uyuşmayan hususlar usûl ve fürûda Zeydî geleneğe aykırı olarak kabul edilecektir.[65]

Ehl-i-nüṣûṣ olarak kabul edilen alimlerden Kâsım er-Ressî'nin ilmî ve siyasî faaliyetleri ile mezhebin sistematik bir hal kazanmasındaki büyük gayretleri sebebiyle bu listede yer almaktadır. Torunu el-Hâdî ise gerek babası Muhammed ve o dönemdeki ulema kanalıyla dedesinden gelen ilmî mirası özümseyip ilmî bakımdan ön plana çıkması gerekse Yemen'de kurduğu ilk Zeydî devletin önemi sebebiyle ehl-i-nüṣûṣ arasında yer alır.

[62] Ebû Zehre, *el-İmam Zeyd*, 338-339.
[63] Ekinci, *Zeydî Fıkhının Gelişimi ve Hâdî-İlelhak*, 54.
[64] Gündüz, "Zeydî Fukahânın Tasnifi", 1494.
[65] Gündüz, "Zeydî Fukahânın Tasnifi", 1497-1498.

Kâsım er-Ressî'nin oğlu Muhammed el-Hâdî ile bağlantı kuran nesil olması açısından önemlidir. El-Hâdî'nin iki oğlu Muhammed el-Murtezâ ve Ahmed en-Nâsır ilmî ve siyasi yönlerinin yanında çocukları kanalıyla sonraki tabaka olan ehl-i-taḥṣîl ile bağlantı kurulmasını sağladıkları için bu listede yer almaktadırlar. Fürû alanında diğer beş imamdan bazı farklı görüşleri bulunsa da ortak bir Zeydî kimliğinin oluşturulabilmesi adına Nâsır el-Utrûş da bu listeye eklenmiştir. Ayrıca el-Utrûş'un soyu ve gerçekleştirdiği siyasi ve ilmî faaliyetler dikkate alındığında bu listede bulunmaya hakkı olduğu rahatlıkla söylenebilir.[66] Dolayısıyla burada sırasıyla Kasım er-Ressî, Yahya b. Hüseyin el-Hâdî ve Nâsır el-Utrûş'a ayrıntılı bir şekilde yer verilmesinin uygun olacağını düşünmekteyiz.

Hicri üçüncü asırda, Abbasî otoritesinin baskıcı politikalarına rağmen Zeydî düşüncelerini devam ettirmeye çalışanlara liderlik eden önemli isimlerden biri de Kasım b. İbrahim er-Ressî (öl. 246/860)'dir. 169 (785) yılında Medine'de doğan Kâsım er-Ressî'nin tam adı Ebû Muhammed Kâsım b. İbrahim b. İsmail b. İbrahim b. Hasan b. Hasan b. Ali b. Ebî Talib er-Ressî'dir. Babası İbrahim Tabâtabâ, Câfer es-Sâdık'ın öğrencileri arasında yer alır. İlk eğitimini babasından alan er-Ressî'nin hocaları arasında İsmâil b. Ebû Üveys ve Ebû Sehl el-Mukrî gibi önemli isimler yer alır. Abbâsîler'e karşı isyan eden Zeydî imamlardan biri olan abisi Muhammed b. İbrahim (İbni Tabâtabâ) (öl. 199/815)'in ölümünden sonra Mısır'da on binden fazla kişi ona biat etmiştir. Biât aldıktan sonra davetçilerini çeşitli İslam beldelerine gönderen er-Ressi'ye Mekke, Medine, Kûfe, Rey, Kazvin, Taberistan ve Deylem halkının biât etmiştir. Ancak Abbâsî devletinin sıkı takibi sebebiyle faaliyetlerini gizli olarak devam ettirmiştir. Davetini açık hale getirmeyen Kâsım'ın hurûc niyetinin farkında olan dönemin Abbâsî halifesi Mu'tasım, Kâsım'ın üzerine Türk komutanlar Boğa el-Kebîr ve Eşnâs'ı göndermiştir. Kendisini yakalamak üzere yola çıkan ordudan haberdar olan Kâsım Yemen'e kaçmış ve buraya yerleşmiştir. Ardından Yemen'de de takibata uğrayan Kâsım önce bir bedevî kabileye sığınmış ardından sırasıyla Hicaz ve Tihâme bölgelerine geçmiş ve son olarak Mısır'da on yıl ikamet etmiştir. Son olarak Medine yakınlarındaki Res köyüne geçmiş ve burada 246 (861) yılında 77 yaşında vefat etmiştir.[67]

[66] Gündüz, "Zeydî Fukahânın Tasnifi", 1498.
[67] Muhammed Aruçi, "Ressî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 19 Temmuz 2024).

Kâsım er-Ressî, İslami ilimlerin birçok alanıyla ilgili ortaya koyduğu eserleri ve görüşleriyle Zeydî düşüncenin en önemli isimleri arasında yer alır. Öyle ki Zeydiyye Mezhebi içerisinde kendisine nispetle Kâsımiyye isminde bir fıkıh ekolü bulunmaktadır. Daha çok Gilan (Cîl), Deylem ve Taberistan bölgesinde yaygınlaşmış olan Kâsımiyye mezhebi, Zeyd b. Ali'den sonra Zeydîler arasında ün kazanmış ikinci ekoldür.[68] Zamanla Kâsımiyye'ye intisap eden bazı kimseler, mezheplerini aşırı derecede övme yoluna giderek Kâsım b. İbrahim er-Ressî'ye muhalefet edenin sapık, onun görüşlerine karşı olan her görüşün de dalalet olduğunu söylemiş, Kâsım b. İbrahim'in görüşleriyle amel etmenin vacip olduğunu iddia etmişlerdir.[69] Ancak Kâsım b. İbrahim'in fikhî görüşleri daha çok torunu Hâdî İlelhak'a nispetle oluşmuş Hadeviyye fıkhının en önemli eseri olan *el-Ahkâm* isimli eser ile günümüze ulaşmıştır. Kâsım b. İbrahim'in fikhî görüşlerine yer veren eserler arasında Ahmed b. İsa'nın *el-Emâli* adlı eseri ile Hâfız Ebû Abdillah el-Alevî'nin *el-Câmiu'l-kâfî* adlı eseri de bulunmaktadır. Kâsım b. İbrahim'in fıkıh alanındaki eserleri şunlardır: *Kitâbü't-tahâret, Kitâbü's-salâtü'l-yevm ve'l-leyl, Mesâilü'l-Kâsım, Mesâilü'l-Ali b. Cahşiyâr, Kitâbü'l-menâsik ve Kitâbü'l-ferâiz ve's-sünen.*[70]

Kāsım'ın Mu'tezile'ye benzeyen akılcı yöntemi erken dönem Kûfe Zeydî geleneğinden önemli farklılıklar taşıdığı ve onun takipçilerinin bu akılcı metottan etkilenerek özellikle fıkıh usulü ve kelamda Mutezilî görüşleri benimsediği de ifade edilmiştir.[71]

Genel olarak Kâsım er-Ressî'nin eserlerine ve bu eserlerin içerdiği konulara bakıldığında, Zeydî fıkhında hükmü bulunmayan meselelerde hükümler koyduğu, böylece Zeyd b. Ali'nin *el-Mecmuʿ* adlı eserinde ele almadığı konular da dahil olmak üzere Zeydî füru-i fıkıh alanına zenginlik kattığı âşikârdır. Kâsım er-Ressî'nin görüşleri, fıkhın tüm alanlarını teşmil etmese de başta ibadetler olmak üzere fıkhın birçok konusunu içermektedir.[72] Sonraki Zeydî fukaha, eserlerinde Kâsım er-Ressî'nin görüşlerine yer vermiştir. Bu durumun, teşekkül sürecindeki Zeydî fıkhının sistematikleşmesine önemli katkılar sunduğu söylenebilir.

---

[68] Ekinci, "Zeydî Fıkhının Teşekkülüne Katkı Sağlayan Başlıca Fakihler", 786; Ahmed b. Süleyman b. Muhammed Mütevekkil-Alellah, *Usûlü'l-ahkâm el-camiu li edillet'l-helâl ve'l-harâm*, thk. Abdullah Hammuûd el-İzzî (Ürdün: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekafiyye, 2003), 1/12.
[69] İzzân, "Mukaddime", 24.
[70] Mütevekkil-Alellah, *Usûlü'l-ahkâm*, 1/12.
[71] Yücel, "Zeydiyye".
[72] Yücel, "Kâsım er-Ressî'nin Zeydiyye'nin Teşekkülüne Etkisi", 94.

Ekinci'ye göre Kâsım er-Ressî, yaşadığı dönemde Zeydî fukahanın usûlü'd-din ve fürû-i fıkıh alanlarındaki dağınık halde bulunan görüşlerini bir araya toplamış ve bunlara kendi ictihadlarını da ekleyerek Zeydiyye'nin sistematik bir mezhep haline gelmesini tetikleyen ilk isim olmuştur. Ona göre er-Ressî'nin Zeydî fıkhına yaptığı katkıları tespit edebilmek için er-Ressî'nin görüşlerini, İmam Hâdî'nin *Kitâbü'l-ahkâm fi'l-helâl ve'l-harâm*, Ahmed b. İsa'nın (öl. 247/861) *el-Emâlî*, Hâfız Ebû Abdillah el-Alevî'nin *el-Câmi'u'l-kâfî* ve İbnü'l-Murtazâ'nın *el-Bahrü'z- zehhâr* gibi eserleriyle birlikte ele almak gerekir. Zira onun görüşleri, yalnızca eserlerinde bulunan görüşlerinden ibaret olmamıştır. Er-Ressi'nin görüşlerinin bir kısmı, sözlü kültürle aktarılmış ve kendinden sonraki eserlerde yer alarak günümüze ulaşmıştır.[73]

Müteahhirûn tabakasındaki önemli isimlerden bir diğeri de Yahya b. Hüseyin el-Hâdî'dir. 245 (859) yılında Medine'de doğan ve Kâsım b. İbrahim er-Ressî'nin torunu olan Yahya b. Hüseyin el-Hâdî, belki de Zeydiyye mezhebinin en önemli isimlerinin başında yer alır. El-Hâdî, hicri 245 yılında dedesinin vefatından bir yıl önce dünyaya gelmiştir.[74] 220 yılında doğmuş olabileceği yönünde rivayetler de bulunmaktadır ancak genel kabul 245 yılında doğduğu yönündedir.[75] Özellikle babası ve amcaları aracılığıyla dedesinden gelen ilme erişme imkânı sağlamıştır. Diğer yandan Medine'ye ve Irak'a ilim tahsili amacıyla ziyaretler gerçekleştirmiştir. O dönemin usûlü'd-din ve Ehl-i rey fıkhının merkezi olan Irak'a gitmesinin onun ilmine önemli etkileri olduğu söylenebilir. Zira Irak'ta Ebü'l-Kâsım el-Belhî'yle görüştüğü onun Mu'tezilî fikirlerinden etkilendiği söylenir. Buna ek olarak Irak'ta kaldığı süre boyunca Ehl-i rey ekolünün Yahya b. Hüseyin el-Hâdî üzerinde etki bıraktığı, el-Hâdî'nin Hanefî fukahadan ders aldığı ve birçok görüşünde de Hânefi fukaha ile yaptığı bu ilmî alış-veriş sebebiyle hanefî düşüncenin etkisinin görüldüğü ifade edilmektedir. Henüz 17 yaşındayken eser vermeye başlayan Hâdî'nin, Zeydiyye mezhebinin Zeyd b. Ali'den sonra ikinci müceddidi ve müçtehidi olarak kabul edildiği söylenmektedir.[76] Fıkıh alanında öne çıktığı gibi Tefsir, Hadis ve Kelam alanlarında da önemli eserleri bulunmaktadır. 35 yaşına geldiğinde müctehid imamlar seviyesine ulaştığı, ailesi ve Ehl-i beytin diğer mensuplarının onu biat edilmeye aday gösterdikleri bilinmektedir. Çevresindekiler tarfından dedesi Kâsım er-Ressî'nin imamet makamına

[73] Ekinci, "Zeydî Fıkhının Teşekkülüne Katkı Sağlayan Başlıca Fakihler", 789.
[74] Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, 2/86.
[75] Ekinci, "Zeydî Fıkhının Teşekkülüne Katkı Sağlayan Başlıca Fakihler", 793.
[76] Köse, "Zeyd b. Ali"; Ekinci, "Zeydî Fıkhının Teşekkülüne Katkı Sağlayan Başlıca Fakihler", 794.

geçmesi teklif edilen el-Hâdî, bu teklifi kabul etmiş ve kendisine biat edilmiştir. Yahya b. Hüseyin el-Hâdî, kendisine merkez olarak seçtiği Taberistan'ın Âmül şehrine gitmiş ve halktan da büyük ilgi görmüştür. Taberistan'da bulunan Zeydî devletin yönetimini elinde bulunduran Muhammed b. Zeyd, iktidarının elinden gideceğini düşünerek el-Hâdî'yi orada istemediğini kendisine bildirmiştir. Bunun üzerine el-Hâdî Hicaz'a geri dönmüştür. Daha sonra Yemen'de bulunan Zeydîlerin davetiyle Yemen'e gitmiş burada da halktan biat almıştır ancak kendisine tâbi olanlar arasında çıkan karışıklık ve itaatsizlik sebebiyle Hicaz'a geri dönmüştür. Bir süre sonra Yemen'deki kabileler arasında devam eden anlaşmazlıklar ve Karmatî tehlikesi sebebiyle Yemen'liler pişman olduklarını ve el-Hâdî'ye itaat edeceklerini kendisine bildirmişler ve onu tekrar Yemen'e davet etmişlerdir. Hicri 284 yılında faaliyetlerini sürekli olarak devam ettireceği ve başkent olarak kullanacağı Saʿde şehrinde halktan biat alan Yahya b. Hüseyin'e Hâdî-İlelhak lakabı verilmiştir. Kendisine emîru'l-müminîn unvanı da verilen Hâdî-İlelhak adına hutbe okutmuş ve para bastırmıştır.[77] Ardından Yemen'de ve çevresindeki bazı bölgelerde hakimiyet kurarak çeşitli inkitalar olsa da 1962 yılına kadar sürecek olan Yemen Zeydî Devleti'ni kurmuş oldu. 20 Zilhicce 298 (910/911) tarihinde Yemen'in Saʿde şehrinde 53 yaşında vefat etmiştir. Gerek fıkıh ve kelam alanında kendine özgü görüşleri gerekse Yemen'de kurduğu devletle hem yaşadığı döneme damga vurmuş hem de kendisine nispetle ortaya çıkmış olan Hadeviyye mezhebi günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.[78]

Müteahhirûn tabakasının önemli isimlerden bir diğeri de Hasan el-Utrûş'tur. Hicri 230 yılında Medine'de dünyaya gelen Ebû Muhammed Hasan b. Ali b. Hasan b. Ali'nin soyu Ali Zeynelabidin kanalıyla Hz. Ali'ye dayanmaktadır. İçerisinde yetiştiği aile ve seçkin soyu sebebiyle ilme duyduğu iştiyakı onun Kûfe ulemasıyla tanışmasına ve onlardan ilim almasına vesile olmuştur. Ancak o da Abbasî baskısından bunalan diğer Ehl-i beyt mensupları gibi Abbasî hakimiyetinin zorluk yaşadığı Taberistan bölgesine gitmiştir. Onun Taberistan'a gittiği dönem Taberistan Zeydî devletini kuran Hasan b. Zeyd el-Alevî (öl. 316/928) dönemi rastlamaktadır. Hasan b. Zeyd ölünceye kadar yanında kalmış, Hasan vefat ettikten sonra yönetime geçen kardeşi Muhammed b. Zeyd ile bir süre beraber kalsa da yanından ayrılmış ve Nisabur yakınlarına giderek gizlice kendisi için

[77] Saffet Köse, "Hâdi-ilelhak, Yahyâ b. Hüseyin", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 08 Kasım 2023).
[78] Abdulfettah Şâyif Nu'man, *el-İmam Hâdî Yahya b. el-Hüseyin b. Kasım er-Ressî vâliyen ve fakîhen ve mücâhiden* (y.y., 1979), 1/78-79.

biat almaya başlamıştır. Bu haberi alan Abbasîler Nisabur valisi aracılığıyla Hasan el-Utruş'u tutuklamıştır. Tutuklu kaldığı süreçte kendisine yapılan işkenceler sebebiyle sağır kalan Hasan Utrûş (sağır) lakabıyla anılmaya başlanmıştır.[79] Hapisten çıktıktan sonra tekrar Muhammed b. Zeyd'in yanına gitmiş ve Muhammed b. Zeyd ölene kadar onun yanında kalmıştır. Muhammed'in vefatından sonra Rey'e kaçan Utrûş bir süre orada kaldıktan sonra Deylem meliki Utrûş'la iletişime geçmiş ve onu Deylem'e davet etmiştir. Karşılıklı mektuplaşmalardan sonra Deylem'e giden Utrûş henüz Müslüman olmayan Deylem ve Cîl halkından 200 binden fazla kişinin Müslüman olmasına vesile olmuştur. Utrûş islamiyete yeni giren halkından kurduğu ordusuyla Taberistan ve Cürcan'da birçok savaş kazanmış ve hâkimiyetini kurmuştur. Zeydiyye'nin yanı sıra İmamiyye mezhebi'nce de imam kabul edilen Utrûş, İslam dünyasının asil ve müttakî imamları arasında sayılmaktadır. 304 yılında Âmül'de vefat etmiş türbesi ziyaretgâh haline getirilmiştir.[80]

Kelam, hadis ve fıkıh alanlarında öne çıkan Utrûş'a Nasiriyye adında bir fıkıh mezhebi nispet edilmektedir. Onun tefsir, hadis, kelam, fıkıh ve belagat alanında birçok eseri olduğu söylenmekte ancak günümüze 13 eserinin ulaştığı bilinmektedir. *el-İbâne, Kitâbü'l-İḥtisâb, el-Bisâṭ, Tefsîrü'l-Ḳurʾân, Kitâbü'l-İmâmeti'ṣ-ṣaġīr, Kitâbü'l-İmâmeti kebîr, Kitâbü'l-Mevâlidi'l-İṯnâʿaşeriyye, Kitâbü'l-Müsterşid, Uṣûlü'd-dîn, el-Emâlî, eẕ-Ẓalâmâtü'l-Fâṭımiyye ve Fedek ve'l-ẖumus* gibi eserleri bulunur. Ayrıca Müeyyed-Billâh Utrûş'un görüşlerini topladığı *el-Hâsır li fıkhi'n-Nâsır* isimli bir eser kaleme almıştır.[81]

1.2.2. Müeyyed-Billâh Ahmed b. Hüseyin Sonrası Zeydiyye Fıkhı

Zeydî fıkhı, ehl-i-nüṣûṣ'a kadarki süreçte bir fıkıh birikiminden ibarettir. Ehl-i-nüṣûṣ'dan sonraki tabaka olan ehl-i-taḥṣîl/muhassilûn tabakasının gerçekleştirmiş olduğu faaliyet ile Zeydî fıkhının teşekkül süreci hızlanmıştır. Onlar, belirlemiş oldukları altı imam ve bu altı imamın fıkhî görüşlerinin mezhebe uygunluk için ölçü kabul edilmesini zorunlu kılarak Zeydî fıkhının teşekkülünde çok önemli bir işe imza atmışlardır. Şehârî'nin tasnifine göre Müyyed-Billah da mezhebin teşekkülü açısından büyük önemi haiz bu faaliyeti gerçekleştiren ehl-i-taḥṣîl/muhassilûn tabakasında yer almaktadır.[82]

---

[79] Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, 2/46.
[80] İsa Doğan, "Hasan el-Utrûş", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 26 Aralık 2023).
[81] İsa Doğan, "Hasan el-Utrûş"; Ekinci, "Zeydî Fıkhının Teşekkülüne Katkı Sağlayan Başlıca Fakihler".
[82] Şehârî, *Bulûġu'l-ereb*, 341.

Muhassilûn tabakasındaki fukahanın gerçekleştirdiği söz konusu bu faaliyetin amacı mezhepte yaşanan iç çatışmayı sonlandırmaktır. Hicri dördüncü yüzyıla gelindiğinde ehl-i taklid olan itret mensupları arasında meydana gelen ihtilaf, mezhep mensuplarının birbirlerini dinsizlikle ithama varacak düzeye gelince ehl-i-taḥṣîl/muhassilûn tabakasındaki fakihler bu ihtilafa son vermek adına mezhebin teşekkülü için çok önemli bir faaliyete girişmişlerdir. Onlar, taklit ehli olan itret mensuplarının görüşlerini benimsedikleri altı imamı belirleyip bu imamların görüşlerini bir araya getirerek tek bir mezhep oluşturmanın mezhepte var olan ihtilafı ortadan kaldıracağını düşünmüşlerdir. Ehl-i-taḥṣîl tabakasındaki fakihler bu altı imamın görüşlerini incelemişler ve çeşitli değerlendirmelerde bulunarak bir mezhep görüşü ortaya koymaya çalışmışlardır. Öncelikle bu altı imamdan Nâsır el-Utrûş dışındaki beş imamın görüşleri arasında bir ihtilaf bulunmadığı ve bu beş imamın görüşlerinin uzlaştırılıp birleştirilebileceği kanaati hasıl olmuştur. Dolayısıyla mezhebin görüşünü belirlemede bu beş imamın görüşünün esas alınacağı sonucuna ulaşılmıştır. Nâsır el-Utrûş'un görüşleri dışındaki beş imamdan tevarüs eden birikim üzerinde ayrıntılı bir çalışma yapılmış, bu birikimden fıkıhla ilgili olan her ifadenin (bunlara nass/nüsûs denir) tefsir edilmesi, kapalı olanların açıklanması, genel ifadelerin özelleştirilmesi gibi söz konusu bu ilmî mirasın anlaşılmasının önündeki bütün engellerin kaldırılması hedeflenmiştir. Bu hassas faaliyet neticesinde beş imamdan ister birinin ortaya koyduğu ister hepsinin birlikte savunmuş olduğu görüş olsun, çıkan netice her birinin mezhebi (mezheben li-külli vâḥidin minhüm) olarak kabul edilmiştir. Böylece mezhep görüşü belirlenmiştir. Ardından bu tarz bir çalışma Nâsır el-Utrûş'un fıkhî birikimi üzerinde gerçekleştirilmiştir. Onun görüşlerinden mezhebin görüşlerine uygun olanları mezhep görüşlerine dahil edilmiştir. Mezhep görüşüne aykırı olanları da Nâsır el-Utrûş'un kendi görüşü olarak kabul etmişlerdir. Nâsır el-Utrûş'un ilmî birikiminin de Hâdî'ye dayanmasına rağmen Nâsır el-Utrûş'a diğer beş imamdan farklı yaklaşılmasının sebebi, Nâsır'ın Kâsım er-Ressî'ye muhalefetinin çok fazla oluşuyla ilgilidir.[83]

Böylece mezhep görüşü belirlenmiştir. Bundan sonra Zeydiyye'de mezhep görüşü denilince bu usül ile belirlenen görüşler kast edilmiştir. Artık herhangi bir fıkhî meselede bu altı imamın görüşlerine başvurulacak, bu imamların görüşleri arasında söz konusu

[83] Şehârî, *Bulûġu'l-ereb*, 343-347.

fıkhî meselenin karşılığı bulunamadığında müctehid selef âlimlerinin görüşlerine intikal edilecektir. Eğer bu fıkhî meselenin cevabı bulunamazsa yahut bulunsa dahi mezhebin görüşüne uygun değilse ehl-i nusûs, beş imamın usûlü doğrultusunda hüküm vererek bu görüşü mezhebin görüşü olarak kabul etmişlerdir.[84]

Bu dönemin önemli isimlerinin başında çalışmamızın odağındaki Müeyyed-Billâh Ahmed b. Hüseyin ile kardeşi Nâtık-Bilhak gelmektedir. Araştırmamızın ikinci ve üçüncü bölümü Müeyyed-Billâh'ın hayatına ve mezhebe yaptığı katkılara hasredildiği için burada ona yer vermeyeceğiz. Ancak Nâtık-Bilhak'ın hayatına ve mezhebe katkısına kısaca yer verilecektir.

Müeyyed-Billâh'ın hayatı ile ilgili bilgilere karşılaştırıldığında Nâtık-Bilhak'ın hayatıyla ilgili bilgilerin daha az olduğu dikkat çekmektedir. Üzüm'e göre bu durumun sebebi büyük kardeşi hayattayken Natık-Bilhak'ın büyük kardeşi beraber hareket etmiş olması, abisi vefat ettikten sonraki imamet sürecindeyse sakin bir hayat tercih etmesiyle ilişkili olabileceğini ifade eder.[85]

Nâtık-Bilhak, büyük kardeşi gibi ilk eğitimini imamiyye mezhebine mensup babasından almıştır. Tıpkı abisi gibi Ebü'l-Abbas Ahmed b. İbrâhim el-Hasenî ve Ebû Abdullah el-Basrî gibi dönemin önde gelen âlimlerinden fıkıh ve kelam dersleri almıştır.[86]

Çüşemî'ye göre Nâtık-Bilhak'ın hayatı Taberistan, Deylem ve Cürcan'da geçmiş ve bir dönem de Bağdat'ta yaşamıştır. Bağdat'ta bulunduğu süre zarfında devlet ile arasına mesafe koymuş hatta Abbâsî sembolü olan siyah elbiseyi hiç giymemiştir. Tespit edebildiğimiz eserleri şöyledir: *el-Ḥadâʾiḳ fî aḫbâri ẕevi's-sevâbıḳ, el-İfâde fî târîḫi eʾimmeti's-sâde, el-Emâlî (Emâliyü Ebî Ṭâlib, et-Taḥrîr fi'l-keşf ʿan nuṣûṣi'l-eʾimme en-neḥârîr, Şerḥu't-Taḥrîr, et-Taḥrîr, Câmiʿu'l-edille (Cevâmiʿu'l-edille), Kitâbü'd-Diʿâme fî teṣbîti'l-İmâme, el-Müczî fî uṣûli'l-fıḳh, Mebâdiʾü'l-edille fî uṣûli'd-dîn.*[87]

Eserlerinden en öne çıkanı *el-Ḥadâʾiḳ fî aḫbâri ẕevi's-sevâbıḳ* adlı eserinin muhtasar hali olan *el-İfâde*'dir. Bu eserinde önceki Zeydî imamların hayatları, ilmî kişilikleri, siyasî yönleri gibi bilgiler vermiştir. Diğer yandan *el-Müczî fî uṣûli'l-fıḳh* adlı eseri de tespit

[84] Şehârî, *Bulûġu'l-ereb*, 343.
[85] "Nâtık-Bilhak", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 24 Ocak 2024).
[86] Fatih Yücel, "Nâtık-Bilhak", *İslam Düşünce Atlası* (Erişim 24 Haziran 2024).
[87] Wilfred Madelung, *Ahbâru eimmeti'z-zeydiyye fi't-taberistan ve deylem ve cürcan* (Beyrut: Franz Steiner Verlag, ts.), 127.

edilebildiği kadarıyla günümüze ulaşabilen en eski Zeydî usûl-i fıkıh eseridir.[88] Müellif, bu eserde usûl konularından en önemlilerine değinmiş, diğer konulara kısaca yer vermiştir. Görüşlerine başvurduğu âlimlere bakıldığında daha çok Ebû Abdullah el-Basrî ve Ebü'l-Hasen el-Kerhî'ye yer verdiği görülmüş, yaşadığı dönemdeki usûl yazıcılığında yaygın olan Mutezilî kelamcılara yer verme durumundan o da etkilenmiş ve Ebû Ali el-Cübbâî (öl.303/916) ile Ebû Hâşim el-Cübbâî (öl.321/933)'ye atıflarda bulunduğu tespit edilmiştir.[89]

Derin ilmi ve imamet özelliklerini üzerinde taşıması sebebiyle abisinin vefatından sonra kendisine hiçbir muhalefet olmadan biat edilmiştir. Önceki Zeydî imamları gibi emr-i bi'l-mârûf nehy-i ani'l-münker üzere hüküm sürmüştür. Herhangi bie silahlı mücadeleye girmemiş yaşadığı çevredeki diğer yöneticilerle iyi ilişkiler kurmayı hedeflemiştir. Öyle ki eserlerinden birini o dönem Ziyarî devletinin veziri olan Hasan el-Musâibî'ye ithafen kaleme almıştır.[90] Hicrî 424 yılında 80 yaşındayken Deylem veya Âmül'de vefat etmiştir.[91]

Ehl-i-taḥṣîl tabakasının son üyesi olarak Mansur-Billah Abdullah b. Hamza kabul edilir. 561/1166 yılında Hemedan'da doğmuştur. Abdullah b. Hamza'nın küçük yaşlarından itibaren ilim ile iştigal ettiği, yaşıtlarından farklı olarak oyun ve eğlence yerine ilim meclislerinde bulunmayı tercih eden bir yapısı olduğu anlatılmaktadır. İlmi birikiminin büyük bölümünü yaşadığı dönemin önde gelen Zeydî alimi olan Hüsameddin Ebi Muhammed el-Hasan b. Muhammed el-Ressâs'ın yanında tamamladığı ifade edilmektedir.[92]

Hemdânîlerle ve Eyyûbilerle mücadele etmiş 594/1198 yılında Mansur-Billah lakabıyla imamlığını ilan etmiştir. 603 yılında bir Zeydî mezhebi olan Mutarrifiye ile önce ilmî olarak mücadele etmiş ardından bu mezhebe mensup kişileri kafir ilan ederek onlarla

[88] el-Müczî'nin müellifi ve eserle ilgili tartışmalar için bk. Fatih Yücel, "Zeydî Usûl-i Fıkıh Literatürü", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 33 (2019), 601.
[89] Yücel, "Zeydî Usûl-i Fıkıh Literatürü", 601-602.
[90] Hasan Yaşaroğlu, *Taberistan Zeydîleri* (Gümüşhane Üniversitesi, Doktora, 2012), 151.
[91] Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, 2/167.
[92] Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, 2/257.

savaşmıştır. Eyyübilerle yaptığı savaşlar neticesinde 612/1214 yılında Kevkebân'a çekilmiş 613/1215 yılında da orada vefat etmiştir.[93]

Abdullah b. Hamza'nın eserleri şu şekildedir: *eş-Şâfî fi'l-cevâb ʿale'r-Risâleti'l-ḫâriḳa, er-Risâletü'l-fâriḳa beyne'z-Zeydiyye ve'l-mâriḳa fi'l-kelâm ʿale'l-Muṭarrifiyye, er-Risâletü'n-nâṣiḥa li-ehli'l-îmân bi-bilâdi'l-Cîl ve Deylemân ve'l-ʿIrâḳayn ve Ḫorâsân, el-Kâşif li'l-işkâl fi'l-farḳ beyne't-teşeyyuʿ ve'l-iʿtizâl. eş-Şâfî* isimli eseri, bizim de araştırmamızda yer verdiğimiz Şehârî'yi ilmî açıdan etkilediği söylenmektedir.[94]

Ehl-i-taḥṣîl tabakasından sonra ehl-i taḳrîr tabakası gelmektedir. Ehl-i taḳrîr tabakasındaki fukaha, kendilerinden önceki tabaka olan ehl-i-taḥṣîl tabakasında bulunan fakihlerin görüşlerini incelemiş ve isabetli olan görüşleri onaylama, mezhep usulüne uygun olmadığını düşündükleri görüşlerin yerine ise selef ulemasından tevarüs eden birikime müracaat etme faaliyetini gerçekleştirmişlerdir. O konuda selef ulemasının görüşleri arasında mezhep usulüne uygun bir görüş bulamadıklarındaysa ehl-i-taḥṣîl arasında belirledikleri ihvan yani Müeyyed-Billâh ve Nâtık-Bilhak ile Abdullah b. Hamza'nın görüşlerine yönelmişler ve mezhep usulüne uygun görüşleri Müeyyed-Billâh, Nâtık-Bilhak ve Abdullah b. Hamza'nın görüşleri arasından belirleyerek mezhep görüşü haline getirmişlerdir.Burada ehl-i taḳrîr tabakasındaki fukahanın yaptığı faaliyet ile ehl-i-taḥṣîl fukahanın yaptığı faaliyet arasında pek bir fark görülmemektedir. Ancak ehl-i taḳrîr fukaha bu benzer faaliyeti ehl-i-taḥṣîl tabakasındaki fakahaya göre daha az yaptıklarından farklı bir isimlendirmeyle farklı bir tabaka olarak kabul edilir. [95]

Şehârî'nin tasnifine göre son tabaka olan ehl-i müzakere, füru-i fıkha dair meseleleri hocalarından öğrenen ehl-i taklid âlimlerden oluşmaktadır. Bu tabakadaki fukahanın fıkhı hocalardan öğrenip taklid etme açısından avamdan farkı yoktur. Şehârî'ye göre bu tabaka 12. yüzyıldan başlar ve 18. yüzyıla kadar devam eder. Bu tabaka içerisinde öne çıkan en önemli isim el-Mehdî-Lidînillâh Ahmed b. Yahyâ b. el-Murtazâ (öl. 840/1437) yani meşhur olduğu isim ile İbnu'l-Murtazâ'dır. O Zeydîlerce dönemin en önemli alimi olarak kabul edilmiştir. Fıkhî bilgisinin yanında kelam alanında da Zeydîlerce otorite olarak kabul edilmektedir. 764/1363 yılında Sanʿa'nın güneyinde bulunan Zemar isimli şehirde

[93] Abdulkerim Özaydın, "Mansûr-Billâh, Abdullah b. Hamza", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 03 Temmuz 2024).
[94] Gündüz, "Zeydî Fukahânın Tasnifi", 1500.
[95] Gündüz, "Zeydî Fukahânın Tasnifi", 1500.

dünyaya gelen İbnu'l-Murtazâ, küçük yaşta ilmini tamamlamış ve 793/1391 yılında Nâsır-Lidînillah'ın vefatıyla Mehdî-Lidinîllah lakabını alarak imam seçilmiştir. 794/1392 yılında Mansûr Ali b. Selâhaddin ile yaptığı savaşı kaybedince hapse atılmış ve yedi yıllık hapis süresi boyunca ilimle meşgul olarak *el-Ezhâr* isimli eserini kaleme almıştır.[96]

Miʿyârü'l-ʿuḳūl fî ʿilmi'l-uṣûl, *el-İntiḳād li'l-âyâti'l-muʿtebere fi'l-ictihâd, Uyûnü'l-ezhâr fî fiḳhi'l-eʾimmeti'l-eṭhâr* (*el-Ezhâr), el-Baḥrü'z-zeḫḫâr el-câmiʿ li-meẕâhibi ʿulemâʾi'l-emṣâr, Ġāyâtü'l-efkâr ve nihâyâtü'l-enẓâr el-muhîṭe bi-ʿacâʾibi'l-Baḥri'z-zeḫḫâr* gibi Zeydiyye mezhebinde çok önemli eserler olarak kabul edilen çalışmaları bulunmaktadır. Özellikle bu çalışmamızda Müeyyed-Billâh'ın görüşlerinin mezhebe oluşturduğu etkileri tespit etmek için istifade ettiğimiz *Şerhu'l-Ezhâr* isimli eser, onun *el-Ezhâr* adlı eserine yapılan şerhtir. *el-Ezhâr*, Zeydiyye'nin en önemli fıkıh metinlerinden biri olarak kabul edilmektedir.[97]

Sonuç olarak Şeharî'nin fukahayı selef ve halef olmak üzere iki ana bölüme ayırdığı görülmektedir. Selef tabakası da kendi içerisinde sâbikûn ve müteahhirûn olarak iki tabakaya ayrılmıştır. Mezhep için önemli isimler olan Zeyd b. Ali sâbikûn tabakasında yer alırken Kâsım b. İbrahim er-Ressî ve Yahya b. Hüseyin el-Hâdî ise müteahhirûn tabakasında yer almaktadır. Halef tabakası da kendi içerisinde ehl-i-taḥṣîl ve ehl-i taḳrîr ve ehl-i müzakere olarak iki kısma ayrılır. Çalışmamızın odağındaki isim olan Müeyyed-Billâh ehl-i-taḥṣîl tabakasında yer almaktadır. Ehl-i taḳrîr ve ehl-i müzakere tabakaları 18. Yüzyıla kadar uzanır ve bu tabakadaki fakihler aynı dönemde yaşamışlardır. Bu tabakada öne çıkan en önemli isim ise İbnu'l-Murtazâ olarak kabul edilir.

[96] Fatih Yücel, "İbnü'l-Murtazâ", *İslam Düşünce Atlası* (Erişim 24 Haziran 2024).
[97] "İbnü'l-Murtazâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 31 Ocak 2024).

İKİNCİ BÖLÜM

MÜELLİFİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ, HOCALARI, ESERLERİ VE YAŞADIĞI DÖNEM

Birinci bölümde Zeydiyye mezhebinin gelişim süreci Şehârî'nin *Bülûġu'l-ereb ve künûzü'ẕ-ẕeheb fî-maʿrifeti'l-meẕheb* adlı eserinde yer verdiği fukaha tasnifinden istifade edilerek ve Müeyyed-Billâh Ahmed b. Hüseyin merkezinde Müeyyed-Billâh öncesi-sonrası şeklinde anlatılmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde ise söz konusu fukaha tasnifinin merkezine aldığımız ve çalışmamızın odak ismi olan Müeyyed-Billâh'ın hayatını farklı yönleriyle ele alarak onun ilmî kişiliğine, hocalarına, eserlerine ve yaşadığı döneme dair bilgileri ortaya koymaya çalışacağız.

2.1. Hayatı

Çalışmamızın temel öznesi olan Müeyyed-Billâh Ahmed b. Hüseyin (öl. 411/1020) Zeydiyye Mezhebinin önde gelen âlimlerinden biridir. Tam adı Ebu'l-Hasan Ahmed b. Hüseyin b. Hârûn b. Hüseyin b. Muhammed b. Hârûn b. Muhammed b. Kasım b. Hasan b. Zeyd b. Hasan b. Ali b. Ebi Talib'dir.[98] Hicrî 333/944 yılında Taberistan'ın Âmul[99] şehrinin Kelâzence köyünde dünyaya gelmiştir.[100] Kelâzence Taberistan'ın köylerinden biri olup Rey şehrine üç merhale (yaklaşık 136 km) uzaklıktadır. Söz konusu mekân günümüzde İran'ın kuzeyinde bulunan Mâzenderân bölgesindedir. Babası Hüseyin b. Harun'un soyu Zeyd b. Ali yoluyla Hz. Ali'ye ulaşır. Annesi ise Ümmü'l-Hasan binti Ali b. Abdullah'tır.[101]

Müeyyed-Billâh'ın hayatına yer verilen eserlerin çocukluk dönemiyle ilgili bölümlerinde, onun yalnızca olgunluk çağına kadar Âmul şehrinde yaşadığı, ailesinin ilme önem veren

[98] Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, 2/122.
[99] Mustafa L. Bilge, "Âmül", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 11 Mart 2022).
[100] Yahya b. Hüseyin b. İsmail el-Cürcânî eş-Şecerî Mürşîd-Billah, *Sîretu'l-imam Müeyyed-Billâh Ahmed b. Hüseyin el-Harûnî*, thk. Sâlih Abdullah Kurban (Sanʿa: Dâru'l-Kutubu'l-Vataniyye, 2003), 16.
[101] Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, 2/122.

bir aile olduğu, Onu güzel bir ahlakla yetiştirdikleri ve temel dini-ahlak eğitimini burada tamamladığı bilgisi verilmiştir.[102]

Âmul'deki ilk eğitiminden sonra yaşadığı dönemin önde gelen âlimleri arasında sayılan ve o döneme kadar tevarüs etmiş Zeydî fıkıh birikimine hâkim olan dayısı Ebü'l-Abbas Ahmed b. İbrâhim'den[103] Zeydî fıkhı ve Bağdat Mu'tezîle eğitimini almıştır. Muhallî'ye göre aldığı bu eğitim daha önce Îmâmiyye mezhebine mensup olan Müeyyed Billah' ın Zeydiyye mezhebine tabî olmasına vesile olmuştur. Ayrıca Ebü'l-Hüseyin Ali b. İsmâil b. İdrîs'ten de Zeydî fıkhının yanında Hanefî fıkhını da okumuştur. Nâsır-Lilhak ismiyle tanınan Hasan el-Utrûş'un naklettiği hadislerin rivayet icâzetini de yine Ebü'l-Hüseyin Ali b. İsmâil b. İdrîs'ten almıştır. Bunlara ek olarak Ebû Abdullah el-Basrî (öl. 369/979-80) gibi dönemin önde gelen birçok isminden de ilmî tahsilde bulunmuştur.[104] Bu tahsil hayatı onu ilimde önemli bir noktaya taşımış, bilgi birikimine ve ilimdeki kabiliyetine hayran kalınan bir alim konumuna gelmesini sağlamıştır.[105] İlmî birikimi ve ilimdeki üstün meziyetleri Büveyhîler'in ünlü veziri Sâhib b. Abbâd' ın da dikkatini çekmiştir. Böylece Müeyyed-Billâh saraydaki ilim meclislerinde yer almış ve hem Sâhib b. Abbâd' ın hem de çağdaşı olan alimlerin saygı ve sevgisine mazhar olmuştur. Müeyyed-Billâh'ın ilmî kişiliğini müstakil bir başlıkta ele almanın daha yerinde olacağını düşündüğümüz için burada ilmî hayatıyla ilgili bu bilgilerle yetinilmiştir.

Müeyyed-Billâh yalnızca ilmî faaliyetleri ile değil zühd, verâ ve takvasıyla da tanınan bir isim olmuştur. Az tüketip zühd hayatı yaşayan, haramlar konusunda hiçbir zaman tedbiri elden bırakmayan, temel ihtiyacından fazla olan dünyalıktan hoşlanmayan ve Allah'tan çokça korkan bir kişi olarak tanınmıştır. Zeydî tabakat eserlerinin kendisine ayrılan bölümlerinde zühd ve takvası ile ilgili fazlaca menkıbe ve olaya yer verildiği görülmektedir. Onun hayatından bahsederken bu anlatım ve hikayelerin birkaçına yer vermeden geçilmesinin eksiklik olacağı kanaatindeyiz.

Kaynaklarda söz konusu anlatımların "Bâbu Fî Veraihî", "Zikru Tarafi Min Menâqibihi Ve Ahvalihî" gibi başlıklarda ele alındığı görülmekle birlikte başlıklandırma yapılmadan

---

[102] Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, 2/123; Mürşîd-Billah, *Sîretü'l-imam Müeyyed-Billâh*, 16.
[103] Ebu'l-Abbas b. İbrahim döneminin önde gelen âlimlerinden sayılmaktadır. Soyu, Hz. Hasan kanalıyla Hz. Ali'ye dayanmaktadır. Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, 2/123.
[104] Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, 2/123.
[105] Mürşîd-Billah, *Sîretü'l-imam Müeyyed-Billâh*, 40.

direkt anlatımlara geçildiğine de rastlanılmaktadır. Müeyyed-Billâh'ın zühd ve takvası ile ilgili anlatılanlardan bazıları şöyledir:

Müeyyed-Billâh fakir ve miskinlerle oturur, onların halini hatrını sorar ve elinden geldiği kadar onların ihtiyaçlarıyla ilgilenirdi. Güzel ahlaklı kişileri kendisine yoldaş edinirdi. Elbiselerini orta kaliteden seçer, dış görünüşü sebebiyle kibirlendiğinin düşünülmemesine dikkat ederdi. Ailesinin geçimini yalnızca kendi malından sağlardı. Kendisine getirilen hediye ve vasiyet yoluyla verilmek istenen malları beytü'l-mâl'a yönlendirir şahsı adına kabul etmezdi. Yalnız başına kaldığında yüksek sesle ve hüzünlü bir tonla Kur'ân-ı Kerîm okurdu. Allah'ı anmak ve tefekkür sürekli yaptığı işlerdendi. Çokça ağlayan hüzünlü bir yapısı vardı. Güldüğünde tebessüm eder, dişleri görünecek kadar çok gülmezdi. Zekât ve öşürleri toplama konusunda günahkârlar ve İslam hakkında şüphe içerisinde olanların mallarından zekâtların ve öşürlerin alınmasına daha çok özen gösterirdi. Böylece zekât ve öşür vergisini ödemekten imtina edenlerin, Müslümanların haklarını çiğnemelerine müsaade etmezdi. Ramazan ayında akşam ve yatsı namazlarının arasında namaz kılmaya devam eder yatsı namazından sonra iftar ederdi. İftar ettiğinde de fakir ve miskinlerle yemek yemeyi tercih ederdi. Yönetici olduğu dönemde beytü'l-mâl konusunda da çok hassas davranırdı. Öyle ki beytü'l-mâl'ın parasını kendisi muhafaza eder, ordu içerisinde dağıtır, bizzat kendisi kayıt tutar ve bu konuyu başkasına havale etmezdi.[106]

Müeyyed-Billâh alalâde insanların yaptığı gibi çarşıdan aldığı balıkları sırtında taşırdı. Bu durumu görenler onun yükünü taşımak ister ancak Müeyyed-Billâh yükünü kimseye taşıtmazdı ve şöyle derdi: "Ben bunu heva ve hevesimi kontrol altına almak ve kendimi tekebbüre girmekten alıkoymak için yapıyorum, yükümü başkalarına taşıtmak için değil."[107]

Müeyyed-Billâh'ı yılda bir kere ziyaret eden bir arkadaşı her gelişinde ona nar getirirdi. Yine bir gelişinde Müeyyed-Billâh'ı ziyaret etmiş ve ona getirdiği narları hediye etmiştir. Arkadaşı, Müeyyed-Billâh'ın yanından ayrılacağı zaman bazı insanlar hakkında rahatsızlığını bildirmiş ve şikâyette bulunmuştur. Müeyyed-Billâh önce arkadaşının

[106] Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, 2/121-124.
[107] Mürşîd-Billah, *Sîretü'l-imam Müeyyed-Billâh*, 20.

getirdiği narların ona iade edilmesini ardından da şikayetlerinin dinlenip haklıysa rahatsızlıklarının giderilmesini emretmiştir.[108]

Müeyyed-Billâh birgün abdestini tazelemek için mescide yönelmiştir. Orada rengi atan ve titreyen bir adamla karşılaşmış ve adama ne olduğunu sormuş, adam da: "Seni öldürmek için gönderildim" demiştir. Müeyyed-Billâh bu işi yaptıranların adama ne vadettiklerini sormuş adam da eğer bu işi yaparsa kendisine bir inek verileceğini söylemiştir. Müeyyed-Billâh cebindeki beş dinarı çıkarmış ve "git bu parayla bir inek al bir daha da böyle bir iş için buraya gelme" demiştir.[109]

Müeyyed-Billâh, siyasi kişiliğiyle de öne çıkan bir şahsiyettir. Ahmed b. Hüseyin'in yaşadığı dönemde Abbasî devleti merkezî otoritesini kaybetmiş ve iç karışıklar hat safhaya ulaşmıştı. Abbasîlerin siyasî hâkimiyetinin zayıflamasıyla merkezden uzakta birçok farklı siyasî oluşum ortaya çıkmış, bu oluşumlardan bazıları tarih sahnesinden kısa süre içerisinde silinirken bazıları da adından bir hayli söz ettirmiştir. O dönem için adından epeyce söz ettiren devletlerden birisi de Şiî Büveyhî Devletidir.

Deylem bölgesinde yaşayan Ehl-i beyt mensubu halk, Büveyhî yöneticilerinin baskıcı idaresinden şikayetçiydiler. Müeyyed-Billâh böyle bir ortamda Allah'a davet ve zülme karşı çıkmak için Büveyhî Devletine karşı isyan başlattı. 380/990 yılında Büveyhî veziri Sâhib b. Abbâd dönemine rastlayan bu isyan başarısızlıkla sonuçlandı. Sâhib b. Abbad, dostu olan Ahmed b. Hüseyin'in isyanı sebebiyle cezalandırlmasına engel oldu ve onu korudu. Birkaç yıl sonra Müeyyed-Billâh Deylem'de tekrar isyan etti ve Ebu'l-Fadl en-Nasr ve takipçileri hariç bu isyanda halkın birçok kesiminden biat aldı.[110] Bu ikinci isyanı sırasında kendisine biat edilmesi sebebiyle Müeyyed-Billâh lakabıyla anılmaya başladı.[111]

Müeyyed-Billâh'ın amacı Hevsem'i ele geçirmekti. Hazırlıklarını tamamlayıp Hevsem'e saldırmak için askerleriyle birlikte Gilan'a geldi. Gilan'da da kendisine sekiz yüze yakın asker katıldı.[112] O dönemde Hevsem'in yönetimi Deylem asıllı Şevezîl'deydi. Şevezîl ise

[108] Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, 2/124-125.
[109] Mürşîd-Billah, *Sîretü'l-imam Müeyyed-Billâh*, 25.
[110] Ahmed b. Hüseyin Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd fî hukûki'l-imâmeyni'l-a'zemeyn* (San'a-Sa'de, 2002), 39.
[111] Mustafa Öz, "Müeyyed-Billâh, Ahmed b. Hüseyin", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 21 Ocak 2022).
[112] Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, 2/136.

Büveyhîlerin himayesinde yönetimini sürdürmekteydi. Büveyhîlerin lideri Fahruddevle, Müeyyed-Billâh'ın faaliyetlerinden haberdardı ve bu durumdan rahatsızdı.[113]

Kısa bir süre sonra Ahmed b. Hüseyin ve ordusu Hevsem yakınındaki Kuzah köyüne ulaştılar. Müeyyed-Billâh'ın ilerleyişi sürerken Şevezil'in kendisine saldırılacağından haberi yoktu. Müeyyed-Billâh Hevsem'e ulaştığında Şevezîl onu askerleriyle karşıladı ve savaşa başladılar. Şiddetli bir savaştan sonra Müeyyed-Billâh galip geldi. Mağlup Şevezîl Gilan'a kaçtı. Müeyyed-Billâh bir yıl boyunca Hevsem'e hükmetti. Bir yıl sonra Şevezîl askerî kuvetlerini topladı ve Müeyyed-Billâh'a saldırdı. Bu defa Şevezil galip geldi ve Müeyyed-Billâh'ı esir aldı. Müeyyed-Billâh günlerce Gîlan'da hapiste kaldı. Daha sonra taraftarları savaşın tazminatını ödeyerek Müeyyed-Billâh'ın serbest kalmasını sağladılar. Yeniden özgürlüğüne kavuşan Ahmed b. Hüseyin önce Rey şehrine ardından da doğduğu şehir olan Âmul'e gitti ve bir süre Âmul'de ikamet etme kararı aldı. Ancak Gîl ve Deylem'liler onu Deylem'e çağırdılar. Bölge halkı, eğer Deylem'e gelip onlara imamlık yapmayı kabul ederse her türlü maddi ve manevi yardımı yapabileceklerini vaadettiler. Müeyyed-Billâh halkın teklifini kabul etti ve tekrar Deylem'e geldi. Yoğun bir ilgiyle kendisine biat edildi.Müeyyed-Billâh'ın esir kaldığı ve bir süre Âmul'de ikamet ettiği dönemde Hevsem'de yönetim değişmişti. Şevezîl Taberistan'a geçmiş ve Hevsem'i Ebû Zeyd es-Sâirî yönetmekteydi. Gîl ve Deylem halkının desteğini arkasına alan Müeyyed-Billâh Hevsem'e doğru yola çıktığında askerlerinin sayısı yedi bine ulaşmıştı. Bu haberi alan Ebû Zeyd es-Sâirî Hevsem'den kaçarak Kulvâ denilen bir bölgeye sığındı. Ancak Müeyyed-Billâh Ebû Zeyd'in peşini bırakmadı ve onu takip etti. İki ordu karşılaştı ve savaş Müeyyed-Billâh'ın zaferiyle sonuçlandı. Galip Müeyyed-Billâh iki yıl boyunca yeniden Hevsem'in yönetimini elinde tuttu. Ağır bir yenilgi alan Ebû Zeyd tekrar Hevsem'e döndü ve Müeyyed-Billâh'ın yönetimini kabul etti.[114]

İki yıllık Müeyyed-Billâh yönetimi sürerken Nâsırî olan Gîl halkı Müeyyed-Billâh'ın Nâsırî olmadığını, elinin sıkı olduğunu, kendilerine karşı cimri davranıldığını öne sürerek Ebû Zeyd'i Müeyyed-Billâh'a karşı kışkırttılar. Bunun üzerine Ebû Zeyd es-Sâirî Müeyyed-Billâh'a karşı tekrar ayaklandı ve yönetimi tekrar ele geçirdi. Müeyyed-Billâh Gîlan'a gitmek zorunda kaldı. Gîlan'da onu Şîr Esfar karşıladı ve desteğini esirgemedi.

[113] Yaşaroğlu, *Taberistan Zeydîleri*, 151.
[114] Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, 2/137.

Şîr Esfar'dan aldığı güçle tekrar Hevsem'e gelen Müeyyed-Billâh çok güçlenen Ebû Zeyd karşısında etkili olamadığı gibi Gîlan'a geri dönmek zorunda kaldı. Müeyyed-Billâh'ın Hevsem'e bir daha gelmesini istemeyen Ebû Zeyd, Gîlan halkına Müeyyed-Billâh'ı desteklememeleri ve Gîlan'da barındırmamaları karşılığında yüklü miktarda para desteğinde bulundu. Böylece çaresiz kalan Müeyyed-Billâh için daha önce yaptığı gibi Rey'e gitmekten başka seçenek kalmamıştı.[115]

Müeyyed-Billâh Rey'e gittikten sonra Hevsem'deki iktidar mücadelesi Ebû Zeyd es-Sâirî ile Ebu'l-Fazl en-Nâsırî arasında gerçekleşti. Hevsem'in yönetimi birkaç kez bu iki isim arasında el değiştirdikten sonra nihayetinde Ebu'l-Fazl en-Nâsırî galip gelerek Ebû Zeyd'in yaşamına son verdi.[116]

Sairîler uğradıkları bu yenilginin intikamını almak istiyorlardı. Müeyyed-Billâh'a bir elçi göndererek onu Hevsem'e davet ettiler. Eğer bu tekliflerini kabul ederse Müeyyed-Billâh'ı destekleyeceklerini bildirdiler. Lanca'da bulunan Müeyyed-Billâh teklife sıcak baktı. Müeyyed-Billâh yola çıkmadan önce Rûyân Üstendarı, Ziyârîlere karşı halkı örgütlemesi karşılığında Müeyyed-Billâh'ı destekleyeceğini belirterek bir anlaşma teklifinde bulundu. Anlaşmaya göre Verfûye Kalesi Müeyyed'e verilecek Müeyyed de Deylemlileri Ziyârî lideri Kâbûs'a karşı örgütleyecekti. Müeyyed ve ordusu iki yıl boyunca Verfûye Kalesinde hazırlık yaptıktan sonra Âmul'e doğru sefere çıktılar. Sefere çıkılırken o sırada Hevsem'in idaresini elinde bulunduran Kiyâ Ebu'l-Fazl, Gîl ve Deylem'de bulunan emirler ile Kelâr dağ ve ovalarında bulunan yöneticiler Müeyyed-Billâh'a desteklerini bildirdiler.[117]

400/1009-1010 yılında Taberistan'a doğru sefere çıkan Müeyyed-Billâh ve birleşik orduları Taberistan'ın Ehlem kasabasına yaklaştıklarında genel görüş askerlerin yorgunluğu sebebiyle bir süre dinlenilmesi gerektiği idi. Ancak acele edildi. Ehlem'e ulaşır ulaşmaz onları Ziyârîler adına Âmul'ü yöneten Ebû Caʿfer Muhammed b. Hüseyin ve komutanları Cuftî b. Bâtî, Abbas Sâlimî ve İspehbed Esfâvucîn karşıladı ve savaşa girişildi. Kürtlerden ve Araplardan oluşan Ebû Caʿfer Muhammed b. Hüseyin'in ordusu Müeyyed-Billâh'ın orduları karşısında etki gösteremedi ve yenildi. Galibiyet, birleşik

[115] Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, 2/138.
[116] Yaşaroğlu, *Taberistan Zeydîleri*, 152; Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, 2/138.
[117] Yaşaroğlu, *Taberistan Zeydîleri*, 152; Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, 2/139.

Müeyyed ordularını zafer havasına sokmuştu. Öyle ki Müeyyed-Billâh tebrik edilmeye başlandı. Büyük bir zafer kazanılmış edasıyla Âmül'e doğru yürümeye devam eden Müeyyed-Billâh ve orduları için süreç böyle devam etmedi. Âmül'e ulaşan ordular ağır bir yenilgi aldılar. Düzenleri bozulan askerler için geri çekilmekten başka çare görünmüyordu. Müeyyed-Billâh, Kiyâ Ebu'l-Fadl ve Şîr Esfar'ın az sayıdaki askeriyle birlikte Deylem'e geri döndü.[118]

Yaşaroğlu'nun aktardığına göre Mahallî'nin eserinde anlatılanlardan Müeyyed-Billâh'ın Âmül seferinin sebeblerinden biri mezhep tarafgirliğidir.[119] Sünnîliği benimseyen Kâbus b. Veşmgir, bölgedeki Şiî ve Mutezilî hareketleri sert bir şekilde bastırıyordu. Dolayısıyla yapılan bu askeri çıkarmanın amacı, Kâbus'u mağlup edip bu baskıya bir son vermekti. Muhallî'nin *Hadâiku'l-verdiyye* adlı eserinde mağlup askerler arasında geçen konuşma da Yaşaroğlu'nun iddiasını doğrular niteliktedir. Mağlup komutanlardan Şîr Esfâr geri dönüşten başka çare olmadığını anladığında Kâbus için şöyle demiştir: "O, bozuk itikatlı, melʿun biridir. Bize karşı intikam yolunu tutar da bize çeşitli işkenceler yapar. Eğer böyle olmasaydı bu mekânı terk etmezdik".[120]

Muhallî de eserinde söz konusu savaşa yer verdikten sonra Kâbus'un Allah tarafından şerli bir ölümle canının alındığını, bu savaşta komutanlık yapanların daha sonra askerleri tarafından ihanete uğradıklarını, savaşın olduğu bölgedeki halkın Kâbus'un tarafını tutmaları sebebiyle büyük bir kıtlık ve salgın hastalık yaşadıklarını belirtmiştir. Bu taraflı yorumlar, ortada bir mezhebî gerginlik ve çekişmenin var olduğunu göstermektedir denilebilir.[121]

Elde ettiği büyük zaferden sonra Ziyarî lideri Kâbus b. Veşmgir asi askerleri tarafından tahtından indirilerek hapsedilmişti. Asi askerler, Kâbus'un oğlu Menûçhir'e, babasına karşı kendileriyle ittifak yapması şartıyla yönetime geçmesini teklif ettiler. Menûçhir de tahta başkasının geçmemesi gerektiğini düşünerek bu teklifi kabul etti. Ancak asi askerler Kâbus'un daha sonra onlar için tehlike arz edebileceğini düşünerek Kâbus'u öldürdüler.[122] 403/1012 yılında tahta geçen Menûçihr Şiîliğe sempati duyuyordu.

[118] Mürşîd-Billah, *Sîretü'l-imam Müeyyed-Billah*, 70.
[119] Yaşaroğlu, *Taberistan Zeydîleri*, 152.
[120] Mürşîd-Billah, *Sîretü'l-imam Müeyyed-Billâh*, 70-71; Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, 2/139-140; Yaşaroğlu, *Taberistan Zeydîleri*, 151.
[121] Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, 2/140.
[122] Ahmet Güner, "Kābûs b. Veşmgîr" (Erişim 16 Ocak 2022).

Müeyyed-Billâh ile Menûçihr bir barış anlaşması imzaladılar. Anlaşmaya göre Menûçihr Müeyyed-Billâh'a iki bin dinar verecek Müeyyed-Billâh da yönetime karşı bir isyan girişiminde bulunmayacaktı. Bu barış ortamı, Kelar bölgesinde yöneticilerinden şikayetçi olan bölge halkının Müeyyed-Billâh'tan yardım istemesine kadar devam etti. Bölge halkı Müeyyed-Billâh'tan isyan etmesini istiyor ve ona destek vereceklerini vâdediyorlardı. Müeyyed ise hem Menûçihr ile yaptığı anlaşmayı bozmamak hem de bölge halkına güvenmediği için defalarca bu teklifi reddetti. Ancak bölge halkının ileri gelenleri de ısrar edince Müeyyed-Billâh isyan etmek durumunda kaldı. Hızlıca yapılan hazırlık sonrasında Kelâr bölgesine doğru hareket edildi. Menûçihr'in askerleri Kelâr İsfendârının yardımına gelince bölge halkı korktu ve Müeyyed-Billâh'a savaşamayacakalarını söylediler. Müeyyed-Billâh ilerleyemeyeceğini anlayınca Menûçihr'e bir mektup yazdı ve yılda iki bin dinar ödemek şartıyla geri çekildi.[123]

Âmül'de Sünnîler ile Şiîler arasında bir mezhep çekişmesi vardı. Halk, her an birbirleriyle çatışma potansiyeli ile birlikte yaşamını sürdürüyordu. Böyle bir ortamda Âmül'e gelmiş olan Şiî Ebu'l-Kasım el-Büstî'nin katıldığı bir mecliste söyledikleri büyük bir iç karışıklığa sebep oldu. Bir Gâdir gününde kendisine Hz. Ebû Bekir (r.a) ve Hz. Ali (r.a) arasındaki fazilet sıralaması sorulan Ebu'l-Kasım el-Büstî, Hz. Ali'yi (r.a) daha önce el değmemiş yeni ve temiz bir testiye, Hz. Ebû Bekir'i (r.a) ise içinde şarap, kan ve necis şeylerin bulunduğu ama sonrasında iyice yıkanmış bir testiye benzetmiştir. Bu benzetmeyi de Hz. Ali'nin (r.a) hayatı boyunca hiç şirke bulaşmamış Hz. Ebû Bekir'in (r.a) ise kırk yıl boyunca müşrik olarak yaşadığı yorumuna dayandırmıştır. Sünnî halk bu sözler karşısında ayaklandı. Şiîlere ait mezarlar ve mescitler tahrip edilirken bazı evler yakıldı. Nâsır el-Utrûş'un meşhedine büyük hasar verildi. Şiîler Müeyyed-Billâh'tan yardım talep ettiler. Bu yapılanların intikamını almak istiyorlardı. Ancak Müeyyed-Billâh artık yaşlı ve hasta biriydi. Kendisinde daha önce defalarca yaptığı isyan hareketine önderlik etme gücünü bulamadı. Aklına Hevsem'de bulunan ve daha önce tıpkı kendisi gibi Menûçihr ile barış anlaşması yapmış Şiî Ebu'l-Fazl geldi. Derhal ona yazdığı mektupta Âmül halkına yardım etmesini talep etti. Ebu'l-Fazl, Menûçihr ile yaptığı barış anlaşması sebebiyle yardım etmeyi kabul etmedi. Müeyyed bu sefer Rey'de bulunan Ebû Câfer en-Nâsır'a Âmül halkına yardım etmesi teklifinde bulundu. Ancak buradan da

[123] Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, 2/140; Yaşaroğlu, *Taberistan Zeydîleri*, 153.

olumlu cevap alınamadı. Menûçihr bu karışıklığı sonlandırdı. Şiî halkın mal varlıklarına ve kutsal kabul ettikleri mekanlara zarar verenleri hapis cezasıyla cezalandırdı. Nâsır el-Utrûş'un meşhedini de onardı.[124]

Müeyyed-Billâh Ahmed b. Hüseyin el-Hârûnî, 411/1020 yılının Kurban Bayramı arefesinde, 79 yaşındayken hayatını kaybetti. Kurban Bayramının birinci günü talebesi Mankdim'in kıldırdığı cenaze namazının ardından Lanca şehrinde defnedildi. Kabrinin üzerine bir de meşhed inşa edilmiş ve türbesi ziyaret edilegelen meşhur bir mekân olmuştur.[125]

2.2. İlmî Kişiliği

Günümüzdeki durumun aksine geçmişte ilim ile iştigal edenler, çoğunlukla tek bir alanda uzmanlaşmayıp İslâmî ilimleri bir bütün olarak kabul ederek ilmî faaliyetlerini bütüncül bir bakış açısıyla yürütmüşlerdir. Müeyyed-Billlah Ahmed b. Hüseyin de İslâmî ilimlerin farklı alanlarında tahsil görmüş, farklı alanlarda tedris faaliyeti yürütmüş ve birçok eser telif etmiştir. Müeyyed-Billâh'ın sîretini kaleme alan Mürşid-Billah (417-499) onun için şu ifadeleri kullanmıştır: O, Arap dilini ve nahiv ilmini bilen, düz yazı ve manzum eserleri sağlam ve eksiksiz olan biriydi. Şiirleri inceleyip tenkit edecek derecede kâfiye ve aruz bilirdi. Fıkıhta yetenekliydi. Münâzara ilminde öne çıkmıştı. Aynı şekilde Kelam ve Usûlu'l-fıkıh alanında da önemli bir birikime ulaşmıştı. Bu sebeple hangi alanda daha çok öne çıktığı konusunda kararsız kalınırdı. Ancak bir ya da iki ilimde (Fıkıh veya Kelâm'da) öne çıktığı söylenebilir.[126]

Karşılaştığı düşünceleri sorgulamadan kabul etmeyen bir yapıya sahip olan Müeyyed-Billâh, yaşadığı coğrafyadaki âlimlerin birçoğundan ders almıştır. Öğrendiği bilgileri sarih akıl ve sahih nakil süzgecinden geçirdikten sonra kabul etmeyi kendisine adet edinmiştir. Müeyyed-Billâh, babasından gördüğü ilk eğitimin etkisiyle İmamiyye Şiasına tâbi idi. Ancak yaptığı sorgulamalar neticesinde İmamiyye ile ilgili öğrendiklerinin sarih akla ve sahih nakle uygun olmadığını gördü. Ayrıca İmamiyye Mezhebi imamlarından gelen rivayetlerin ona göre çelişkili olması da onun İmamiyye Mezhebinden

[124] Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, 2/145; Yaşaroğlu, *Taberistan Zeydîleri,* 153.
[125] Ebu'l-Kâsım el-Belhî vd., *Faḍlu'l-iʿtizâl ve tabakâtu'l-muʿtezile*, thk. Fuâd Seyyid (Beyrut: Dâru'l-Fârâbî, 2017), 386.
[126] Mürşîd-Billah, *Sîretü'l-imam Müeyyed-Billâh*, 37.

uzaklaşmasına sebep oldu ve Zeydiyye Mezhebine tâbi olmaya karar verdi[127]. Zeydiyye Mezhebine mensup olan dayısı Ebu'l-Abbas Ahmed b. İbrahim b. Hasan el-Hasenî ile birlikte Zeydî fıkhını okuması da Zeydiyye Mezhebine geçişinde etkili olmuştur.[128]

Müeyyed-Billâh'ın Zeydiyye Mezhebine geçişinin İmamiyye Mezhebinde büyük bir yankı meydana getirdiği söylenebilir. Öyle ki Tûsî, Şia'nın dört büyük hadis kitabından biri olarak kabul edilen Tehzîbu'l-Âhkam adlı eserinin mukaddimesinde bu olaya değinmiş, böylece söz konusu mezhepler arasındaki geçişin İmamiyyedeki etkisini gözler önüne semiştir. Tûsî, Müeyyed-Billâh'a cevap ve uyarı niteliğinde olan mukaddimesinde şunları söylemiştir:

> "Hamd sahibi ve kendisine hamd edilmeyi hak eden Allah' a (c.c) hamd olsun. Yarattıklarının en hayırlısı olan Muhammed' e (s.a.v) sâlât ve selam olsun. Üzerimizdeki hakkı büyük olan bazı dostlarla mezhebimizdeki selefin birbiriyle çelişik, zıt ve ihtilaf gibi görünen rivayetleri, görüşleri ve fikirleri ile ilgili bir müzakere ettik. Öyle ki herhangi bir haber gelir gelmez mutlaka aksine söylenmiş olan bir başka haberin var olduğunu mülahaza ettik. Onlardan (seleften) gelen bir hadis varsa karşısında da onun muhalifi başka bir rivayet vardı. Durum böyle olunca muhaliflerimizin mezhebimizi en çok tenkit ettiği nokta bu oldu. Artık "selefiniz ile halefiniz birbirine zıt şeyler söylüyor" diyenler, aklı başında bir kimsenin böyle bir mezheple ibadet etmesinin mümkün olmayacağını savunanlar, sahip olduğumuz itikadın batıl olduğunu iddia eder oldu. Ayrıca muhalifler şunları da eklemektedirler: "Sizin aranızdaki ihtilaf size karşı olanların size yönelttiği ihtilaftan daha fazla. Bu durumda mezhebinizin üzerinde kurulu olduğu temellerde bir problem olmalıdır". Böyle olunca ilimde kuvvetsiz; nazar, manalar ve lafızlardaki farklılıklar konusunda basiretsiz olanlar şüpheye düştü. Şüpheye düşenlerden çoğu da şüphelerini giderip halletmek yerine hak olan yoldan (İmamiyye) dönüş yaptı. Büyüğümüz Ebû Abdullah'tan şöyle dediğini duydum: Ebu'l-Hüseyin el-Hârûnî el-Alevî hakka inanıyor ve imamete sahip çıkıyordu. Ancak hadislerdeki çelişki sebebiyle mezhebi terk etti ve başka mezhebe geçti.[129]

[127] Madelung, *Ahbâru eimmeti'z-zeydiyye*, 127.

[128] Ahmed b. Hüseyin Müeyyed-Billâh, *et-Tebsira*, thk. Abdulkerim Ahmed Cedbân (Saʿde: Mektebetü't-Turâsi'l-İslâmî, 2002), 9; Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, 2/123.

[129] Ebû Caʿfer Muhammed b. Hasan b. Ali el-Tûsî, *Tehzîbu'l-Ahkâm*, thk. Ali Ekber el-Ğaffâra (Tahran: Dâru'l-Kutubi'l-İslamî, 1964), 1/1; Müeyyed-Billâh, *et-Tebsira*, 9-10.

Bu ifadelerden Müeyyed-Billâh'ın muhalifleri tarafından kendisine cevap niteliğinde bir mukaddime yazıldığı ve mezhebini değiştirmiş olmasının, dönemin ilim dünyasında büyük bir karşılığının olduğu görülmektedir.

Müeyyed-Billâh'ın ilmî hayatıyla ilgili olan bazı rivayetler de bulunmaktadır. Söz konusu rivayetlerden bazıları onun ilmî birikiminin derinliği ve ilmî maharetleri ile ilgiliyken bazıları ise ilmi sebebiyle gördüğü ihtimam ile ilgilidir. Mezkûr rivayetleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

Şeyh Ebî Reşid'in şöyle dediği anlatılır: Sahib b. Abbâd'ın meclisinde geçirdiğim uzun süre boyunca gözlemlediğim kadarıyla Ebu'l-Hüseyin'i o mecliste hiç eksik görmedim. (Orada yapılan münazaralarda) O, galip gelmedikçe yenilmezdi. Eğer bir konuda iki görüş varsa muhalifi ile berabere kalırdı.[130]

Birgün Sâhib b. Abbâd meclisinde bulunanlara temennilerini söylemelerini emretmişti. Onlar da söylediler. Sâhib şöyle dedi: Benim temennim ise Seyyid Ebu'l-Hüseyin'in burada olmasıdır. Keşke burada olsa, ben ona çözemediğim bir meselede soru sorsam, o da bana fasih lafızlarıyla ve güzel ibareleriyle açıklama yapsaydı. O dönemde Ebu'l-Hüseyin Deylem'deydi.[131]

Müeyyed-Billâh'ın şöyle dediği anlatılır: Kādılkudât Ebî Ahmet b. Ebî Alân'dan *Muhtasaru'l-Kerḫî*'yi dinlemek üzere Ahvâz'a gitmeye niyetlendim. Niyetimi Sâhib ile paylaştım. O da kendi el yazısıyla ve biraz da mübalağa ederek vasıflarımı ve kabiliyetlerimi içeren bir referans mektubu yazdı. Öyle çok övmüştü ki beni, mektubu iletmekten hayâ ettim. Daha sonra mektubu Kādılkudât'a ilettim. Bana "Hoşgeldiniz" dedi. Daha sonra derslere başladık. Derslere devam ettiğimiz süre boyunca yalnızca *Muhtasaru'l-Kerḫî*'yi okuyordu ve ne o ne de arkadaşlarından biri beni ziyarete gelmiyordu. Anladım ki kādılkudât, Sahib'in benim için yazdığı mektubu yanlış anlamış. Ben kādılkudâtın yanında kalmaya devam ettim. Cuma günü geldiğinde Cuma namazı kılındı ve namazdan sonra kādılkudât'ın meclisi âlimlerin büyükleri ile dolup taştı. Bir adam kādılkudâta Kelâm ile ilgili bir mesele sordu. Kādılkudât da Ebû Haşim'e yöneldi ve konuşmasının ortasına geldiğinde ben de kelimelerimi güzelce seçmeye çalışarak "Benim bu vadide bir yerim var" (bir cevabım var) dedim. "O halde buyur konuş"

[130] Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, 2/126.
[131] Mürşîd-Billah, *Sîretü'l-imam Müeyyed-Billâh*, 38; Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, 2/126.

denilince söz aldım ve sorulan soruya hakkıyla cevap verdim. Ardından bir soru daha soruldu. O soruya da cevap verdim. O kadar hararetli anlattım ki artık bütün gözler üzerimdeydi. Ben de "Sorulara cevap verebiliyor olmam kādılkudâtın faziletidir" dedim. Ardından kādılkudâtın sağ tarfından biri usûlü'l-fıkh hakkında bir soru sordu. Ben de "Benim burada alacağım bir nefes var" (bir cevabım var) dedim. Orada bulunanlar: "Usûlde de mi var?" dediler. Bu meseleyi de çözdükten sonra soruyu soranın zayıflığı ortaya çıktı ancak onu mazur gördüm. Bu defa kādılkudâtın solunda bulunanlardan biri Fıkıhla ilgili bir soru sordu. Ben de benim bu sürüde bir koyunum var (bir cevabım var) dedim. Orada bulunanlar "fıkıhta da mı?" dediler. Bu meseleyi de çözdükten sonra herkes şaşırıp kaldı. Hatta orada bulunan fukaha tahkik ve tetkiklerime hayran kaldılar. Meclis dağılırken kādılkudât bulunduğu makamdan kalktı ve yanıma geldi ve şöyle dedi: "Efendi! Biz sanıyorduk ki oturduğumuz yer reislik makamıdır. Oysa senin oturduğun yer reislik makamıymış. Senden eksikliklerimiz için özür dilemeye geldik, seni iyi ağarlayamadık". Ben de "Sâhib'in kendi elleriyle yazdığı yazısı varken bu şekilde bir ihmalkârlık özür kabul etmez" dedim. Kādılkudât "Doğru söylüyorsun" dedi. Ertesi gün kendisi ve dostları büyük bir tevazu ile odama ziyarete geldiler. *Muhtasaru'l-Kerḫî*'nin tamamını okudum ve onun okuyuşunu dinledim. Bana çokça para vermek istedi, reddettim, hediye olarak vermek istediği hiçbir şeyi de kabul etmedim ve şöyle dedim: "Ben sizin yanınıza mal için gelmedim. Sâhib bu konuda ulaşılabilir bir kişidir". Kendisiyle vedalaştım. Dostlarıyla birlikte beni uzun bir mesafe boyunca uğurladılar ve ayrılışıma çok üzüldüler.[132]

Irak çevresinden gelen ve dostlarımızdan olan fakih Hasan b. Ali b. Hasan ed-Deylemî en-Neccâî'nin anlattığına göre kendisi bir geceyi sâlih kimselerle geçirerek geceyi Allah'a ibadetle tamamlamış. Sabah namazı vakti girince kendisine yakında bulunan Müeyyed-Billâh'ın kalkıp namaza durduğunu görmüş ve Müeyyed-Bilah'a "Ey Efendi! Abdestsiz mi namaz kılacaksın?" diye sormuş. Müeyyed-Billâh da "Ben bu gece uyumadım. Yetmiş mesele istinbât ettim" demiştir.[133]

Muhallî'nin işittiğine göre Muhyiddin Muhammed b. Ahmed b. Velid el-Kureşî es-San'ânî şöyle anlatmaktadır: Müeyyed-Billâh vefat ettikten sonra artık insanlar

[132] Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, 2/127-128; Mürşîd-Billah, *Sîretü'l-imam Müeyyed-Billâh*, 40-41.
[133] Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, 2/128.

Müeyyed-Billâh'ın kardeşine yöneldiler ve artık sorularını ona sorar oldular. Birisi şöyle dedi: "Ebu'l-Hüseyin hayattayken bu cevher neredeydi?" Müeyyed-Billâh'ın kardeşi Ebû Tâlib de büyük bir âlim olmasına rağmen: "Efendim Ebu'l-Hüseyin hayattayken benden konuşmamı mı bekliyordunuz?" diyerek kardeşinin ilminin onun ilminden daha fazla olduğunu ifade etmiştir.[134]

2.3. Hocaları

Müeyyed-Billâh, ailesinin ilme önem veren ve ilmî faaliyelerin içerisinde bulunan bir aile olması hasebiyle küçük yaşından itibaren ilim ile iştigâl etmiştir. Hayatı boyunca ilimden bir an olsun uzaklaşmamış döneminin ve yaşadığı coğrafya olan Taberistan bölgesinin önde gelen âlimlerinden islami ilimlerin çeşitli alanlarıyla ilgili dersler almış ve meşhur alimlerin rahle-i tedrisatlarından geçmiştir.

Müeyyed-Billâh'ın ders aldığı isimlerin başında aynı zamanda dayısı da olan Ebu'l-Abbas Ahmed b. İbrahim b. Hasan el-Hasenî gelmektedir. Ebu'l-Abbas Ahmed b. İbrahim, fıkhî bilgisiyle öne çıkan bir âlimdir. Özellikle İmamiyye mezhebinin fıkhına hâkimdir. Zira kendisi önce İmamiyye mezhebine mensupken daha sonra Zeydiyye Mezhebine geçiş yapmıştır. Zeydîliği benimsemiş ve Zeydî fıkhını da öğrenmiştir. Ardından Yemen'de bulunan Zeydîlerin fıkhî birikimlerini tevarüs ettikleri Kâsım b. İbrahim er-Ressî ve torunu Hâdî İlelhak'ın rivayetleri ile Taberistan bölgesindeki Zeydîlerin ilmî birikimlerini tevarüs ettikleri Nasır el-Utrûş'un rivayetlerini bir araya getirmiştir. Hâdî İlelhak'ın *Kitâbu'l-Ahkâm* ve *el-Münteḥâb* adlı eserlerini semâ yoluyla aldıktan sonra Rey şehrine geçmiştir. Böylece söz konusu birikimlerin geniş bir coğrafyaya yayılmasına katkıda bulunmuştur. Müeyyed-Billâh ve kardeşi Eb Tâlib ondan Zeydiyye Mezhebinin fıkhî düşüncesini ve Bağdat Muʿtezile ekolüyle gelen kelam anlayışını almışlardır.[135] Ebu'l-Abbas Ahmed b. İbrahim'in yeğenleri olan Müeyyed-Billâh ve Nâtık-Bilhak'ın da önceden İmamiyye Mezhebine mensup olduğu ve dayılarından aldıkları eğitimin ardından Zeydiyye'ye mensup oldukları ifade edilmektedir.[136]

---

[134] Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, 2/138.
[135] Ahmed b. Hüseyin el-Harûnî Müeyyed-Billâh, *el-Emâlî's-suġrâ*, thk. Abdusselâm Abbâs el-Vecîh (Saʿde: Dâru't-Turâsi'l-İslâmî, 1993), 10.
[136] Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, 2/123.

Müeyyed-Billâh'a ilmî açıdan önemli bir katkıda bulunan ikinci isim Ebu'l-Hüseyin Ali b. İsmail b. İdris'tir. Müeyyed-Billâh bu hocasından Zeydiyye ve Hanefiyye fıkıhlarını okumuştur. Ancak bu konuda detaylı bir bilgiye ulaşamadık. Ebu'l-Hüseyin Ali b. İsmail b. İdris'in Hasan el-Utrûş Bağdat ve İsfahan'a geçmeden önce Hasan el-Utrûş'tan hadis rivayetinde bulunduğu da bilinmektedir.[137]

Müeyyed-Billâh'ın Ebû Abdilah el-Hüseyn b. Ali b. İbrahim el-Basri el-Kağadi (öl. 369/979-80) 'den de ilim aldığı söylenmektedir. Ebû Abdillah el-Basrî Muʿtezilenin Basra kelam ekolünün önemli temsilcilerinden ve Hanefi hukukçularından biridir. Ebû Abdullah el-Basrî, Muʿtezilenin Basra ekolünün önemli temsilcilerinden olan Ebû Hâşim el-Cübbâî ile öğrencisi Ebû Ali İbn Hallâd el-Basrî'den ders almıştır. Diğer yandan Ebu'l-Hasen el-Kerhi'den de Hanefi fıkhını okumuştur. Hamdanî Emîri Seyfuddevle'nin "her müctehidin yaptığı ictihadda isabetli olduğu" görüşüne destek verecek bir alim arayışı içine girmesi ve Kerhî'nin de Ebû Abdullah'ı önermesiyle Ebû Abdullah yönetimle iyi ilişkiler kurma fırsatı yakalamıştır. Ebû Abdullah'ın Şiî düşüncesine yakın nitelikte anlaşılabilecek görüşlerinin de yönetimle kurduğu bu iyi ilişkilerle ilgisi olabileceği düşünülmektedir. Ebû Abdullah'ın da Şiîliğe yakın düşüncelerini Büveyhîler ve Zeydîlerin kendisine yönelmeleri için kullandığı ifade edilir.[138]

Müeyyed-billâh'ın derslerine katıldığı diğer hocaları da şöyle sıralanbilir: Ünlü Muʿtezile âlimi Kādî Abdülcebbâr, Kādîlkudat Ebû Ahmed b. Ebî Aʿlân, Hânefi fıkıh âlimi Ebû Bekir el-Mukrî, Nâsır el-Utruş'un öğrencisi Muhammed b. Osman el-Nakkâş ve Ebû Reşid Said B. Muhammed en-Nisâbûrî.[139]

2.4. Eserleri

Müeyyed-Billâh Ahmet b. Hüseyin'in fıkıh, kelam, ahlak ve edebiyat gibi birçok ilim alanında eseri bulunmaktadır. Eserlerinden bazıları tahkik edilmiş şekilde günümüze ulaşmışken bazıları ise yalnızca ismiyle bilinegelmiştir. Bilinen on yedi eserinden bugün ulaşılabilen altı eserinin isimleri şu şekildedir: *et-Tecrîd, Şerhu't-Tecrîd, İṯbâtü'n-nübüvveti'n-nebî, et-Tebsira, Siyâsetü'l-müridîn ve Kitâbu'l-emâli's-suġrâ*. Yaptığımız araştırmalar neticesinde geriye kalan on bir eserinin yalnızca isimlerine ulaşabildik. Bu

[137] Müeyyed-Billâh, *el-Emâlî's-suġrâ*, 10.
[138] Şerafettin Gölcük, "Ebû Abdullah el-Basrî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 10 Mart 2022).
[139] Müeyyed-Billâh, *et-Tebsira*, 6; Müeyyed-Billâh, *el-Emâlî's-suġrâ*, 10-11; Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, 34-35; Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, 2/126; Mürşîd-Billah, *Sîretü'l-imam Müeyyed-Billâh*, 17.

eserlerinin isimleri ise şöyledir: *Kitâbu'l-belaġati fi'l-fıkh, ez-Ziyâdât, Nakḍu'l-imâmeti ʿalâ ibni Kubbeti'l-imâmî, Hevsemiyyât, Kitâbu'l-hâsır li fıkhı'n-nâsır, Risâletü cevâbi kâbus fî taʿni ʿalâ's-sahâbe, Kitâbu'd-dʿava, Dîvânu'ş-şʿir.* Aşağıda bu eserlerden ilim alanlarına göre bilgi verilecektir.

2.4.1. Fıkıh Alanıyla İlgili Eserleri

2.4.1.1. Et-Tecrîd

Bu eserin Müeyyed-Billâh'a ait bir fıkıh kitabı olduğu konusunda ittifak vardır. Ancak ulaşabildiğimiz tek tahkik edilmiş neşri, *Şerhu't-Tecrîd* 'in şerh kısımlarının bırakılıp ana metinlerinin alınarak oluşturulmuş halidir. Muhakkik, *Tecrîd*'in mukaddime kısmında bu duruma değinmiştir. Ardından kendisinin de içinde bulunduğu birkaç senede yer vermiş ve eseri şerhiyle birlikte icâzet yöntemiyle rivayet ettiğini vurgulamıştır.

Tecrîd adlı eser, Zeydiyye Mezhebi âlimlerinden Kâsım er-Ressî (öl. 246/860) ve torunu Hâdî-İlelhak'ın (öl. 298/911) fıkhî görüşlerinin Müeyyed-Billâh tarafından fürû-i fıkıh müellefâtı formatında düzenlenerek bablar şeklinde bir araya getirilmesinden ibarettir. Müeyyed-Billâh, yalnızca bu düzenleme işlemini yapmakla kalmamış, iki imamın ittifak ettikleri ve ayrıştıkları noktaları da ortaya koymaya gayret etmiştir.

2.4.1.2. Şerhu't-Tecrîd

Bu eser, Müeyyed-Billâh'ın *Tecrîd*'ine yaptığı eklemelerden oluşan altı ciltlik bir külliyâttır. Söz konusu çalışma, birkaç açıdan büyük ehemmiyeti haizdir. Öncelikle Müeyyed-Billâh'ın Zeydî imamları ve ulemâsı arasında seçkin bir konumda olmasını en çok bu eserine borçlu olduğu söylenmektedir. Zira eserde ilminin genişliği ve keskin fikirleri fark edilmektedir. Diğer yandan bu eser, kapsamı sebebiyle de imtiyazlı bir konumdadır. Çünkü eserde Zeydîler için Zeyd b. Ali'den sonra en önemli imamlar olarak kabul edilen Kâsım er-Ressî'nin ve Hâdî-İlelhak'ın fıkhî görüşlerine yer verilmiş ve bu görüşler açıklanmaya çalışılmıştır. Son olarak fıkhî meselelerin çözülmesinde isnatlı hadislerin farklı tariklerinin delil olarak kullanılması da esere önemli bir fürû-i fıkıh kitabı olmasının yanında adeta bir hadis usûlü kitabı niteliğini de kazandırmıştır.

Müellif, *Şerhu't-Tecrîd*'de Kâsım er-Ressî'nin ve Hâdî-İlelhak'ın fıkhî görüşlerini toplamış, anlaşılmadığını düşündüğü noktaları açıklamış ve bir araya getirdiği görüşleri ortaya koymuştur. Düzenleme yaparken *Şerhu't-Tecrîd*'de yer verdiği Kâsım er-

Ressî'nin ve Hâdî-İlelhak'ın fıkhî görüşlerini esas alarak, konuları kendisinin yaşadığı dönemde yazılan fıkıh kitaplarındaki düzene göre tertip etmiştir.

Konu başlıkları "kitâb", konu alt başlıkları "bâb", bâbların alt başlıkları ise "mesele" olarak isimlendirilmiştir. Müeyyed-Billâh, mesele başlıklarının ayrıntılarına girdiğinde ise "misal" ve "fasıl" başlıklarını kullanarak meselelerin ayrıntılarına yer vermiştir. 6 ciltlik bu külliyatın konu başlıkları şu şekildedir: Kitâbu't-tahâret, kitâbu'l-hayḍ, kitâbu'ṣ-ṣalât, kitâbu'l-cenâiz, kitâbu'z-zekât, kitâbu'l-ḫumus, kitâbu'ṣ-ṣavm, kitâbu'l-ḥac, kitâbu'ṭ-ṭalâḳ, kitâbu'ẓ-ẓıhâr, kitâbu'n-nafaḳât, kitâbu'l-beyʿ, kitâbu'ş-şufʿa, kitâbu'l-icâre, kitâbu'r-ruhûn, kitâbu'l-ġusûn, kitâbu'l-hibât ve'ṣ-ṣadakât, el-ʿıtk ve't-tedbîr ve'l-kitâbe ve'l-velâ, el-eymân ve'l-kefârât, kitâbu'l-hudûd, kitâbu'd-diyât, kitâbu'l-vesâyâ, kitâbu'l-ferâiz, kitâbu'l-kaḍâ ve'l-ahkâm, kitâbu'ṣ-ṣayd ve'ẕ-ẕebâih, kitâbu's-siyer.

Müellif, Kâsım er-Ressî ve Hâdî-İlelhak'ın delillerini ortaya koymak için bazen bu ikisine muhalif olanların görüşlerine de yer vermiştir. Meseleleri naslara ve kendi fıkhî bilgisine dayanarak şerh etmeye çalışmış, birbirine muhalif görünen görüşlerdeki ihtilafı ortadan kaldırma gayreti göstermiştir. Fakihlerin değişen zaman ve koşullara göre farklılaşan görüşlerine de yeri geldikçe değinmiş ve bu farklılıkların sebeplerini açıklamıştır. Kâsım ve Hâdî'nin istidlâllerinin doğruluğu hakkında ısrar etmiş, zaman zaman kendisi de meselenin gerektirmesine göre ayet, hadis, icmâ ve kıyas gibi delilleri kullanarak istidlâlde bulunmuştur. Ancak bu istidlâli yaparken Kâsım ve Hâdî'nin yöntemlerini kullanmaya özen göstermiştir.

Müeyyed-Billâh, *Tecrîd* ile *Şerhu't-Tecrîd* 'inde Kâsım b. İbrâhim er-Ressî'nin *Kitâbu't-tahâret, Kitabu salâti'l-yevmi ve'n-nehâri* adlı kitaplarının yanısıra *Mesâili'n-nerûsî*, *Mesâili ben çehşiyâr* ve *Mesâili kelâr* adlı Kâsım b. İbrâhim'e sorulan sorulara verdiği cevaplar şeklinde yazılan eserleri kaynak olarak almıştır.

Hâdi-İlelhak'ın eserlerinden ise *Kitâbu'l-ahkâm, Kitâbu'l-Münteḫâb, Kitâbu'l-fünûn* ve *Kitâbu'r-raḍâ* adlı eserlerine yer vermiştir. *Kitâbu'l-ahkâm*, fürû-i fıkıh konularının hemen hemen hepsini içeren bir kitaptır. *Kitâbu'l-münteḫâb* ise bazı fıkhî meselelerin muhaddis Muhammed b. Süleyman el-Kûfî'nin Hâdî-İlelhak'a sorduğu sorular ve cevapları içermektedir. *Kitâbu'l-münteḫâb*'ın içeriği genel itibariyle *Kitâbu'l-ahkâm* ile ters düşmez. Ancak iki kitap arasında bir farklılık söz konusu olduğunda Müeyyed-Billâh

uyarıda bulunarak farklı noktaları açıklar. *Kitâbu'l-fünûn* ise *Kitâbu'l-münteḫâb*'da olduğu gibi Muhammed b. Süleyman el-Kûfî'nin Hâdî-İlelhak'a sorduğu sorularla oluşmuş olmakla birlikte nikâh, buyû' ve muâmelât konularında kendine has özellikleri olan bir eserdir.

Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-Tecrîd* adlı eserinde farklı tarîklere sahip olan hadislerle istidlâl yaparken Zeydî hadis kaynakları ile Ehl-i Sünnetin itibar ettiği hadis kaynaklarını da kullanmıştır. Müeyyed-Billâh'ın hadis naklettiği kaynaklar arasında Zeyd b. Ali'nin *el-Mecmuʿ* adlı eseri, Muhammed b. Mansûr el-Murâdî'nin *el-Emâlî*'si, İbn-i Ebî Şeybe'nin *Musannef*'i, Ebû Dâvud'un *Sünen*'i gibi eserler bulunur.

2.4.1.3. el-Belaġatü fi'l-fiḳh

Müeyyed-Billâh'ın Sâhib b. Abbâd için te'lif ettiği küçük hacimli bir kitaptır. Hâdî-İlelhak'ın fıkhî görüşleri esas alınarak yazılan bu kitap fevâid ve zevâid örneklerini içermektedir.[140] Söz konusu eserin herhangi bir örneğine ulaşamadık.

2.4.1.4. Kitâbu'l-ifâde

Müeyyed-Billâh'ın kendi fıkhî görüşlerinin talebesi Ebu'l-Kâsım b. Tâl tarafından bir araya getirildiği eserdir. Eser, aynı zamanda *et-Tefrîʿât* ismiyle de bilinmektedir. Eser üzerine birçok ziyâde, tʿalîk ve şerh yapılmıştır. Carl Brockelmann'a göre tam halde olmayan nüshaları Berlin Kütüphanesi'nde 4878 numarasıyla, Biritanya Müzesi'nde 338 numarasıyla ve İtalya'nın Ambrosian Kütüphanesi'nde 890 numarasıyla üç nüshası bulunmaktadır.[141]

2.4.1.5. ez-Ziyâdât

Tuhaf fetvaların ve ilginç meselelerin yer aldığı bir eserdir. Eser üzerine birçok ziyâde, tʿalîk ve şerh yapılmıştır. Bu çalışmalardan en çok öne çıkanları Kadı İmâduddin Ebî Maḍar'ın ve Kadı Muhammed b. Ahmed b. Velîd'in şerhleridir. Kaynağımızda Ebî Maḍar şerhinin çeşitli nüshalarının Vakıflar Kütüphanesi'nde 1132, 1133, 1134, 1135, 1136 numaralarıyla ve Batı Kütüphanesi'nde 130 numarasıyla bulunduğu ifade edilmektedir.[142] Ancak burada zikrettiğimiz kütüphanelerin nerede olduğu tam olarak

[140] Seyyid Ahmed Hüseynî, *Müellefâtü'z-zeydiyye* (Kum: Mektebetü'l-İsmâiliyyân, 1993), 1/213.
[141] Müeyyed-Billâh, *el-Emâlî's-suġrâ*, 13.
[142] Abdusselâm b. Abbâs el-Vecîh, *Aʿlâmu'l-müellifîne'z-zeydiyye* (Ürdün: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 1999), 101.

anlaşılamamaktadır. Zira dünyada bu isimlerle birçok kütüphane bulunmaktadır. Kaynağımızın Ürdün'de yazılmış olduğu göz önünde bulundurulursa müellifin zikredilen kütüphanelerle Ürdün'deki bu isimlere sahip kütüphaneleri kast ettiği düşünülebilir.

2.4.1.6. Kitâbu'l-ḥâsır li fıkhı'n-nâsır

Muhalli, *Ḥadâiḳu'l-verdiyye* adlı eserinde Müeyyed-Billâh'ın Nâsırlilhak Hasan b. Ali el-Utrûş'a ait fıkhî görüşleri içeren bir eseri bulunduğunu ifade etmiştir.[143] Ancak bu eserin herhangi bir nüshasına ulaşamadık.

2.4.2. Kelam Alanıyla İlgili Eserleri

2.4.2.1. Nakḍu'l-imâmeti ʿalâ ibni ḳubbeti'l-imâmî

İmâmiyye Mezhebine mensup bir mütekellim olan İbni Ḳubbe'nin tam adı Ebû Caʿfer Muhammed b. Abdurrahman'dır. Kendisinin er-Red ʿalâ'z-Zeydiyye adlı bir eseri olduğu ifade edilmektedir. Müeyyed-Billâh'ın da gençliğinde bu esere bir cevap olarak Nakḍu'l-imâmeti ʿalâ ibni ḳubbeti'l-imâmî adlı eseri yazdığı söylenmektedir.[144]

2.4.2.2. et-Tebsira

Bir mukaddime ve altı bölümden oluşan eserde Muʿtezile Mezhebinin kelam sistematiği göze çarpmaktadır. Bölümler sırasıyla *tevhid, adalet, nübuvvet, el-vaʿd ve'l vaʿîd, imâmet* ve *emri bi'l-maʿruf ve nehyi ʿani'l-münker* şeklindedir. Şia ve Zeydiyye mezheplerinin itikâdî konularda Muʿtezile mezhebinden etkilenip etkilenmediği Hicri dördüncü asırdan itibaren tartışılagelen bir meseledir.[145] Ancak burada bu tartışmaya yer verilmeyecektir.

et-Tebsira adlı eser, besmele ve hamdeleden sonra Allah'ı bilmenin (Marifetullah) Müslümanlar için farz olduğunu, Marifetullah'ın ise yalnızca düşünerek (nazar) mümümkün olabileceğini ve dolayısıyla düşünmenin -nazarın- de Müslümanlar için farz olduğunu anlatarak başlar. Eser, adeta konuya hâkim olmayan birinin yahut bir muhalifin sorularının müellife yöneltilmesi ve müellifin de kendisine sorulan sorulara cevap veriyormuş gibi soru-cevap şeklinde ilerlemektedir. Daha sonra taklid ile marifetullahın bilinmesinin doğru olmayacağı belirtilmiştir. Müeyyed-Billâh, Kur'an-ı Kerim'deki

[143] Muhallî, *el-Hadâiku'l-verdiyye,* 2/58.
[144] Müeyyed-Billâh, *el-Emâlî's-suġrâ*, 13; Vecîh, *Aʿlâm,* 102.
[145] Rıza Korkmazgöz, "Muʿtezile ve Şia Arasında Fikri Bağlantı Meselesi: Tevhid İlkesi Bağlamında Kadı Abdulcebbar ve Ebû Ca'fer et-Tûsî Arasında Bir Karşılaştırma", *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45 (2018), 293.

düşünmenin ve aklı kullanmanın teşvik ve tavsiye edildiği ayetleri de bu görüşünü delillendirmek için kullanmıştır.

Ardından tevhid bölümünde Allah'ı bilmenin niteliği anlatılmaya çalışılmıştır. Kur'an-ı Kerim'deki kevnî ayetlerin ve alemin hâdis (sonradan yaratılmış) olduğuyla ilgili ayetlerle Allah'ın ilah oluşunun ispatına çalışılmıştır. Buna müteakip sırasıyla Allah'ın Kâdir, ʿAlîm, Hayy, Semî, Basîr ve Kadîm sıfatları açıklanmış ve bu sıfatların muhdis ve madum olmadığına dikkat çekilmiştir.[146]

Kısaca ifade etmek gerekirse, söz konusu eserde Müeyyed-Billâh'ın ortaya koyduğu itikadî anlayışın imamet hariç tamamen Muʿtezile mezhebinin kelam sistematiği ile aynı olduğu görülür.

2.4.2.3. İşbâtu Nübüvveti'n-nebî

Bir mukaddime ve dört bölümden oluşan nübüvvet ile ilgili bir eserdir. Mukaddimede Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed'in (s.a.v) gönderiliş sebebi açıklanmış ve Yüce Allah'ın (c.c) peygamberimizi âlemlere rahmet olarak gönderdiği ifade edilmiştir.

Birinci bölüm altı kısıma ayrılmış ve genel olarak Kur'ân-ı Kerim'in ʿicâzı üzerine kurulmuştur. Kur'ân-ı Kerim'in fesahat dercelerinin en üst tabakasında olduğu, muhaliflerini acze uğratması hasebiyle muʿciz olduğu, muarızlarının Kur'ân-ı Kerim'e muhalefette eksiklik içinde olmalarının Kur'ân-ı Kerim'e muâraza etmenin imkânsız olmasından kaynaklandığı ve Kur'ân-ı Kerim'in tehaddîsi (meydan okuması) gibi meseleler bu bölümde yer alan konulardır.

İkinci bölümde ise Yüce Allah'ın Hz. Muhammed'i Kur'ân-ı Kerim ile desteklediği gibi insanların duyularına hitap eden birtakım hârukulâde olaylarla da desteklediği ifade edilmiş ve Hz. Muhammed'in (s.a.v) gelecekle ilgili verdiği ve sonrasında gerçekleşen bazı haberleri anlatılmıştır.

Üçüncü bölümde önceki semâvî kitaplarda özellikle Tevrat ve İncil'de bulunan ve Hz. Muhammed'in peygamber olarak geleceğine dair verilen haberler üzerinde durulmuştur.

Dördüncü bölümde Hz. Muhammed'in (s.a.v) çocukluğundan itibaren Yüce Allah (c.c) tarafından peygamberliğe hazırlandığından, Hz. Muhammed'in peygamber olmadan

[146] Müeyyed-Billâh, *et-Tebsira,* 32-36.

önceki güzel ahlakı ve peygamber olacağına dair kendisine gösterilen karinelerden bahsedilmiştir.[147]

2.4.2.4. ʿİcâzu'l-Kur'ân fî ʿilmi'l-kelam

Bu eser ile ilgili ulaşabildiğimiz tek bilgi, el-Cündârî adlı müellifin Terâcimu'r-ricâl'l-meẓkûre fî şerḥi'l-ezhâr isimli eserde kendisine yer vermiş olmasıdır. Ancak el-Cündârî'nin söz konusu eserinin herhangi bir nüshasına ulaşamadık.

2.4.3. Diğer İlimler İle İlgili Eserleri

2.4.3.1. Siyâsetü'l-mûridîn

Temel konusu zühd, ahlak ve takva olan bir eserdir. Müellif, diğer ilimlerde birçok çalışma yapıldığını ancak muâmelât ve insanların huy ve mizaçlarını değiştirmeye fayda sağlayabilecek ilimlerin ihmal edildiğini, bu ilimlerin az geliştiğini, hatta bu ilimlerle iştigal edenlere şaşırıldığını ifade eder. Oysa müellife göre ahiret için çaba sarf edenlerin, insanlar arasındaki ilişkilere ve insanların alışkanlıklarına yön vermeye muktedir olan ilimlere de çalışılması gerekir. Müeyyed-Billâh, Siyâsetü'l-mûridîn adlı eseri işte bu sebeple yazmıştır.

Eser, günah işleyen-işlemeyen herkes için tövbenin gerekli olduğu düşüncesiyle başlamaktadır. Zira müridlerin[148] ilk menzilesi tövbedir. Tövbenin hâsıl olabilmesi için de ḫaşyet ve ḫavf gerekli olan iki şarttır. Bu noktada ölüm ve ölümden sonraki süreçleri zikretmenin ve Kur'ân-ı Kerim okumanın zarureti ortaya çıkar. Daha sonra müellif, bütün kullar için tevbenin konumuna ve farklarına değinir. Kur'ân-ı Kerim'den ayetlere yer vererek Peygamberlerin, mü'minlerin, kâfirlerin ve diğerlerinin tövbeleri şeklinde bir ayrım yapar. Tövbenin nasıl olması gerektiğini, tövbenin kısımlarını, tövbeyi sekteye uğratabilecek şeyleri, şeytanın tuzaklarını, tövbekârların çeşitlerini, tövbenin gerekliliklerini farklı bölümlerde anlatarak da devam eder.

---

[147] Ahmed b. Hüseyin el-Harûnî Müeyyed-Billâh, *İsbatü nübüvveti'n-nebî*, thk. Abdulkerim Ahmed Cedbân (Saʿde: Mektebeti't-Turâsi'l-İslâmî, 2003).

[148] Muhakkikin aktardığına göre mürid kelimesiyle kastedilen kişi; insanların şehvete uyma ve gaflete düşme gibi aleyhlerine olan şeyleri terk ederek, ona emniyet ve güven sağlayacak şeyleri sürekli hale getirebilen kişidir. Ahmed b. Hüseyin el-Harûnî Müeyyed-Billâh, *Siyâsetü'l-mûridîn*, thk. Abdullah Hâşim İsmail eş-Şerîf (Mektebetü Merkezü'l-bedir, 2001), 18.

Son olarak tövbe menzilesiyle yetinmeyip mûrid menzilesini talep etmekten ve Allah'a karşı ihlaslı olmaktan bahseden müellif, mûrid menzilesinde de tıpkı ilk menzilede olduğu gibi aynı süreçlerin farklı şekilleriyle karşılaşılabileceğini anlatır. Yani ilk menzilede günahlarından tövbe eden kişinin şehvet ve eski günahlarına geri dönme isteği bir problem olabilirken mûrid menzilesinde tekkebüre düşmek veya mâlâyâni işlerle meşguliyet problem olabilir. İbadette devamlılığın önemiyle söz konusu eser son bulur.[149]

2.4.3.2. el-Emâlî

Diğer adı *el-Emâlî's-sugra* olan eser farklı konulardan yirmi altı hadisin bir araya getirildiği bir eserdir. Müeyyed-Billâh, hem *el-Emâlî* hem de *Şerhu't-Tecrîd* adlı eserlerinde, hadisleri sahih ve güvenilir kabul etme noktasında bazı özel şartlara dikkat etmiştir. Söz konusu özel şartları da *Şerhu't-Tecrîd*'in mukaddimesinde açıklamaktadır.

Müeyyed-Billâh eserlerinde yer verdiği hadislerin senetlerindeki ravilerin Hz. Muhammed'in soyundan gelmesine önem verir. Doğruluğunu kabul ettiği hadisler, Ehl-i beyt mensubu ravilerin rivayet ettiği hadislerdir. Ancak Zeydiyye müellefâtında pek rastlanmayan bir şekilde Ehl-i beyt mensubu olmayan ve çoğu zaman kendi görüşüne muhalif olanların rivayet ettiği hadislere de yer verir. Bunu da muhaliflerinin görüşlerini kabul etmesi sebebiyle değil onların rivayetlerinin kabul edilebilirliğini eleştirmek için yaptığını ifade eder. Ehl-i beyt mensuplarının rivayetiyle gelen isnadın yanında Ehl-i beyt mensubu olmayan ravilerin rivayetlerine de yer vererek güvenilir olanın ve kabul edilmesi gerekenin Hz. Muhammed'in (s.a.v) soyundan gelen ravilerin senedi olduğu fikrini savunmaktadır.

Müeyyed-Billâh'ın hadisleri kabul etme şartlarından bir diğeri de semâ ve adalettir. Ona göre ravi, öğrendiği hadisi duyduğu gibi aktarmalı, söz konusu rivayeti ezberinde saklamalı ve hadis rivayet edebilecek zihnî yeterliliğe sahip olmalıdır.[150] Yine ravinin bir insan olarak hadis rivayet etme şerefine nâil olan diğer bir ifadeyle kendisini hem Yüce

[149] Ahmed b. Hüseyin el-Harûnî Müeyyed-Billâh, *Siyâsetü'l-mûridîn*, thk. Abdullah Hâşim İsmail eş-Şerîf (Mektebetü Merkezü'l-bedir, 2001).
[150] Ravilerin hadis rivayetindeki zihnî yeterllikleri noktasında ayrıntılı bilgi için bk. Bünyamin Erul, "Zabt", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 06 Mart 2022).

Allah hem de toplum nezdinde küçük düşürücü şeylerden uzak tutan bir karaktere sahip olması gerektiğini belirtir.[151]

Müeyyed-Billâh, Ehl-i beyt mensuplarının da cerh ve ta'dile muhatap olduğunu, diğer ravilerde aranan hadis rivayet edebilmek için sahip olunması gereken şarların Ehl-i beyt mensubu raviler için de gerekli olduğuna inanır. Örneğin hafıza problemi yaşayan Ehl-i beyt mensubu ravilerin rivayetlerini eserlerine almadığını dile getirir.

Müeyyed-Billâh'ın Ehl-i beyt mensuplarının adalet ve zabt sıfatlarına sahip olması gerektiğini vurgulaması Zeydiyye ile İmâmiyye mezhepleri arasındaki temel farklardan birini ortaya koymaktadır. İmâmiyye Mezhebine göre Ehl-i beyt mensubu imamlar günah ve hatalardan masumdurlar. İmamlar için eksiklik ve hata söz konusu değildir. Sözleri sünnet kapsamında delil olarak kabul edilir. Ancak Zeydiyye Mezhebinde imamların masum ve sözlerinin sünnet kapsamında istidlâl edilebilecek nitelikte olmadığı görüşleri mevcuttur.[152]

2.4.3.3. Kitâbu'd-daʿvâ

Müeyyed-Billâh'ın *el-emâlî* isimli tahkikli eserinin nüshasında Brockelmann'dan naklen *Kitâbu'd-daʿva*'nın İtalya'da bulunan Ambrosian Kütüphanesinde B.26.X 111 numara ile bulunduğu ifade edilmektedir.[153] Bununla birlikte eserin içeriğiyle ilgili herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

2.4.3.4. Risâletü'l-cevâbi'l-ḳâbus

Büveyhîleri metbuʿ tanıyan Ziyârî Devletine liderlik etmiş Sünnî bir komutan olan Kâbus b. Veşmgir Müeyyed-Billâh'ın savaştığı bir isimdir. Müeyyed-Billâh'ın bu risalesini savaş sürecinde (Ehl-i beyt mensubu) sahabeyi taʿn eden Kâbus'a bir cevap niteliğinde yazmış olabileceği ifade edilmektedir.[154] Müeyyed-Billâh'ın Kâbus ile yaptığı savaşın sebeplerinden birinin de mezhep tarafgirliği olabileceği iddalarının[155] varlığı düşünüldüğünde söz konusu eseri bu sebeple yazmış olduğu öne sürülebilir.

[151] Ravide bulunması gerektiği kabul edilen manevî ve ahlakî özellikler için bk. Mustafa Çağırıcı, "Adâlet", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 06 Mart 2022).
[152] Ekinci, *Zeydî Fıkhının Gelişimi ve Hâdî-İlelhak,* 42.
[153] Müeyyed-Billâh, *el-Emâlî's-suġrâ*, 14.
[154] Müeyyed-Billâh, *el-Emâlî's-suġrâ*, 14; Vecîh, *Aʿlâmu'l-müellifîne'z-zeydiyye,* 102; Madelung, *Ahbâru eimmeti'z-zeydiyye*, 123.
[155] Yaşaroğlu, *Taberistan Zeydîleri*, 153.

2.4.3.5. Hevsemiyyât

Bu eser ile ilgili ulaşabildiğimiz tek bilgi, el-Cündârî adlı müellifin Terâcimu'r-ricâl'l-meẓkûre fî şerḥi'l-ezhâr isimli eserde kendisine yer verilmiş olmasıdır. Ancak el-Cündârî'nin söz konusu eserinin herhangi bir nüshasına ulaşamdık.

2.4.3.6. et-Tʿalîk ʿalâ şerhi seyyid mankdim

Aynı şekilde bu eser hakkında da yalnızca el-Cündârî'nin *Terâcimu'r-ricâl'l-meẓkûre fî şerḥi'l-ezhâr* adlı eserinde zikretmiş olduğu bilgisine ulaşabildik.[156]

2.4.3.7. Dîvânu'ş-şiʿr

Bahûddin Muhammed b. Hasan b. İsfendiyar *Târîḫu Taberistân* adlı eserinde Müeyyed-Billâh'ın bir cilde ulaşabilecek bir divanının olduğunu dile getirmiş ve birkaç beytine yer vermiştir.[157] Biz de burada teberrüken bir beyitine yer vermek istedik. Ancak söz konusu beyitlerin Türkçe'ye tercüme edilmesi durumunda asıl anlamını kaybedebileceğini düşünsek de kısa bir şerhe yer veriyoruz.

و قد سبكت عقيان نار محنة　　وبالسبك عقيان الرجل يهذ ب و انما

و قد شذ بته نائبات وانما　　تفرع غصن الدوح حين يشذ ب

Nasıl ki altın madenine ateşin zorluğuyla şekil verilip asıl cevheri ortaya çıkarılıyorsa aynı şekilde insan da hayattaki zorluklarla asıl cevherine ulaşabilir. İnsanın asıl cevherine ulaşması tıpkı ağaçların budanması gibi fazlalıklarından kurtulmasıyla olabilir ki bu zorlukların ardından olur. Bilinir ki ağaçlar budandıkça gelişir dallanır. Dolayısıyla insan zorluklara göğüs gererek ve kendisine bir faydası bulunmayan özelliklerinden kurtularak asıl cevherine doğru yol alabilir.

2.5. Yaşadığı Dönem

Müeyyed-Billâh (v. 411/1020) Hicrî dördüncü yüzyıl ile beşinci yüzyıllar (miladî on ile on birinci yüzyıllar) arasında Taberistan bölgesinde yaşayan bir şahsiyettir. Âmül şehrinde doğmuş ve hayatının farklı dönemlerinde Taberistan bölgesinin farklı şehirlerinde bulunmuştur. Âmül, Deylem, Gîlan, Hevsem, Rey ve Lanca değişik

[156] Müeyyed-Billâh, *el-Emâlî's-suġrâ*, 14; Vecîh, *Aʿlâmu'l-müellifîne'z-zeydiyye*, 102.
[157] Bahûddin Muhammed b. Hasan İbn İsfendiyâr, *Târîḫu-taberistan*, çev. Ahmed Muhammed Nâdî (Kâhire: Meclisu'l-Aʿlâ es-Sekâfe, 2002), 108-110.

sebeplerle bulunduğu şehirlerdir. Onun yaşadığı zaman dilimine denk gelen devletlere, siyasi çekişmelere, ilmî ve sosyal durumlara değinmenin yaşadığı dönem hakkında fikir verebileceği kanaatindeyim. Dolayısıyla öncelikle Müeyyed-Billâh'ın yaşadığı dönemde var olan devletler ve bu devletlerin aralarındaki siyasi çekişmelere yer verilecek ardından o dönemdeki ilmî ve sosyal duruma değinilmeye çalışılacaktır.

İslam Hukuk Tarihi konulu Türkçe eserlere bakıldığında Müeyyed-Billâh'ın yaşadığı dönemin, "Abbâsî devrinde fıkıh" veya "tâbiîn ve tebe-i tâbiîn döneminde fıkıh" şeklinde isimlendirilen dönemlere denk geldiği görülür.[158] Karaman'a göre bu dönemin halifeleri Emevî dönemindeki halifelerin aksine aldıkları kararları ve davranış biçimlerini -kendi siyâsî çıkarları doğrultusunda- dine isnad etme çabası içerisinde olmuşlardır. Bu dönemde, devlet politikasının görüntüde de olsa değişmiş olması, fıkıh malzemesinin artması, Rey fakihlerinin yalnızca gerçekleşmiş olaylar üzerinden değil gerçekleşmesi muhtemel olaylar üzerinden de ictihad etmeye başlamaları ve Müslümanların kontrol ettikleri toprakların genişlemesiyle farklı milletletlerin örf, adet ve kültürleriyle yüzleşmek durumunda kalınması sebebiyle fıkıh sahası genişlemiştir.[159] Önceki dönem müçtehidlerinin aksine bu dönem müctehideleri ictihadlarını belirli bir konu üzerinden değil fıkhın bütün konularını şâmil olarak gerçekleştirmişlerdir. Aynı zamanda bu fıkhî malzeme tedvin edilmiş ve böylece söz konusu ictihadlar kitaplarda toplanmaya başlanmıştır. Zamanla reyi ve hadis malzemelerini önceleyen farklı fıkıh okulları doğmuş ve tartışmaların mecrası belirginleşmeye başlamıştır. Farklılaşan usûl ve kaideler de usûl-i fıkhın doğmasına sebep olmuştur.

Müeyyed-Billâh'ın dünyaya geldiği Taberistan bölgesi, engebeli arazisi ve ormanlık bitki örtüsü ile zorlu bir coğrafyaya sahip olması sebebiyle İslam fetihlerinin en ağır ilerleyen bölgelerinden biri olmuştur. H. 30 senesinde (m. 650-51) dönemin Kufe valisi Saîd b. Âs, Taberistan'ın önemli şehirlerinden olan Âmül'ü fethetmiştir. Ardından bölgeye yapılan seferler sonuçsuz kaldığı gibi bölge Hâricîler'in sığınağı haline gelmiştir. [160]

Taberistan'ın dışarıdan gelecek tehditlere karşı korunaklı bir coğrafyaya sahip oluşu, muhalif fırkaların buraya sığınmalarına sebep olmuştu. Ehl-i beyt mensupları da Abbâsî

[158] Ekrem Buğra Ekinci, *İslâm Hukuk Tarihi* (İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2006), 67-80; Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, 57-67.
[159] Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, 58-61.
[160] "Taberistan", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 11 Mart 2022).

Devletinin sıkı takibâtından kurtulmak için Abbâsîlerin tam hakimiyet kuramadığı bu bölgeye sığındılar. Öyle ki 9. Yüzyılın ortalarına gelindiğinde Abbâsî yönetimine muhalif Ali evladının Taberistan bölgesine gitmesi normal karşılanan alalâde bir durum haline gelmişti. Durumun böyle olmasında Taberistan-Deylem halkının Ali evladını bölgelerinde kabul etme noktasında hoşgörü göstererek adeta onlara kucak açmış olmasının da büyük etkisi olduğunu ifade etmek gerekir. Böylece Zeydîler için mezheplerini yaygınlaştıracakları uygun bir zemin ve ortam da oluşmuş oluyordu.

Hasan b. Zeyd el-Alevî, 250/864-287/900 yılları arasında Zeydîlerin Taberistan-Deylem bölgesindeki ilk devletini kurmuştur. Hasan b. Zeyd'in 270/884 yılında vefatının ardından yerine kardeşi Dâî-i Sagır Muhammed b. Zeyd geçmiştir. Muhammed b. Zeyd 17 yıllık bir hükümdarlığın ardından Sâmanîlerle girdiği savaşta hayatını kaybetti. Böylece Taberistan'daki Zeydîlerin ilk devleti yıkılmış oldu.[161]

Ardından 301/914 yılına gelindiğinde Hasan el-Utrûş, Abbâsî Devleti'nin otoritesini kabul etmeyen ve henüz Müslüman olmamış bölge halkının Müslüman olmasına vesile olmuştur. Deylem bölgesinde sayısı 200.000'i geçen yeni Müslüman olmuş halkın da desteğini alarak Deylem merkezli bir Zeydî Devleti kurmuştur. Ardından Gilan bölgesine geçen Hasan el-Utrûş, Deylem ve Gilan bölgesinde Müslüman olan halkı teşkilatlandırıp bölgede birçok cami inşâ ettirerek İslam'ın bölgede yerleşmesini amaçladı. Sâmânîler'in içinde bulunduğu karşıklıkları fırsat bilen Hasan el-Utrûş, sınırları Taberistan ve Cürcan'a uzanan Taberistan Zeydî devletini yeniden kurmuş oldu. 304/917'de Hasan el-Utrûş vefat etmiş ve yerine damadı Hasan b. Kâsım ed-Dâî geçmiştir. Ancak Utrûş'dan sonra Zeydîlerin Taberistan'daki hakimiyeti sürdürülememiş ve Ziyârîler'le yapılan savaşta Hasan b. Kâsım ed-Dâî'nin vefatıyla 316/928 yılında ikinci Zeydî devleti de son bulmuştur. Taberistan bölgesine Ziyârîler hâkimiyet kurmuş ve Zeydîler yeniden Deylem'e çekilmişlerdir.[162]

Zeydîler'in Deylem'e yerleşmesinden sonra Ebu'l-Fazl Muhammed b. Ca'fer (Sâir-Fillah) imamlığını ilan ederek Deylem'de Zeydîlerin ilk imamı olmuştur. Taberistan'ı Ziyârîler'den geri almak için girişimde bulunsa da aldığı ağır malubiyet sebebiyle amacına ulaşamamıştır. Ardından Taberistan'nın Büveyhîlerin kontrolüne girmesiyle

[161] Mustafa Öz, "Hasan el-Alevî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 05 Temmuz 2024).
[162] Yaşaroğlu, *Taberistan Zeydîleri*, 133.

yeniden umutlanan Ebu'l-Fazl Büveyhîler üzerine bir sefer düzenlemiş ancak yine ağır bir yenilgi almış ve Büveyhîler ile yaptığı barış anlaşması gereğince Taberistan'a yerleşmişse de Ziyârîler'in saldırıları sebebiyle tekrar Deylem'e dönmek zorunda kalmıştır. Bu arada Zeydîler daha kuzeyde bulunan Gilân bölgesine geçmiş ve Hevsem şehrini kendilerine merkez edinmişlerdi. Ebu'l-Fazl'dan sonra Zeydîlerin imamlık makamına siyasetten çok ilmiyle öne çıkan Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan b. Kasım geçmiştir. Ebû Abdullah, Taberistan Zeydî devletinin son imamı olan Hasan b. Kasım'ın oğludur. İlim faaliyetleri sebebiyle İslam coğrafyasının farklı şehirlerini gezerken taraftarları kendisine biat etmiş ve bu sebeple Büveyhîler tarafından tutuklanmış ancak işin aslı ortaya çıkınca serbest bırakılmış ve Bağdat'a yerleşmiştir.[163]

Hasan el-Utrûş'un kurduğu ikinci Taberistan Zeydî devletinin yıkılmasıyla Deylem'e yerleşen Zeydîlerin ilk imamı olarak kabul edilen Ebu'l-Fazl'ın (Sâir-Fillah) daha kuzeyde bulununan Hevsem'e geçildikten sonra da otoritesi devam ediyordu. Hevsem'de Sâirî hâkimiyetini kabul etmeyen ve Hasan el-Utrûş'un düşüncelerini benimseyen Nâsirîler, Sâirî hâkimiyetini ortadan kaldırmak için Bağdat'ta bulunan Ebû Abdullah'ı Hevsem'e kendisine biat etmek üzere davet ettiler. O dönemde Zeydîler arasında var olan Nâsirî-Sâirî siyasi çekişmesi Ebû Abdullah'ın Bağdat'tan Gilân'a gelmesiyle alevlendi. Yapılan mücadelelerin neticesinde Ebû Abdullah bölgede hâkimiyetini sağlayarak Sâirîleri saf dışı bırakmış ve Mehdî-Lidînillah lakabıyla 353/964 yılında imametini ilan etmiştir.[164]

944 yılında dünyaya gelen Müeyyed-Billâh gözlerini hem kendi içerisinde yaşanan siyasi çekişmelerle hem de dışarıdan gelen istilalarla mücadele eden bir toplum içerisinde açmıştır. Müeyyed-Billâh'ın doğduğu dönem bir taraftan Zeydîler içerisinde Nâsirî-Sâirî mücadelesi bir taraftan da istilacı devletlerin baskınlarıyla mücadelelerin yaşandığı bir dönemdir.

Zeydîler arasındaki iç çekişmelerin siyasî olduğu kadar ilmî/dinî olduğu da görülmektedir. Zira o dönemde mezhep taassubu oldukça ileriye gitmiş artık mezhep üyeleri birbirlerini sapkınlıkla suçlamaya kadar varmışlardır. Kasım b. İbrahim ve torunu Yahya b. Hüseyin'in görüşlerini benimseyen Zeydîler Nâsır el-Utrûş'un görüşlerini

[163] Üzüm, "Zeydîler".
[164] Yaşaroğlu, *Taberistan Zeydîleri*, 139.

benimseyenleri sapkınlıkla hatta daha da ileriye giderek küfürle itham ediyorlardı. Aynı şeyi Nâsirîler de Kâsımîler için yapıyorlardı. Mezhep taassubu o kadar keskinleşmişti ki Mehdî-Lidinillah lakabıyla anılan Ebû Abdullah Muhammed b. Kasım b. Kasım ed-Dâî'ye kadar iki tarafın da haklı olabileceği, görüşleri benimsenen imamların görüşlerinin uzlaştırılabileceği dile getirilemiyordu. Bu konuda muvaffak olamasa da iki tarafın görüşlerinin uzlaştırılabileceği düşüncesi ilk defa Mehdî-Lidinillah tarafından ortaya atılmıştır. [165]

Hicrî dördüncü ve beşinci yüzyıl Zeydîlerin Hanefi fıkıh birikimiyle tanıştıkları bir diğer ifadeyle iki mezhep arasında ilmî etkileşimin başladığı yüzyıllardır. Bu açıdan Zeydî fıkhı için bu iki yüzyıl büyük önemi haizdir. Söz konusu bu etkileşim Ebu'l-Hasen el-Kerhî ve Ebû Abdullah el-Basrî'nin Zeydiyye'ye mensup bazı isimlere hocalık yapmasıyla gerçekleşmiştir. Aynı zamanda Ebû Abdullah el-Basrî, Ebu'l-Hasen el-Kerhî'nin önde gelen talebelerindendir. Kerhî'nin Ebû Abdullah'a fıkıh, Ebû Abdullah'ın da Kerhî'ye kelam okuttuğu da söylenmiştir.[166]

Bu iki hanefî-mutezilî âlimin Taberistan'daki Zeydîlere hocalık yaptıkları ve bu vesileyle Zeydiyye'nin Hanefî fıkıh birikiminden etkilendiği ifade edilmektedir. Yücel, Kerhî ve Ebû Abdullah el-Basrî ile o dönemdeki Zeydî fukahanın etkileşime geçmesinin nedenlerinden birinin Mutezili eğilim olabileceğini dile getirir. Bu etkileşime sebep olan bir diğer etkenin ise Zeyd b. Ali ile Ebû Hanife arasındaki etkileşim sebebiyle Zeydîlerce Ebû Hanife'ye duyulan sempati olduğunu düşünmektedir.[167]

Yücel'e göre Zeydiyye'den Kerhî ile ilk ilmî temas Mehdi-Lidinillah lakabıyla bilinen Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan ed-Dâî ile gerçekleşmiştir. Konuyla ilgili kaynaklar incelendiğinde Ebû Abdullah'ın Kerhî'nin derslerine devam eden ve Kerhî'nin de kendisine değer verdiği bir isim olduğu görülmektedir. Nitekim Kerhi vefat ettiğinde cenaze namazını kıldırması istenen kişilerin başında Mehdi-Lidinillah gelmektedir. Söz

[165] Yaşaroğlu, *Taberistan Zeydîleri*, 148.
[166] İbnü'l-Murtazâ, *Kitâbu't-tabakâti'l-mu'tezile*, thk. Susanna D. Wilzer (Dâru Mektebeti'l-Hayat, 1987), 130; Yücel'in bu konuyu ele alan makale çalışması için bk. Fatih Yücel, "İlk dönem Irak Hanefilerinin Zeydî Usûlüne Etkilerine Yönelik Bir İnceleme (Kerhi ve Ebû Abdullah el-Basrî Örneği)", *Diyanet İlmî Dergi* 52/2 (Haziran 2016).
[167] Yücel, "İlk dönem Hanefilerinin Zeydî Usûlüne Etkilerine Yönelik Bir İnceleme", 117.

konusu bu durum, Kerhî ile Mehdi-Lidinillah arasındaki ilişkinin boyutunu ve Mehdi-Lidinillah'a verilen değeri göstermektedir.[168]

Araştırmamızın odak noktası olan Müeyyed-Billâh, Zeydî bir âlim olarak Hanefilerle ilmî alış-veriş içerisine girmiştir. Zira Müeyyed-Billâh da Ebû Abdullah el-Basrî'nin talebesidir. Ebû Abdullah'tan kelam okumuştur. O aynı zamanda Kâdılkudât Ebû Ahmed'den *Muhtasaru'l-Kerhî*'yi okumuş, eserinde bu durumdan da bahsetmiştir.

Görüldüğü üzere Müeyyed-Billâh'ın yaşadığı dönem, ilmî ve siyasi iç karışıklıkların olduğu bir dönemdir. Müeyyed-Billâh ise yaşananlar karşısında tepkisiz kalmamıştır. Gerek ilmî gündemden uzak kalmamış oluşu gerekse siyasi olaylara müdahil oluşu bunun kanıtı olarak sayılabilir.

[168] Yücel, "İlk dönem Hanefilerinin Zeydî Usûlüne Etkilerine Yönelik Bir İnceleme", 126-128.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÜELLİFİN ORUÇLA İLGİLİ GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ

Önceki bölümlerde öncelikle Zeydiyye fıkhının gelişim süreci Müeyyed-Billâh Ahmed b. Hüseyin merkeze alınarak anlatılmış ardından Müeyyed-Billâh'ın hayatıyla ilgili birtakım bilgilere yer verilmiştir. Bu bölümde ise ilk olarak Müeyyed-Billâh'ın kendi füru eseri olan *Şerhu't-Tecrîd*'deki oruç bölümü incelenecek daha sonra mezhepte muteber bir eser olarak kabul edilen İbnu'l-Murtaza'nın *Uyûnü'l-ezhâr fî fıḳhi'l-eʾimmeti'l-eṭhâr (el-Ezhâr)* adlı eserine İbn Miftâh tarafından kaleme alınan *el-Munteze'u'l-muḫtâr min gayşi'l-midrâr* isimli ancak daha çok *Şerhu'l-Ezhâr* ismiyle tanınan şerh nitelikli eserdeki oruç bölümü esas alınarak incelenecektir. Ayrıca *el-Ezhâr* üzerine yazılmış şerhlerden biri olan Ahmed b. Kâsım el-Ansî'nin *et-Tâcû'l-müzheb li ahkâmi'l-mezheb* isimli şerhinden de istifade edilmiş böylece Müeyyed-Billâh'ın kendinden sonraki döneme intikal eden görüşleri tespit edilmeye çalışılacaktır.

Bir şahsiyetin mezhepteki konumu gerek yaşadığı zaman diliminde gerekse dünya hayatına veda ettikten sonra, görüşlerinin veya eserlerinin mezhepte oluşturduğu etkiyle ölçülebilir. Mezhebin zaman içerisinde oluşan râcih görüşleri arasında ele alınan şahsiyetin görüşlerinin varlığı yahut mezhep mensuplarınca -bir bölümü dahi olsa- bu görüşlerin kabul edilip uygulanmış olması o şahsiyetin mezhepteki konumunun tespiti için bizlere önemli bir ölçüt sunar. Öte yandan mezhepte ortaya koyduğu etkisi araştırılan şahsiyetin görüşlerinin veya eserlerinin diğer fukahâ tarafından referans alınıp alınmadığı da o şahsiyetin mezhepteki konumunu gösteren önemli bir diğer göstergedir.

Dolayısıyla Müeyyed-Billâh Ahmed b. Hüseyin'in Zeydiyye fıkhındaki konumunu tespit edebilmek için öncelikle onun görüşlerinin ve eserlerinin mezhepte oluşturduğu etkiyi tespit etmek gerekir. Bu tespite de Müeyyed-Billâh'ın görüşlerini kendi eserinde ortaya koyduğu gibi ele almak, ardından mezhepte muteber kabul edilen bir eserde Müeyyed-Billâh'ın görüşlerini incelenmek suretiyle ulaşılabilir. Buna binaen bu çalışmamızda müellifin Zeydiyye fıkhındaki etkisini tespit edebilmek için ilk olarak onun fürû-i fıkıh eseri olan *Şerhu't-Tecrîd* adlı eserinin oruç bölümünün örneklem olarak incelenmiştir.

Akabinde Zeydiyye mezhebince muteber sayılan ve İbn Murtazâ'nın *el-Ezhâr fî fıḳhi'l-eʾimmeti'l-eṭhâr* adlı eserine yazılan şerhlerin en meşhurlarından olan İbn Miftâh'ın kaleme aldığı *el-Münteza'u'l-muhtâr min Ġayşi'l-midrâr* isimli ancak daha çok *Şerḥu'l-ezhâr* olarak tanınan eseri incelenmiştir. Diğer yandan farklı eserlerle örneklem alanını genişletmek ve elde edilen bulguları teyit etmek için zaman zaman Ahmed b. Kâsım el-Ansî'nin *et-Tâcû'l-müzheb li ahkâmi'l-mezheb* isimli *el-Ezhâr* üzerine kaleme aldığı şerh nitelikli eserine de başvurulmuştur.

Bu bölümde öncelikle Müeyyed-Billâh'ın *Şerhu't-Tecrîd* adlı eserinin "Kîtâbu's-savm" bölümü genel bir değerlendirmeye tâbî tutulacak ardından araştırmamızda esas aldığımız İbni Miftâh'ın *Şerhu'l-Ezhâr* adlı eserinde bulunan "Kîtâbu's-savm" kısmı incelenecek ve gerekli görülen noktalarda Ansî'nin *et-Tâc* isimli eserinden istifade edilerek Müeyyed-Billâh'ın oruçla ilgili görüşlerinin Zeydiyye fıkhına etkisi tespit edilmeye çalışılacaktır.

3.1. Müeyyed-Billâh'ın *Şerhu't-Tecrîd*'de Bulunan Oruçla İlgili Görüşleri

Şerhu't-Tecrîd, Müeyyed-Billâh Ahmed b. Hüseyin'in kendi eseri olan ve daha önce kısaca bu çalışmada tanıttığımız *et-Tecrîd*'e yazdığı ve fıkhî konuların ince ayrıntılarına değinen bir fürû-i fıkıh eseridir. Müeyyed-Billâh'ın oruçla ilgili görüşlerini inceleyeceğimiz bu eser, ibadetlerden muamelata kadar fıkhın bütün konularını ele almakta ve özellikle Zeydiyye mezhebinin kurucu şahsiyetlerinin başında gelen Kâsım b. İbrahim er-Ressî ile Yahya b. Hüseyin el-Hâdî'nin görüşlerini ortaya koyan bir eserdir.

Müellif, *Şerhu't-Tecrîd*'in Kitâbu's-savm bölümünü yedi ana kısımda ele almıştır. Bu kısımların her birini bâb şeklinde isimlendirmiştir. Bâblar altında da farklı konular "mesele" şeklinde isimlendirilmiş ve her bir mesele başlığı farklı konuların detaylarını içermektedir. Mesele başlığı altında daha fazla ayrıntıya girildiğinde ise "Fasıl" başlığı kullanılmıştır. Kimi zaman konuyla ilgili bazı ayrıntıların "Misal" olarak verildiği de görülmektedir.[169]

Genel olarak "Mesele" başlığı altındaki konular Kâsım er-Ressî veya Hâdî'nin görüşleriyle delillendirilmekte, bu iki ismin eserleri dayanak olarak gösterilmektedir.[170] "Fasıl" ve "Misal" başlıkları altında ise Kâsım er-Ressî veya Hâdî'nin görüşlerine

[169] Ahmed b. Hüseyin el-Harûnî Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-Tecrîd fi'l-fıkhı'z-zeydiyye*, thk. Muhammed Yahya Sâlim İzzân (Sanʿa: Merkezi't-Turâsi ve'l-Buhûsi'l-Yemenî, 2006), 2/224-338.
[170] Örnek için bk. Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-Tecrîd*, 2/225.

gelebilecek itirazlar yahut mevcut ihtilaflar ayet-i kerîme, hadis-i şerîf ve aklî istidlallerle Müeyyed-Billâh tarafından ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.[171]

Kitâbu's-savm bölümünde yedi ana bâb başlığı altında toplamda 54 mesele bulunmaktadır. Müeyyed-Billâh'ın bu meselelerde delillendirme yaptığı isim ve eserlerin dağılımına bakıldığında 43 meselede yalnızca Hâdî'nin *el-Âhkam* adlı eserine,[172] beş meslede *el-Âhkam*'ın yanında Hâdî'nin diğer eseri olan *el-Müntehâb*'a,[173] üç meselede *el-Âhkam* ile birlikte Kâsım er-Ressî'nin *Mesâilu'n-neyrûsî* adlı eserine,[174] iki meselede yalnızca Kâsım er-Ressî'nin *Mesâilu'n-neyrûsî* adlı eserine[175] ve son olarak bir meselede ise Hâdî'nin *el-Âhkam* ve *el-Müntehâb* adlı eserlerinin yanında Kâsım er-Ressî'nin *Mesâilu'n-neyrûsî* adlı eserine atıfta bulunmuştur.[176]

Söz konusu bu yedi bâbı incelediğinde birinci bâbta "Oruca girişin keyfiyeti" şeklinde bir bâb başlığı kullanıldığı ve toplamda dokuz meseleye yer verildiği tespit edilmiştir. Söz konusu bu dokuz mesele sırasıyla şu şekildedir: "Ramazan orucunu vacip kılan şeyler", "Ramazan ayının günlerinin sayısı", "Zevalden önce Şevval ayının hilalini görmek", "Şek gününde oruç tutmak", "Şek günü orucunun niyetindeki şartlar", "Şek günü orucunun kazası için ıskat yapılması", "Niyetin vakti", "İmsakın vakti ve imsak sırasında yapılması müstehap olan şeyler", "İftarın vakti ve oruç için gerekli olan şeyler".[177]

Bunlardan "Ramazan orucunu vacip kılan şeyler" başlığı altında "Şahitliğin kabulünde havanın bulutlu ya da açık olması arasında fark yoktur" ve "Ru'yet hakkında itibar edilmeyen kişinin reddi" olmak üzere iki fasıl açılmıştır. Ayrıca "Şek gününün niyetindeki şartlar" meselesinin altında "Niyetin vacip oluşu", "Farzın tatavvu niyetiyle eda edilemeyeceği" ve "Şek günündeki orucun niyetinin şartlı oluşu" olmak üzere üç

[171] Örnek için bk. Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-Tecrîd*, 2/229-230.
[172] Sadece Hâdî'nin el-Ahkâm adlı eserine yapılan atıflar için bk. Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-Tecrîd*, 2/225, 232, 235, 237, 241, 242, 247, 249, 250, 264, 265, 269, 284, 287, 289, 291, 293, 296, 297, 302, 306, 308, 311, 314, 315, 320, 322, 323, 326, 327, 329, 331, 332, 333, 334, 335, 336.
[173] Hâdî'nin *el-Ahkâm* yanında el-Müntehâb adlı eserine atıfta bulunduğu yerler için bk. Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-Tecrîd*, 2/251, 271, 290, 299, 312.
[174] Hâdî'nin *el-Âhkam* 'ıyla birlikte Kâsım er-Ressî'nin Mesâilu'n-neyrûsî adlı eserine atıfta bulunduğu yerler için bk. Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-Tecrîd*, 2/253, 261, 267.
[175] Yalnızca Kasım er-Ressî'nin Mesâilu'n-neyrûsî adlı eserine atıfta bulunduğu yerler için bk. Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-Tecrîd*, 2/234, 337.
[176] Üç esere birlikte atıfta bulunduğu örnek için bk. Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-Tecrîd*, 2/318.
[177] Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-Tecrîd*, 225-248.

misal verilmiştir. Konunun devamındaysa "Ramazan orucu için her gün niyet etmek" şeklinde bir fasıl başlığı açılmıştır.

"Oruca girişin keyfiyeti" şeklinde isimlendirilen bu baptaki dokuz meselenin yalnızca "Zevalden önce Şevval ayının hilalini görmek" adlı meselede Kâsım er-Ressî'nin *Mesâilu'n-neyrûsî* adlı eseriyle istidlal yapılmıştır. Diğer sekiz meselede Hâdî'nin *el-Âhkam* adlı eserine başvurulduğu görülmektedir.

Ayrıca Müeyyed-Billâh, "Ramazan orucunu vacip kılan şeyler" başlığı altında ru'yet-i hilal konusunda tevatür haberin de hilalin görüldüğünün kanıtı olarak kabul edilebileceği şeklinde bir tahriçte bulunmuştur. Söz konusu bu tahric, mezhep mensuplarınca kabul görmüş ve mezhep görüşü olarak kabul edilmiştir.[178]

İkinci bâb "Oruçlu için müstehap ve kerih olan şeyler" şeklinde isimlendirilmiştir ve üç meseleden oluşmaktadır. Bu meseleler sırasıyla "Oruçlunun kaçınması ve yapmayı arttırması gereken şeyler", "Yolcuyken mukim olan ve hayızlıyken temizlenen kişiler hakkında" ve "Oruçlunun ağzına koymaya dikkat etmesi gereken şeyler" şeklindedir. Söz konusu meselelerin ilk ikisinde Hâdî'nin *el-Âhkam*'ı üçüncüsünde ise *el-Âhkam* yanında Kâsım er-Ressî'nin *Mesâilu'n-neyrûsî* adlı eserindeki görüşlerini delil olarak kullanıldığı görülmektedir.[179]

Üçüncü bâba gelindiğinde ise "Oruç için müstehap ve kerih olan şeyler" başlığıyla karşılaşılır. Bu başlık altında sırasıyla "Müstehap oruçların vakitleri", "Yolculuk sırasında oruç tutmanın hükümleri", "Ramazan'a ulaşıp mukimken yolcu olan kişi hakkında", "Özür sahibinin orucu hakkında", "Ramazan ve Şevval arasında kasten cima eden kişi hakkında" olmak üzere beş meseleye yer verilmiştir. Beş meseleden ikinci ve beşinci meselede Hâdî'nin *el-Âhkam*'daki görüşleriyle birlikte Kâsım er-Ressî'nin *Mesâilu'n-neyrûsî* adlı eserindeki görüşleri de dikkate alınmıştır. Diğer üç meselede ise yalnızca Hâdî'nin *el-Âhkam'*daki görüşlerinden istidlal yapılmıştır.[180]

Dördüncü bâb kitâbu's-savm bölümünün en hacimli bâbıdır. "Orucu bozan ve bozmayan şeyler ve kendisine fidye gereken kişiler hakkında" şeklinde isimlendirilen bâb toplamda

[178] Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-Tecrîd*, 2/225-229.
[179] Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-Tecrîd*, 2/249-254.
[180] Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-Tecrîd*, 2/255-268.

16 meseleden oluşmaktadır. 16 bâbın tamamı Hâdî'nin *el-Ahkâm* ve *el-Müntehâb* adlı eserlerindeki görüşlerine dayandırılmaktadır.[181]

Bu meselelerin başlıkları sırasıyla şöyledir: "Ramazan'da yiyip içen veya cima eden kişi hakkında", "Kasten yiyip içen kişinin kefareti hakkında", "Kendisinden meni veya mezi gelen oruçlu hakkında", "Ramazan'da cünüp sabahlayan kişi hakkında", "Güneşin batışı veya fecrin doğuşu konusunda şüpheli olup orucunu açan kişi hakkında", "Hacamat yaptıran oruçlu kişi hakkında", "Oruçlu kişinin ilaç kullanması", "Oruçlunun kusması", "Oruçlunun yenilemeyen şeyleri yutması", "Mazmaza yapan oruçlunun boğazına su kaçması", "Sinek vb. şeylerin boğaza kaçması", "Oruçlu bayanın uyurken eşinin onunla cima etmesi hakkında", "Orucunu açan kişi günün devamında imsak eder mi?", "Üzerinde kaza orucu bulunan kişinin Ramazan'a ulaşması", "Oruç tutmaya dayanamayan ve yaşlı kişilere gereken şeyler", "Oruç tutmamaya niyet edip oruca devam etmek".

Beşinci bâbta yedi mesele bulunmaktadır ve "Nezir, zıhar ve hataen adam öldürmenin kefaret oruçları" şeklinde isimlendirilmiştir. Müeyyed-Billâh'ın bu bâbın da tüm meselelerinde Hâdî'nin *el-Ahkâm* ve *el-Müntehâb* adlı eserlerindeki görüşleriyle istidlalde bulunduğu görülmektedir.[182]

Söz konusu yedi meselenin başlıkları şu şekildedir: "Birden fazla günde oruç tutmak isteyen kişi peş peşe mi oruç tutar?", "Bir yılın orucunu tutmaya nezreden kişi hakkında", "Peş peşe günlerde oruç tutacağına nezreden kişi", "Şartlı niyetle oruç tutacağına nezreden kişinin Ramazan olduğunu anlaması hakkında", "Bayram günlerinde oruca veya itikafa nezreden kişi", "Katil ve zıhar oruçlarının tetabu oluşu hakkında", "Zıhar yapan kişinin ve katilin köle azad edebileceği hakkında".

Altıncı bâb ise "Orucun kazası hakkında" olarak isimlendirilmiştir. Bu bâbta beş mesele bulunmaktadır ve "Ramazan orucunun kazasının keyfiyeti" şeklindeki ilk mesele hariç diğer dört meselede yalnızca Hâdî'nin *el-Ahkâm* ve *el-Müntehâb* adlı eserlerine atıfta bulunulmuştur. İlk meselede ise *el-Ahkâm* ve *el-Müntehâb'*ın yanında Kâsım er-Ressî'nin *Mesâilu'n-neyrûsî* adlı eserinden de delillendirmede bulunulmuştur.[183]

[181] Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-Tecrîd*, 2/269-301.
[182] Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-Tecrîd*, 2/302-317.
[183] Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-Tecrîd*, 2/318-322.

Bu beş mesele da sırasıyla şöyledir: "Ramazan orucunun kazasının keyfiyeti", "Tatavvu orucu tutan kişinin iftarı hakkında", "Ramazan'da delirip tekrar akil olmak hakkında", "Kâfirin İslam'a girdikten sonra orucun farz olması" ve "Özür sahibine ramazan orucunun farz oluşu".

Yedinci ve son bâb "İtikâf ve kadir gecesi hakkında" olarak isimlendirilmiştir. Toplamda 13 mesele bulunmaktadır ve yalnızca son mesele olan "Kadir gecesi hakkında" isimli meselede Müeyyed-Billâh, Kâsım er-Ressî'nin *Mesâilu'n-neyrûsî*'sine yer vermiştir. Geriye kalan 12 mesele de yine *el-Ahkâm* ve *el-Müntehâb'*a başvurulduğu görülmektedir.[184]

Söz konusu 13 mesele sırasıyla şu şekilde adlandırılmıştır: "İtikâfın şartları", "Asgari itikâf süresi ve itikâf yapana gerekli olan şeyler", "İtikâfın mekânı", "İtikâf yapan kişinin mescitten çıkmasının caiz olduğu durumlar", "İtikâf yapan kişinin yapmasının caiz olduğu şeyler", "İtikâf sırasında kimseyle konuşmayacağına yemin eden kişi hakkında", "İtikâfı bozan şeyler", "Kendisine Cuma günü itikâf gerekli olan kişi hakkında", "Kendisine birkaç gün itikâf yapması gereken ancak gündüzleri itikâfa niyet eden kişi hakkında", "İtikâf sırasında hayız olan kadın hakkında", "Vasiyet edilen itikâf hakkında", "Kendisine itikâf gerekli olan köle hakkında", "Kadir gecesi hakkında".

Buraya kadar Müeyyed-Billâh'ın *Şerhu't-Tecrîd* adlı eserinde oruç bölümünü nasıl ve ne şekilde ele aldığı incelenmiştir. Müellifimizin konuyla ilgili görüşleri serd ederken kimlerden hangi oranda istidlallerde bulunmuş olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. O, yukarıda da belirttiğimiz üzere toplam 56 meselenin 51'inde Hâdî'nin görüşleriyle delillendirmede bulunmuş ve yalnızca beş meselede Kâsım er-Ressî'ye atıfta bulunmuştur. Diğer yandan konu başlıklarının isimlendirilmelerine yer verilmesiyle Müeyyed-Billâh'ın konuya bütüncül olarak bakışı ve konuya en ince ayrıntılarına kadar değindiği gözlemlenmiştir.

3.2. Müeyyed-Billâh'ın Mezhepteki Fürû Eserlerine İntikal Eden Görüşleri

Müeyyed-Billâh'ın oruçla ilgili görüşlerinin mezhepteki önemi bakımından incelenmesinde İbnu'l-Miftâh'ın *Şerhu'l-Ezhâr* adlı eserinin esas alındığı yukarıda ifade edilmişti. Aşağıda ele alınan bu konu, aynı zamanda, Ahmed b. Kâsım el-Ansî'nin *et-*

[184] Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-Tecrîd*, 2/323-338.

Tâcû'l-müzheb li ahkâmi'l-mezheb isimli şerhinden istifade edilerek de incelenmiştir. Ansî'nin şerhi ile İbnu'l-Miftâh'ın şerhi arasında incelenen konuyla ilgili farklı bir ifade yahut farklı br durum söz konusu olduğunda bu farklılığa değinilmiştir. Çalışmamızda yalnızca *Şerhu'l-Ezhâr*'dan söz edildiğinde diğer eserde de konunun aynı şekilde ele alındığı anlaşılmalıdır.

Esas aldığımız şerh İbnu'l-Miftâh'ın *Şerhu'l-Ezhâr*'ı olduğu için kısaca söz konusu eserin oruç kısmı hakkında bazı bilgiler vermekte yarar vardır. İbnu'l-Miftâh bu eserinde oruç kısmını beş fasıl olarak ele almıştır. Bu beş fasıla ek olarak nezir orucu ve itikâf olmak üzere de iki bâb başlığı bulunmaktadır. Oruç kısmı incelendiğinde on yerde Müeyyed-Billâh'ın görüşlerine yer verildiği görülmektedir. Bu bölümlerin bazılarında Müeyyed-Billâh'ın görüşleri mezhebin görüşü gibi kabul edilmiş, bazılarında Müeyyed-Billâh'ın görüşünün yanında başka fakihlerin de görüşlerine yer verilmiş diğer bazılarında ise Müeyyed-Billâh'ın görüşleri mezhebin görüşleriyle çelişmiştir.

Bu bölümde *Şerhu'l-Ezhâr*'ın oruç kısmı örnekleminde Müeyyed-Billâh'ın görüşlerinden bahsedilen kısımlar tek tek incelenecektir. Böylece Müeyyed-Billâh'ın Zeydî fıkhına etkileri tespit edilmeye çalışılacaktır.

Bu tespit işleminde izlenecek yöntem ise şöyledir: Öncelikle *Şerhu'l*-Ezhâr'da ilgili bölümler incelenecek ardından Müeyyed-Billâh'ın eseri olan *Şerhu't-Tecrîd*'indeli ilgili konuya bakılarak görüşlerin sağlaması yapılacaktır. Aynı zamanda gerekli görülen yerlerde Ansî'nin *et-Tâc* isimli şerhlerine de karşılaştırmalı olarak değinilecektir. Son olarak incelediğimiz bahislerin sıralamasını ve bunların isimilerini İbnu'l-Miftâh'ın eserindeki başlıklarda olduğu gibi aktarmayı tercih ettiğimizi söylemek yerinde olacaktır.

Burada bir parantez açarak ifade edilmelidir ki araştırmamız devam ederken daha önce de ifade edildiği üzere Fatih Yücel tarafından "*Müeyyed-Billâh ve Zeydî/Hadevî Fıkhı: Müeyyed-Billâh ve Zeydî/Hadevî Fıkhının Teşekkül Sürecine Etkisi (Fürû-i Fıkha Dair Görüşleri)"* adında bir çalışma yayımlanmıştır. Söz konusu bu çalışmanın hedeflerinden biri Müeyyed-Billâh'ın Zeydî fıkhına etkisini fürû-i fıkıh konuları üzerinden ele almaktır. Çalışmanın bir diğer hedefi ise araştırmamıza konu olan Müeyyed-Billâh'ı tanıtmaktır. Bu nedenle iki araştırma arasında konu benzerliği kaçınılmaz olmuştur. Diğer taraftan Yücel'in bu çalışması araştırmamıza bazı konularda önemli katkılarda bulunmuştur.

Yücel'in çalışmasında müellifin ibadetlere dair görüşlerinin incelendiği bölümde oruç konusunda İbnu'l-Miftâh'ın *Şerhu'l-Ezhâr*'ına intikal etmeyen ancak Müeyyed-Billâh'ın Hadî-İlelhak'ın görüşünü benimsemeyip kendi görüşünü ortaya koyduğu bir mesele dikkat çekmektedir.

Yücel'in tespitine göre Hâdî-İlelhak unutarak yiyip içen bir kimsenin "ümmetin icmaıyla" bir sorumluluğunun olmadığı görüşündedir. Ancak Müeyyed-Billâh ise ramazanda unutarak yiyip içen ya da eşiyle ilişkiye giren kimsenin bir gün kaza etmesi gerektiği, bu fiili kasten yaptığındaysa tövbe etmesi gerektiği görüşündedir. [185]

Her ne kadar İbnu'l-Miftâh bu konuyu eserine almamış olsa da Müeyyed-Billâh'ın görüşlerine büyük ihtimam gösterdiği Hâd-İlelhak'tan farklılaştığı ve kendi görüşünü ortaya koyduğu meselelere örnek olması açısından önemlidir.

Şimdi Müeyyed-Billâh'ın oruçla ilgili görüşlerinden *Şerhu'l-Ezhâr'*a intikal eden kısımlarına yer verilecektir.

3.2.1. Orucun Kişiye Farz Olma Vakti

Zeydiyye mezhebine göre şu beş şeyden birisi hâsıl olunca mükellefe oruç farz olur: Ru'yet-i hilal, tevatür derecesindeki haber, otuz günün geçmesi, müftünün fetvası ve âdil iki kişinin haber vermesi.[186]

İbnu'l-Miftâh eserinde bu beş konuyu detaylı şekilde açıklamıştır. Ancak biz Müeyyed-Billâh'ın görüşlerinin mezhebe etkilerini araştırdığımız için burada yalnızca onun görüşleriyle ilgili kısımları ele alacağız.

İbnu'l-Miftâh'ın şerhinde ru'yet-i hilal konusunda şu detaylara yer verilmiştir: Ru'yet-i hilal ifadesi ile Ramazan ayının başında görülecek hilalin oruç tutmaya başlama vaktinin geldiğine, Şevval ayının başında görülecek hilalin ise oruç tutmaya son verilmesine delalet eden hilal olduğu kast edilmiştir.[187]

[185] Yücel, *Müeyyed-Billâh ve Zeydî/Hadevî Fıkhı*, 109.
[186] İbnu'l-Miftâh, *Şerhu'l-Ezhâr*, 4/51-62.
[187] İbnu'l-Miftâh, *Şerhu'l-Ezhâr*, 4/54-56.

Kişi eğer Şaban ayının son günü olduğunu düşündüğü gündeki zevalden sonra hilali görürse gördüğü hilal yarın oruç tutacağına delalet eder. Görülen hilal de yarın başlayacak olan Ramazan ayına ait olan hilaldir.

İmamiyye'ye göre güneşin batışından önce görülen hilal, Ramazan ayı içerisindeki hilal sayılır. Aynı şekilde eğer hilal zevalden önce görülürse Nâsır el-Utrûş, Câfer es-Sâdık, Muhammed el-Bâkır ve Zeyd b. Ali görülen hilalin Ramazan ayının ilk günündeki hilal olduğu görüşündedir.

Hâdî-İlelhak, Müeyyed-Billâh ve kardeşi Nâtık-Bilhak, Ebu'l-Abbas, İmam-ı Şâfiî ve Ebû Hanîfe ise görülen hilalin Şaban ayının son gününe işaret ettiğine ve yarın başlayacak olan Ramazan ayına ait olduğunu savunmuşlardır. Mezhebin görüşü de budur.[188]

Görüldüğü üzere Müeyyed-Billâh'ın da aralarında bulunduğu fukahânın savundukları görüş mezhebin râcih görüşüdür.

Müeyyed-Billâh'ın *Şerhu't-Tecrîd* adlı eserinde konuyu nasıl ele aldığına bakıldığında öncelikle Hâdî'nin eseri olan *el-Ahkâm*'da konuyla ilgili ifadelerini olduğu gibi aldığı ve ardından bu ifadeleri değerlendirerek çeşitli çıkarımlarda bulunduğu ve bazen de tahrîc yöntemiyle mezhebe bazı katkılarda bulunduğu görülmektedir.

Öyle ki Hâdî "İki şahit -eğer adil iseler- hilali gördüklerine birlikte şehadet ederlerse şahitlikleri caiz olur" demiş, Müeyyed-Billâh ise bu ifadelerden şu çıkarımı yapmıştır: "Şehadetlerini bir arada şahitlik etmeleriyle ilişkilendirmesi tek kişinin şehadetiyle şahitliğin caiz olmayacağına delildir."

Ardından Müeyyed, Hâdî'nin *el-Ahkâm* adlı eserinde bu bölümün sonunda şunları eklediğini söyler: "Kim hilali tek başına görürse kendisi için oruç tutması caiz olur." Müeyyed-Billâh bu ifadeden de şu sonuca ulaşmıştır: "Tek kişinin hilali gördüğüne yönelik şehadeti başkalarını yükümlü kılmaz."[189]

Bu ifadelere bakıldığında Müeyyed-Billâh yalnızca Hâdî'nin ifadelerini aktarmakla kalmadığı bu ifadelere çeşitli yorumlar ve açıklamalar da getirdiği görülmektedir.

[188] İbnu'l-Miftâh, *Şerhu'l-Ezhâr*, 4/54-56.
[189] Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-Tecrîd*, 225.

Ru'yet-i hilal konusuyla ilgili Ansî'nin şerhine bakıldığında ise ru'yet-i hilal ile ilgili yalnızca mezhebin görüşünü verdiği ve pek fazla detaya girmediği görülmektedir. Ansî, sadece, kişinin hilali görmesiyle orucun kendisi için vacip olacağı, eğer hilali zevalden sonra görürse gördüğü hilalin gelecek aya (Ramazan ayına) ait olan hilal olduğu ve eğer kişi hilali zevalden önce görmüşse gördüğü hilalin önceki aya (Şevval ayına) ait olduğu ifadelerine yer vermiştir.[190]

Müeyyed-Billâh, Zeydiyye'ye göre orucun kişiye farz olabilmesi için gerekli beş şarttan biri olan tevatür haberi, tahric olarak ortaya koyduğunu ifade etmektedir. O, bu konuda şunları söyler: Tevatür haberdeki gaye bilginin hâsıl olmasıdır. (el-Hâdî'nin) "Kim hilali tek başına görürse kendisi için oruç tutması caiz olur." sözünü görmüyor musun? [191]

Hâdî'ni *el-Ahkâm*'ını incelediğimizde ru'yet-i hilal konusundaki tevatür haberin orucu gerekli kıldığına dair bir konuya rastlamadık. Ardından İbni Miftah'ın eseri olan *Şerhu'l-ezhâr*'da tevatür haberin orucun vucubiyeti için gerekli olan şartlar arasında olduğunu gördük. Dolayısıyla burada Müeyyed-Billâh'ın mezhebe doğrudan bir etkisi olduğu düşünülebilir.

O, kendinden önce mezhepte var olmayan bir hükmü tahric yöntemiyle mezhebe dahil etmiş, yaptığı bu işlem kendinden sonra mezhepte karşılık bulmuş ve mezhebin muteber eserleri arasında bulunan *Şerhu'l-Ezhâr*'da söz konusu hükme yer verilmiştir.

Orucun vucûbiyeti için gerekli olan şartlardan bir diğeriyse müftünün hilalin görüldüğü ve oruç tutulmaya başlanacağı yönünde fetva vermesidir.[192]

Zeydiyye mezhebinde kabul gören görüşe göre müftü "hilalin görüldüğüne kânî oldum (صَحَّ عِنْدي رُؤْيَة الهِلَالِ) yahut "ayın başlangıç tarihi şudur" şeklinde bir fetva verirse bu fetvaya uymak caizdir. Müftü, hâkim yani yönetici ya da imam olsa da olmasa da durum böyledir ancak hâkim olması evlâdır. Çünkü Zeydiyye mezhebine göre hâkimde velayet vardır (olması gerekir). Şayet müftü "hilali gördüm" derse tek başına onun fetvasına uyulması gerekmez.[193] Çünkü ru'yet-i hilal konusunda tek başına bir kişinin şahitliğinin başkaları için geçerli kabul edilmediği yukarıda da ifade edilmişti.

---

[190] Ansî, *et-Tâc,* I/238.
[191] Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-Tecrîd,* 225.
[192] İbnü'l-Miftâh, *Şerhu'l-Ezhâr,* 4/58; Ansî, *et-Tâc,* I/258.
[193] İbnü'l-Miftâh, *Şerhu'l-Ezhâr,* 4/58-59; Ansî, *et-Tâc,* I/258.

İbnu'l-Miftâh *Şerhu'l-Ezhâr*'da konuyu bu şekilde açıkladıktan sonra Müeyyed-Billâh'ın şöyle dediğini ekler: "Eğer geniş bir ilme sahip bir kişi (müctehid) "hilalin görülme kânî oldum" (صَحَّ عِنْدي رُؤْيَة الهِلَالِ) derse onun görüşüyle de amel etmek caizdir. Bu sözü hâkim söylerse de durum böyledir ve hâkimin sözü müftünün sözünden evlâdır." [194] Görüldüğü üzere Müeyyed-Billâh, mezhepte kendinden önce ifade edilmemiş bir husûsu ortaya koymuştur.

Ondan önce "hilalin görülme bilgisine ulaştım" (صَحَّ عِنْدي رُؤْيَة الهِلَالِ) ifadesiyle orucun vacip oluşu durumu sadece müftü, hâkim yani yönetici/imam için geçerliydi. Ancak Müeyyed-Billâh söz konusu bu ifadeyi geniş bir ilme sahip bir kişinin (müctehid) söylemesiyle de orucun vacip olabileceğini ve geniş bir ilme sahip bir kişinin (müctehid) sözüyle amel etmenin caiz olduğunu belirtmektedir.

Müzâkirûn tabakasındaki fukahâ Müeyyed-Billâh'ın bu görüşü üzerinde tartışmışlardır. Fakih Hasan, Müeyyed-Billâh'ın görüşünün zahir manasıyla anlaşılması gerektiğini ve diğer konularda olduğu gibi müçtehidin görüşünün vucubiyet gerektirmediğini ifade etmiştir. Fakih Ali ve fakih Yahya b. Hasan el-Behîc ise Müeyyed-Billâh'ın cevaz kelimesiyle vucubiyeti kast ettiğini savunmuşlardır.[195] Ansî ise bu tartışmaya değinmeyerek bu konuda müsteftînin söz konusu ictihada uymasının vacip olduğunu ifade ederek şerhinde konuya kısaca yer vermiştir.[196] Böylece Müeyyed-Billâh'ın bu konuda da mezhebe direkt bir katkısı bulunduğu görülmektedir.

Zeydiyye mezhebine göre orucun kişiye vacip olması için gereken şartlardan beşincisi ise âdil iki kişinin haber vermesi olarak kabul edilmiştir. İki erkek veya bir erkek bir kadın yahut iki kadın, önceki dört sebepten (Ru'yet-i hilal, tevatür haber, otuz günün geçmesi, müftünün fetvası) birini haber verirse bu haberi duyanlara oruç tutmaları vacip olur.[197]

Yukarıdaki iki kadın ifadesi üzerinde bir ihtilaf bulunmaktadır. Müzakirûndan fakih Ali, bu ifadenin Kâdı Zeyd'e ve Müeyyed-Billâh'a ait olduğunu ve Hadeviyye fıkhına göre bir erkek ve iki kadının haber getirmesiyle oruç konusunda amel edilebileceğini

[194] İbnu'l-Miftâh, *Şerhu'l-Ezhâr*, 4/58.
[195] İbnu'l-Miftâh, *Şerhu'l-Ezhâr*, 4/58.
[196] Ansî, *et-Tâc*, I/238.
[197] Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-Tecrîd*, 2/225; İbnü'l-Miftâh, *Şerhu'l-Ezhâr*, 4/54-62; Ansî, *et-Tâc*, I/237-238.

savunmuştur. İbnu'l-Miftâh ise mezhebin görüşünün yukarıda ifade edildiği gibi cinsiyet fark etmeksizin iki kişinin getirdiği haber şeklinde olduğunu söylemiştir.

Biz de Müeyyed-Billâh'ın cinsiyet belirtmeden yalnızca iki kişinin haber getirmesine vurgu yaptığını tespit ettik. Müeyyed-Billâh, bu görüşünü de Hz. Peygamber'in şu hadisiyle delillendirmektedir: İki bedevi Rasulullâh'a (sav) geldi. Peygamberimiz o ikisine sordu: "Müslüman mısınız?" "Evet" dediler. Ardından peyganberimiz "Hilali gördünüz mü?" diye sordu. Onlar da yine "Evet" dediler. Bunun üzerine Hz. Muhammed (sav), insanlara oruç tutmaya son vermelerini yahut oruç tutmaya başlamalarını emretti.[198]

Müyyed-Billah bu hadisi naklettikten sonra peygamberimizin, haberi getirenlerin yalnızca Müslüman oluşu ve hilali görüp görmediklerini sormasına dikkat çeker. Ona göre bu durum, hükmün, haberi getirenlerin yalnızca şahitlik etmeleriyle ilişkili olduğuna delildir.[199]

Sonuç olarak denebilir ki Müeyyed-Billâh'ın savunduğu görüş, mezhebin görüşü minvalindedir.

3.2.2. Şek Gününde Oruç Tutmanın Müstehab Oluşu

Zeydiyye mezhebine göre gökyüzünde hilali görmeye engel bir durum olduğunda ve Şaban ayının otuzuncu günü tespit edilemediğinde o gün oruç tutulması müstehaptır. Ancak gökyüzü bulutlu olsa ve Şaban ayının otuzu olduğu biliniyorsa o gün şek günü olarak kabul edilmez.[200]

İbnu'l-Miftâh, İmam Şafii'nin şek gününde oruç tutmayı kişinin sürekli adet haline getirdiği bir oruç olmadıkça mekruh kabul ettiğini söylemiş ve nevâsıb diye nitelendirdiği ehl-i sünnete çeşitli eleştiriler yönlendirmiştir. [201]

Ardından şek gününde oruç tutmanın sebebini açıklamış ve şek gününde yalnızca bir şart ile oruç tutulabileceğini vurgulamıştır. Ona göre şek gününde oruç tutacak kişi farz oruç tutacağını belirterek niyet etmelidir. Eğer o gün Ramazan ayının içerisindeyse zaten amaç

[198] "Hadis - Hadis Veritabani" (Erişim 02 Ocak 2024).
[199] Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-Tecrîd*, 2/226-228.
[200] Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-Tecrîd*, 2/235-236; İbnü'l-Miftâh, *Şerhu'l-Ezhâr*, 4/62; Ansî, *et-Tâc*, I/239-240.
[201] İbnü'l-Miftâh'ın ehl-i sünnete yönelttiği eleştiriler için dipnota bk. İbnu'l-Miftâh, *Şerhu'l-Ezhâr*, 4/63-64.

hasıl olmuş ve ibadet eda edilmiştir. Ancak Ramazan ayının içerisinde olmayan bir günde oruç tutulmuş olursa bu durumda tutulan oruç tatavvû oruç hükmünde kabul edilir.

Fakih Hasan şöyle demiştir:[202] Şartlı niyet konusunda Müeyyed-Billâh'ın şöyle bir görüşü bulunmaktadır: Eğer niyetinde bir kesinlik söz konusuysa niyetinde kesinlik bulundurmak itibarıyla yanlış yapmış olsa da bu onun için yeterlidir. Ancak kişi "Eğer bugün Ramazan ise farz oruç, değilse nafile oruca niyet ettim" diyerek niyet ederse bu niyet onun için yeterli olmaz. Çünkü burada tahyir yani alternatifli bir durum söz konusu olduğundan ibadet tam manasıyla eda edilmiş sayılmaz.[203]

Burada da mezhep görüşü belirtildikten sonra Müeyyed-Billâh'ın açıklamasına yer verme ihtiyacı hissedilmekte ve mezhep görüşünün Müeyyed-Billâh ile güçlendirilmeye çalışıldığı görülmektedir.

3.2.3. Niyetin Her Gün Yinelenmesi

Zeydiyye mezhebine göre oruç tutacak kişinin her gün niyet etmesi gerekmektedir. Ramazan ayının başında bir defa niyet etmek yeterli değildir.[204] İbnu'l-Miftâh, Ebû Hânîfe ve İmam Şâfiî'nin de bu görüşte olduğunu eklemiştir. Ardından niyet için yeterli olacak sözler konusunda şunları söylemiştir: "İhvân'a (Müeyyed-Billâh ve Nâtık-Bilhak) göre niyet için yeterli olacak miktar, kişinin tuttuğu orucun Ramazan orucu olduğunu niyetinde belirtmesidir. Çünkü kişi niyetinde, tuttuğu orucun Ramazan orucu olduğunu belirttiğinde bu orucun vacip olan Ramazan orucu olduğu sarihtir. Zira şeriate göre Ramazan'da başka oruç tutulmaz."[205] İbnu'l-Miftâh'ın ihvân diye bahsettiği ve Zeydiyye mezhebinde ihvân denilince akla gelen kişiler Müeyyed-Billâh ve abisi Nâtık-Bilhak'tır.

Görüldüğü üzere bu konuda da İbnu'l-Miftâh mezhebin görüşünü ortaya koymuş ardından Müeyyed-Billâh'ın görüşüyle konuyu tamamlamıştır. Böylece mezhebin görüşü ortaya konulurken Müeyyed-Billâh'a atıfta bulunulduğu tespit edilmiştir.

---

[202] Fakih Hasan'ın ifadeleri için bk. İbnü'l-Miftâh, *Şerhu'l-Ezhâr*, 4/63.
[203] Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-Tecrîd*, 2/237.
[204] Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-Tecrîd*, 2/313; İbnü'l-Miftâh, *Şerhu'l-Ezhâr*, 4/65; Ansî, *et-Tâc*, I/240.
[205] İbnu'l-Miftâh, *Şerhu'l-Ezhâr*, 4/65.

Ansî ise şerhinde konuyu isim vermeyerek tıpkı İbnu'l-Miftâh gibi anlatmıştır. İbnu'l-Miftâh'tan farklı olarak her gün niyet etmenin gerekli olmadığını savunan isimlere yer vererek bu görüşün mezhebin görüşüne aykırı olduğunu belirtmiştir.[206]

3.2.4. Niyetin Vakti

Zeydiyye mezhebine göre niyetin vakti, Ramazan'dan önceki günün güneş batışıyla başlar ve oruç tutulacak günün gündüzüne çok az kalana kadar devam eder. Bu konuda mezhep içerisinde ittifak vardır.[207] Aynı zamanda Ramazan'ın birinci gününde güneş batmadan önce o günün orucuna niyet edilirse de niyet sahih olur. Kaza orucu, mutlak nezir orucu ve keffâret oruçları bu ruhsatın dışında bırakılmıştır. Bu üç oruca bir önceki geceden niyet etmek icma ile vaciptir. Ramazan orucu, muayyen nezir ve nafile oruçlarda ise geceden niyet etmek gerekmez. Bu Hâdî'nin görüşüdür.[208]

Nâsır ve Mâlik'e göre kaza orucu, mutlak nezir orucu ve keffâret oruçlarının geceden niyet edilmesi gerektiği görüşü Müeyyed-Billâh'ın görüşüdür. Söz konusu görüşü Müeyyed-Billâh'ın *Şerhu't-Tecrîd* adlı eserinde savunduğu ve çeşitli hadislerle delillendirdiği görülmektedir.[209] İbnu'l-Miftâh da söz konusu savunma ve delillendirmeleri olduğu gibi eserine almıştır.[210]

Neticede Müeyyed-Billâh'ın kaza orucu, mutlak nezir orucu ve keffâret oruçlarının geceden niyet edilmesi gerektiği konusunda mezhebe katkısını ortaya çıkmaktadır.

3.2.5. Orucun Vakti

Zeydiyye'ye göre orucun vakti fecrin doğuşundan güneşin batışına kadardır. Ancak namaz vakitlerinin aksine oruç konusunda güneşin batışı gezegenlerin görülmesiyle bilinebilir.[211]

Konunun dipnotunda Kadı Zeyd'in şu ifadelerine yer verilmiştir: Ebû Mûsâ el-Eş'arî, A'meş, Ebû Bekir b. Ayyâş, Abdullah b. Abbas, Hasan b. Salih, Hz. Aişe'ye göre orucun vakti güneşin doğuşuyla başlar. Onlar bu konuda icma etmişlerdir. Ardından Kadı Zeyd

---

[206] Ansî, *et-Tâc,* I/240.
[207] Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-Tecrîd*, 2/243; İbnu'l-Miftâh, *Şerhu'l-Ezhâr*, 4/66-68; Ansî, *et-Tâc,* I/240.
[208] İbnu'l-Miftâh, *Şerhu'l-Ezhâr*, 4/67.
[209] Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-Tecrîd*, 2/239.
[210] İbnu'l-Miftâh, *Şerhu'l-Ezhâr*, 4/67.
[211] Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-Tecrîd*, 2/247-248; İbnu'l-Miftâh, *Şerhu'l-Ezhâr*, 4/78; Ansî, *et-Tâc*, I/241.

sorar: Yukarıdaki icma gerçekleştikten sonra aynı konuda gerçekleşen icma kendinden önceki icmayı ortadan kaldırabilir mi? Seyyid Şerefuddin şöyle der: Hâdî'ye göre sonraki icma önceki icmayı ortadan kaldıramaz. Müeyyed, *Mesaîl*'de sonraki icmanın önceki icmayı ortadan kaldırabileceğini işaret etmektedir.[212]

Burada Seyyid Şerefuddin'in hangi *Mesail* adlı kitaptan bahsettiği anlaşılmamaktadır. Ancak Müeyyed-Billâh'ın usul-u fıkıh alanında mezhebe büyük bir katkıda bulunduğu söylenebilir. Zira mezhepte kabul edilen görüş, Müeyyed-Billâh'ın ortaya koyduğu görüştür. Bu durumda Müeyyed-Billâh'ın görüşü mezhep mensuplarınca Hâdî'nin görüşüne tercih edilmiş olur ki bu da Müeyyed-Billâh'ın mezhepteki konumunun önemini ortaya koymaktadır.

3.2.6. Taharrî

Kişi eğer önceki aylardan haberdar değilse yahut Ramazan ayında olduğunu bilse dahi başında veya sonunda olduğunu net olarak bilmiyorsa ayın şeklinin büyüklüğü, ayın doğuş-batış hızı gibi insana içerisinde bulunulan ayın kaçıncı gününde olunduğu hakkında fikir veren emareler üzerine düşünüp taharri (araştırma) yapması ve galip zannına göre karar vermesi gerekir.

Ramazan ayının başlangıcının taharri ile belirlenmesi konusunda mezhebin görüşü, hilal şafaku'l-ahmerden sonra değil de şafaku'l-ebyaddan[213] sonra batarsa o günün Ramazan'ın ikinci günü olduğu yönündedir. Ancak Müeyyed-Billâh'a göre o gün Ramazan'ın birinci günüdür.

Bu durumda Müeyyed-Billâh'ın mezhep görüşüyle çeliştiği anlaşılmaktadır. Söz konusu çelişkinin sebebi hem mezhebin ve hem de Müeyyed-Billâh'ın görüşüne kaynaklık eden rivayetin yorumlanma biçimidir. Rivayet şöyledir: Hilal şafaktan önce batarsa o gün Ramazan'ın birinci günüdür, hilal şafaktan sonra batarsa o gün Ramazan'ın ikinci günüdür. Müeyyed'e göre buradaki şafaktan kasıt şafaku'l-ebyaddır. Mezhebe göre bu şafak, şafaku'l-ahmerdir.

---

[212] İbnu'l-Miftâh, *Şerhu'l-Ezhâr*, 4/78.

[213] Şafaku'l-ahmer ve şafaku'l-ebyad terimleri için bk. Mustafa Helvacı - Yavuz Unat, "İlm-i Mîkāt", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 24 Haziran 2024).

3.2.7. Oruçlu Kişiye Kerih Olan Şeyler

İbnu'l-Miftâh oruç tutan kişiye müstehap ve kerih olan şeyleri sayarken kinder denilen bir maddenin çiğnenmesinden bahseder. Bu madde herhangi bir tadı olmayan ve bazı ağaçların köklerinden elde edilen bir maddedir. Bu maddenin çiğnenmesi mezhebe göre kerih görülmektedir. İbnu'l-Miftâh bunları anlattıktan sonra görüşünü Müeyyed-Billâh ve Mansur-Billah'a dayandırmaktadır.[214]

Oruçluyken hacamat yaptırdığı takdirde zayıf düşeceğini düşünen kişinin hacamat yaptırması da kerih görülen şeyler arasındadır. İbnu'l-Miftâh mezhebin görüşünün bu olduğunu söyledikten sonra görüşünü delillendirmek için Müeyyed-Billâh'ın eserinde naklettiği rivayetlere yer verir.[215]

3.2.8. Oruç Tutmamanın Caiz Görüldüğü Durumlar

Zeydiyye mezhebine göre üç durumda oruç tutmamak için ruhsat vardır: Sefer, ikrah ve kişide, oruç tuttuğu takdirde bir zarara uğrama endişesinin bulunması. Bu üç durumda kişi oruç tutmaz ve tutmadığı oruçlarını kaza eder.[216]

Çıkılan mesafenin sefer sayılabilmesi için namazın kısaltılması gereken mesafe esas alınır. Mezhebe göre yerleşim yerinden uzaklaşıp bir mil mesafeye ulaştıktan sonra kişinin oruçluymuş gibi imsak haline devam etmesine de gerek yoktur. İbnu'l-Miftâh, mezhebin bu görüşünü Müeyyed-Billâh'a dayandırmaktadır.[217]

3.2.9. Kaza Oruçlarının Tutulabileceği Günler

Mezhepte kabul gören görüşe göre oruç tutmanın vacip olduğu günlerde kaza orucu tutmak caiz değildir. Aynı zamanda oruç tutmamanın vacip olduğu günlerde de kaza orucu tutmak caiz görülmez. Hayız ve nifas günlerinde, Ramazan ve Kurban Bayramı'nda ve teşrik günlerinde kaza orucu tutulmaz.

Hayız ve nifas günleri ile iki bayram gününde kaza orucu tutulmayacağı konusunda mezhepte ittifak vardır. Ancak teşrik günlerinde yani Zilhicce ayının 11, 12 ve 13. günlerinde kaza orucu tutmak konusunda ihtilaf bulunur. Ebû Abbas'a nispet edilen bir

---

[214] İbnu'l-Miftâh, *Şerhu'l-Ezhâr*, 4/78-79.
[215] Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-Tecrîd*, 3289-201; İbnu'l-Miftâh, *Şerhu'l-Ezhâr*, 4/78-79.
[216] İbnu'l-Miftâh, *Şerhu'l-Ezhâr*, 4/94-101.
[217] İbnu'l-Miftâh, *Şerhu'l-Ezhâr*, 4/94-95.

kavle ve Ebû Tâlib'e göre teşrik günlerinde kaza orucu tutmak caiz değildir. Ebû Abbas'ın bir başka kavline ve Müeyyed-Billâh'a göre teşrik günlerinde de kaza orucu tutulabilir.[218]

Müeyyed-Billâh bu görüşünü *Şerhu't-Tecrîd*'de delillendirmektedir. Ona göre bayram günlerinde oruç tutmama görüşüne kaynaklık eden hadîs-i şerîf farklı şekilde de yorumlanabilir.

Söz konusu rivayet şu şekildedir: "Kurban günü, teşrik günleri ve arefe günü biz islam ehlinin bayramı ve yeme-içme günüdür."[219] Müeyyed'e göre bu hadîs-i şerifte dile getirilen günlerde oruç tutmanın mekruhluğu gibi bir anlam çıkarılmayabilir. Zira burada bayramın fazileti öne çıkarılmıştır. Yeme-içme günüdür ifadesine gelince bu ifade ise söz konusu günlerde oruç tutmanın vacip olmadığına hamledilir. Çünkü oruç tutmanın vacip olmadığı bir gün yeme-içme günüdür.[220]

Görüldüğü üzere Müeyyed-Billâh ihtilaf edilen bir konuda taraflardan biri olmuş ve onun görüşü de muteber görüşler arasında kabul edildiğinden İbnu'l-Miftâh eserinde onun görüşüne yer vermiştir. Ancak Müeyyed-Billâh'ın görüşünün konunun son kısmına bırakıldığı dikkate alındığında İbnu'l-Miftâh'ın bu görüşü desteklemediği anlamı çıkarılabilir. Bu konuda da Müeyyed-Billâh'ın görüşünün mezhep görüşüyle çeliştiği söylenebilir.

3.2.10. Keffâretin Miktarı

Kendisinde oruç tutmaya engel olacak bir illet bulunan ve bu illeti ölünceye kadar devam etmiş kişiye tutamadığı oruçlar için iskat gerekir. Bu durumdaki kişi, tutamadığı her gün için yarım saʿ günlük yiyip içtiği şeylerden keffâret ödemesi vaciptir. Bu görüş Ebu'l-Abbas ve Ebû Tâlib'in Hâdî'den yaptığı tahriçtir ve görünüşe göre mezhebin görüşü de budur. Müeyyed-Billâh ve Ebû Hanîfe'ye göreyse yarım saʿ buğday veya bir saʿ başka bir ürün vermek gerekir. Burada Müeyyed-Billâh'ın mezhebin görüşüyle çeliştiği ve farklı bir mezhebin görüşüyle aynı istikamette görüş belirttiği görülmektedir.[221]

---

[218] İbnu'l-Miftâh, *Şerhu'l-Ezhâr*, 4/104-105.
[219] Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre et-Tirmizî, *Sünen*, thk. Halid Abdulgani Mahfuz (Lübnan: Dâru'l-Kutubu'l-İlmî, 2014), 214.
[220] Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-Tecrîd*, 256-257.
[221] İbnu'l-Miftâh, *Şerhu'l-Ezhâr*, 4/303-304.

SONUÇ

İslam dininde inanç ve amel düzleminde farklı metot, yöntem, ilke ve özellikleriyle birbirinden ayrılan birçok mezhep bulunmaktadır. Kelâmî yönünün yanı sıra fıkhî yönü de bulunan Zeydiyye mezhebi de kendine has ayırıcı metot, yöntem, ilke ve özellikleri bulunan nevi şahsına münhasır bir İslam mezhebidir. Zeyd b. Ali'nin Emevî yönetimine karşı isyanıyla tohumu atılan mezhebin fıkhî yönü, çeşitli merhalelerden geçerek teşekkül sürecini tamamlamıştır. Söz konusu bu teşekkül süreci de mezhepte öne çıkan bazı isimlerin mezhebe katkılarıyla gerçekleşmiştir.

Zeydiyye mezhebinin öne çıkan isimlerinden birisi de Müeyyed-Billâh Ahmed b. Hüseyin el-Hârûnî'dir. Hicrî 333/944 yılında Taberistan'ın Âmul şehrinde doğan Müeyyed-Billâh, Şehârî'ye göre Zeydiyye mezhebinin ehl-i-taḥṣîl/muhassilûn tabakasında yer almaktadır.

Ehl-i-taḥṣîl, hicrî III. ve IV. yüz yıllarda mezhebin içerisinde bulunduğu büyük ayrışmaya bir son vermek ve ehl-i taklîd olan mezhep mensuplarının dinî yaşayışını kolaylaştırmak hedefiyle kendilerinden önceki Zeydî fukahadan tevarüs eden mezhep birikimini belirli bir işlemden geçirmiş ve mezhep mensuplarınca dışına çıkılamaz belirli bir çerçeve oluşturmuştur.

Mezhebin ehl-i-taḥṣîl tabakasındaki isimlerden sayılan Müeyyed-Billâh, yaşadığı dönemin gelişmelerinden bigâne kalmamıştır. O, hem Ebû Abdullah el-Basrî ve Kerhî gibi yaşadığı dönemin önemli âlimleri arasında sayılan birçok alimden ilim almasının yanında birçok eser telif etmiş hem de yaşadığı çevredeki halktan biat alarak çeşitli hurûçlar gerçekleştirerek siyaset meydanından da geri durmamıştır.

Araştırmamız, farklı yönleriyle Müeyyed-Billâh'ın hayatını ortaya koymayı ve Müeyyed-Billâh'ın Zeydiyye mezhebindeki konumunu tespit etmeyi hedeflemekte olduğundan Zeydiyye fıkhının fukaha tabakâtı Müeyyed-Billâh merkeze alınarak anlatıldıktan sonra ilk olarak Müeyyed-Billâh'ın hayatı farklı yönleriyle ele alınmaya çalışılmıştır.

Ardından son bölümde Müeyyed-Billâh'ın Zeydiyye fıkhına yaptığı katkıları ve mezhebe etkisini, İbn Murtazâ'nın *el-Ezhâr fî fiḳhi'l-eʾimmeti'l-eṭhâr* adlı eserine yazılan şerhlerin en meşhurlarından sayılan İbnu'l-Miftâh'ın kaleme aldığı *Münteza'u'l-muhtâr min ġayṣi'l-midrâr* isimli eser esas alınarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu tespitin de

Şerhu'l-Ezhâr'ın ibadetler bölümünün Kitâbu's-savm başlığı örnekleminde gerçekleştirilmesi planlanmıştır. Diğer yandan ilgili konular Zeydiyye Mezhebinde önemli bir füru-i fıkıh eseri sayılan Ahmed b. Kâsım el-Ansî'nin *et-Tâcû'l-müzheb li ahkâmi'l-mezheb* isimli şerhinden de istifade edilerek incelenmiştir.

Aynı zamanda Müeyyed-Billâh'ın kendi fürû-i fıkıh eseri olan *Şerhu't-Tecrîd*'in oruç bölümü de incelenmiş ve böylece Müeyyed-Billâh'ın görüşlerinin araştırıldığı eser olan *Şerhu'l-Ezhâr* ile sağlaması yapılmıştır. Diğer bir ifadeyle Müeyyed-Billâh'ın *Şerhu't-Tecrîd*'de bulunan oruç ile ilgili görüşlerinden *Şerhu'l-Ezhâr*'a intikal eden görüşleri belirlenmiştir.

Yaptığımız araştırma neticesinde Müeyyed-Billâh'ın *Şerhu't-Tecrîd*'de bulunan oruç ile ilgili görüşlerinden *Şerhu'l-Ezhâr*'a intikal eden on konu bulunmaktadır. Bu görüşlerin kimisinde Müeyyed-Billâh'ın görüşleri mezhebin görüşü olarak kabul edilmiş, kimisinde mezhebin görüşü verilirken Müeyyed-Billâh'ın görüşünün yanında başka fakihlerin de görüşlerine yer verilmiş kimisinde ise Müeyyed-Billâh'ın görüşleri mezhebin görüşleriyle çelişmiştir. Ayrıca bazı konular delillendirilirken Müeyyed-Billâh'ın eserinde naklettiği hadislere yer verilmiş ve tıpkı bir hadis kitabıymış gibi onun eserlerinden alıntılar yapılmıştır.

Mezhebebin görüşü ortaya koyulurken Müeyyed-Billâh'ın görüşlerine atıfta bulunulan konular şunlardır: Zevalden sonra görülen hilalin yarın Ramazan ayının başlayacağına delaleti, iki adil şahidin haber vermesiyle orucun vacip olacağına dair meselede hükmün cinsiyetine bakılmaksızın haberi getiren kişilerin adil ve iki kişi olmasıyla alakalı olduğu, oruca niyette niyetin miktarı konusunda Ramazan orucu ifadesinin yeterli olduğu, niyetin vakti konusunda yalnızca kaza orucu, mutlak nezir orucu ve keffâret oruçlarına geceden niyet edilmesi gerektiği, oruç tutmamanın caiz görüldüğü durumlar konusunda seferdeki kişinin bir mil uzaklaştıktan sonra yiyip-içmeye başlayabileceği, oruçlu kişiye yapılması kerih olan şeyler konusunda kinder denilen maddenin çiğnenmemesi gerektiği ve hacamat yaptırdığında zayıf düşeceğini düşünen kimsenin hacamat yaptırması.

Yukarıda belirtilen konular ele alınırken mezhebin görüşünün bu yönde olduğu belirtilmiş ve bu hükümler ifade edilirken Müeyyed-Billâh'ın da bu görüşte olduğu dile getirilmiştir. Yani bu konularda mezhep görüşü serd ediliriken dayanak olarak gösterilen âlimler

arasında Müeyyed-Billâh kimi zaman tek başına kimi zaman da farklı isimlerle birlikte yer almaktadır.

Müeyyed-Billâh'ın mezhep görüşüyle çeliştiği konular ve görüşleri ise şöyledir: Ramazan ayının başı veya sonu bilinmediği takdirde kişinin gökyüzündeki ayın durumuna bakarak bazı araştırmalar yapması (taharri) ve galip zannına göre hareket etmesi konusunda mezhebe göre hilal, şafaku'l-ebyaddan sonra batarsa o gün Ramazan'ın ikinci günüdür. Ancak Müeyyed-Billâh'a göre o gün Ramazan'ın birinci günüdür. Teşrik günlerinde kaza orucu tutulabileceği konusunda Müeyyed-Billâh'a göre bu günlerde kaza orucu tutulabilir ancak mezhebin görüşüne göre bu günlerde kaza orucu tutulmaması vaciptir. Oruç tutamayan kişiler için verilecek keffâret miktarı konusunda da mezhebe göre kişinin, her gün için yarım sa' günlük yiyip içtiği şeylerden Müeyyed-Billâh'a göreyse yarım sa' buğday veya bir sa' başka bir ürün vermek gerekir.

Bu konularda Müeyyed-Billâh'ın görüşleri mezhepte zayıf kabul edilen görüşler arasında sayılmıştır. Zira İbnu'l-Miftâh'ın eserinde benimsenen usule göre onun mezhepte kabul edilen râcih görüşe aykırı olan kavillere mezhep görüşünü açıkladıktan sonra yer verdiği görülmektedir. Yukarıdaki üç konuda da İbnu'l-Miftâh mezhep görüşünü açıkladıktan sonra Müeyyed-Billâh'ın görüşüne yer vererek Müeyyed'in görüşünün mezhepte isabetli bir görüş olarak kabul edilmediğine ve onun kendi fıkhı olduğuna işaret etmiştir şeklinde bir yorum yapılabilir.

Müeyyed-Billâh'ın tahrîc yöntemiyle daha önce mezhepte bulunmayan hükümleri ortaya koyduğu konular ise şunlardır: Zeydiyye mezhebine göre, gerçekleştiğinde orucu vacip kılan durumlar arasında tevatür derecesine ulaşan haber de sayılmaktadır. Ancak araştırmamızda hem Kasım b. İbrahim'in hem de Hâdî'nin fıkıh eserlerine müracaat edildiğinde mütevatir haberin orucu vacip kılan durumlar arasında sayılmadığı tespit edilmiştir. Mütevatir haberin de orucu vacip kılan durumlardan olduğu görüşünü ilk defa Müeyyed-Billâh'ın ortaya koyduğu görülmektedir.

Müeyyed-Billâh, mütevatür haberdeki amacın bilginin hâsıl olması olduğunu söylemiş ve Hâdî'nin "Kim hilali tek başına görürse kendisi için oruç tutması caiz olur." ifadesinden tahrîçte bulunarak mütevatür haberi de orucu vacip kılan durumlar arasında saymıştır. Mezhebin muteber fürû-i fıkıh eserlerinin başında gelen *Şerhu'l-Ezhâr*'da da orucu vacip kılan durumlar arasında mütevatir haber sayılmıştır.

Zeydiyye mezhebinde kabul gören görüşe göre müftü "hilalin görüldüğüne kânî oldum" (صَحَّ عِنْدي رُؤْيَة الهِلَالِ) yahut "ayın başlangıç tarihi şudur" şeklinde bir fetva verirse bu fetvaya uymak caizdir. Müeyyed-Billâh'a göre geniş bir ilme sahip bir kişinin (müctehid) bu yöndeki fetvasıyla amel etmek de caizdir.

Bu konuda da Müeyyed-Billâh'tan önce bu minvalde herhangi bir görüş tespit edilememiştir. Dolayısıyla Müeyyed bu konuda da mezhebe doğrudan bir katkı yaptığı ve bunun mezhepte itibar edilip kabul edildiği anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak denilebilir ki Zeydiyye fıkhının bir fıkıh mezhebi olmasında ve teşekkül sürecini tamamlamasında en önemli isimler olan müteahhirûn fukahadan Kasım b. İbrahim er-Ressî ve Yahya b. Hüseyin el-Hâdî'nin görüşlerini esas alıp bu görüşlerden mezhep usulünün oluşturulması faaliyetinde bulunan, gerekli yerlerde açıklama ve eklemelerde bulunan ve hakkında hüküm bulunmayan meselelerde tahric yöntemiyle hükümler koyan ehl-i-taḥṣîl fukahanın belki de en önemli ismi Müeyyed-Billâh Ahmed b. Hüseyin'dir.

Bu çalışmada oruçla ilgili görüşleri çerçevesinde Müeyyed-Billâh'ın mezhebe katkıları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bundan sonraki süreçte yapılacak çalışmalarda onun diğer meselelerde de mezhebe katkılarının araştırılmasıyla müellifin Zeydî fıkhındaki yerine dair daha doğru tespitler ve kanaatler ortaya koyulabilir.

KAYNAKÇA

Ansî, Ahmed b. Kâsım el-. *et-Tâcû'l-müzheb li ahkâmi'l-mezheb*. Sanʿa: Dâru'l-Hikmeti'l-Yemenî, 1993.

Aruçi, Muhammed. "Ressî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 19 Temmuz 2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/ressi

Avcı, Casim. "Hilâfet". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 26 Şubat 2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/hilafet

Avcı, Meryem Merve. *Zeydiyye Fıkhında Talak ile İlgili Hükümler ve Hanefî Fıkhıyla Mukayesesi*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, 2018.

Bakkal, Ali. *Ana Hatlarıyla İslâm Fıkıh Mezhepleri*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2007.

Bardakoğlu, Ali. "Hanefî Mezhebi". Erişim 26 Şubat 2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/hanefi-mezhebi

Bernard Haykel, Aron Zysow. "What Makes a Maḏhab a Maḏhab: Zaydī Debates on the Structure of Legal Authority". *Arabica* 59 (2012), 332-371.

Bilal Aybakan. "Şâfiî Mezhebi". Erişim 26 Şubat 2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/safii-mezhebi

Bilge, Mustafa L. "Âmül". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 11 Mart 2022. https://islamansiklopedisi.org.tr/amul--iran

Büyükkörükçü, Muhammed Tâhir. *Hâdevî Fıkhının Doğuşu (el-Hâdî İlelhakk'ın el-Ahkâm'ı Çerçevesinde)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Casim Avcı. "Hilâfet". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 14 Ekim 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/hilafet

Çağırıcı, Mustafa. "Adâlet". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 06 Mart 2022. https://islamansiklopedisi.org.tr/adalet

Çiçek, Neslihan. *Zeydiyye Fıkhında Nikâh ile İlgili Hükümler ve Hanefî Fıkhıyla Mukayesesi*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, 2019.

Ebû Zehre. *Ebû Hanife*. çev. Osman Keskioğlu. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021.

Ebû Zehre, Muhammed. *el-İmam Zeyd Hayâtuhu ve Asruhu Ârâuhu ve Fıkhuh*. Dâru'l-Fikri'l-Arâbi, 2005.

Ebu'l-Kâsım el-Belhî vd. *Faḍlu'l-iʿtizâl ve tabakâtu'l-muʿtezile*. thk. Fuâd Seyyid. Beyrut: Dâru'l-Fârâbî, 2017.

Ekinci, Ahmet. *Zeydî Fıkhının Gelişimi ve Hâdî-İlelhak*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 1. Basım, 2019.

Ekinci, Ahmet. *Zeydî Fıkhının Gelişiminde İmâm Hâdî ve Hâdeviyye*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2019.

Ekinci, Ahmet. "Zeydî Fıkhının Teşekkülüne Katkı Sağlayan Başlıca Fakihler". *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/16 (2021).

Ekinci, Ekrem Buğra. *İslâm Hukuk Tarihi*. İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2006.

Erul, Bünyamin. "Zabt". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 06 Mart 2022. https://islamansiklopedisi.org.tr/zabt

Fığlalı, Ethem Ruhi. *Günümüz İslam Mezhepleri*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2011.

Fığlalı, Ethem Ruhi. "Hâricîler". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 04 Mayıs 2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/hariciler

Fığlalı, Ethem Ruhi. "Hüseyin". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 19 Temmuz 2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/huseyin

Gökalp, Yusuf. *Zeydîlik ve Yemen'de Yayılışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora, 2006.

Gölcük, Şerafettin. "Ebû Abdullah el-Basrî". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 10 Mart 2022. https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-abdullah-el-basri

Gündüz, Eren. *İmam Zeyd b. Ali, el-Mecmû'u'l-Fıkhî Adlı Eseri ve İslâm Hukuk Düşüncesindeki Yeri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Doktora, 2007.

Gündüz, Eren. *Zeyd b. Ali, Hayatı, Eserleri ve İslâm Hukuk Düşncesindeki Yeri*. İstanbul: Düşünce Kitabevi, 2008.

Gündüz, Eren. "Zeydî Fıkhında Mezhep Görüşünün Oluşumunda Zeyd b. Ali'nin Etkisi: Namazın Kılınış Şekli Örneği". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/1 (Haziran 2022), 57-88.

Gündüz, Eren. "Zeydî Fukahânın Tasnifi: *Bülûġu'l-ereb ve künûzü'z-zeheb fî-maʿrifeti'l-mezheb* Adlı Eser Çerçevesinde Bir İnceleme". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 25/3 (2021).

Güner, Ahmet. "Kābûs b. Veşmgîr". Erişim 16 Ocak 2022. https://islamansiklopedisi.org.tr/kabus-b-vesmgir

Helvacı, Mustafa - Unat, Yavuz. "İlm-i Mîkāt". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 24 Haziran 2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/ilm-i-mikat

Hüseyin, Zeyd b. Ali b. *el-Mecmû'u'l-hadîsî ve'l-fıkhî*. thk. Abdullah b. Hammûûd el-İzzî. Sanʿa: Müessesetü'l-İmam Zeyd b. Ali, 2002.

İbn İsfendiyâr, Bahûddin Muhammed b. Hasan. *Târîḫu-taberistan*. çev. Ahmed Muhammed Nâdî. Kâhire: Meclisu'l-aʿlâ es-sekâfe, 2002.

İbnu'l-Miftâh, Ebu'l-Hasan Abdullah. *el-Muntezü'l-muhtar min Ġaysi'l-midrâr (Şerhu'l-Ezhâr)*. Saʿde: Mektebetü't-Turâsi'l-İslâmî, 2014.

İbnü'l-Murtazâ. *Kitâbu't-tabakâti'l-mu'tezile*. thk. Susanna D. Wilzer. Dâru Mektebeti'l-Hayat, 1987.

İbnü'l-Murtaza, Mehdî-lidînillâh Ahmed b. Yahya. *Kitâbu'l-bahri'z-zehhâr el-câmiu li mezâhibi ulemâi'l-emsâr*. Sanʿa: Dâru'l-Hikmeti'l-Yemenî, 1947.

İsa Doğan. "Hasan el-Utrûş". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 26 Aralık 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/hasan-el-utrus

İsmâʿîl b. Alî el-Ekveʿ. *ez-Zeydiyye neşetühâ ve muʿtekadâtühâ*. Sanʿa: Mektebetü'l-Cîli'l-Cedîd, 2007.

İzzân, Muhammed Yahya Sâlim. "Mukaddime". *el-Fusûlü'l-lü'lü'iyye fî usûli fıkhi'l-'itrati'z-zekiyye ve a'lâmi'l-ümmeti'l-Muhammediyye*. kitap editörü İbnu'l-Vezir, 10-32. Lübnan: Merkezü't-Turâsi ve'l-Buhûsi'l-Yemenî, 2001.

Kalkan, Salih. *Zeydiyye'nin Teşekkülünde Kâsım er-Ressî*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Karaman, Hayreddin. *İslâm Hukuk Tarihi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2001.

Kavcıoğlu, Abdullah. *Zeydiyye Mezhebinin Usul-i Fıkıh Kaynakları*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2009.

Kılavuz, Ahmet Saim. "Zeynelâbidîn". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 20 Temmuz 2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/zeynelabidin

Köse, Saffet. "Zeyd b. Ali". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 26 Ekim 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/zeyd-b-ali

Madelung, Wilfred. *Ahbâru eimmeti'z-zeydiyye fi't-taberistan ve deylem ve cürcan*. Beyrut: Franz Steiner Verlag, ts.

Mahatvârî, Murtazâ b. Zeyd el-Hasenî el-. "Zeydiyye Mezhebinin İnanç Esasları ve Zeydî Fıkhının Gelişim Süreci". *İslâmî İlimler Dergisi* 1 (2011), 9-40.

Muhallî, Hamidu'ş-Şehideyn b. Ahmed b. Muhammed el-. *el-Hadâiku'l-verdiyye fî menakibi e'immetu'z-zeydiyye*. thk. Murtazâ b. Zeyd el-Husnî Mehturî. 2 Cilt. Sanʿa: Dâru'l-Vataniyye, 2003.

Müeyyed-Billah, Ahmed b. Hüseyin. *et-Tebsira*. thk. Abdulkerim Ahmed Cedbân. Saʿde: Mektebetü't-Turâsi'l-İslâmî, 2002.

Müeyyed-Billâh, Ahmed b. Hüseyin. *et-Tecrîd fî hukûki'l-imâmeyni'l-ʿazemeyn*. thk. Abdullah Hammûd el-İzzî. Sanʿa: Mektebetu'l-İmâm Zeyd b. Ali, 2002.

Müeyyed-Billah, Ahmed b. Hüseyin el-Harûnî. *el-Emâlî's-sugrâ*. thk. Abdusselâm Abbâs el-Vecîh. Saʿde: Dâru't-turâsi'l-islâmî, 1993.

Müeyyed-Billah, Ahmed b. Hüseyin el-Harûnî. *İsbâtü nübüvveti'n-nebî*. thk. Abdulkerim Ahmed Cedbân. Saʿde: Mektebeti't-Turâsi'l-İslâmî, 2003.

Müeyyed-Billah, Ahmed b. Hüseyin el-Harûnî. *Siyâsetü'l-mûridîn*. thk. Abdullah Hâşim İsmail eş-Şerîf. Mektebetü Merkezü'l-bedir, 2001.

Müeyyed-Billâh, Ahmed b. Hüseyin el-Harûnî. *Şerhu't-Tecrîd fi'l-fıkhı'z-zeydiyye*. thk. Muhammed Yahya Sâlim İzzân. 6 Cilt. Sanʿa: Merkezü't-Turâsi ve'l-Buhûsi'l-Yemenî, 2006.

Mürşîd-Billah, Yahya b. Hüseyin b. İsmail el-Cürcânî eş-Şecerî. *Sîretu'l-imam Müeyyed-Billah Ahmed b. Hüseyin el-Harûnî*. thk. Sâlih Abdullah Kurban. Sanʿa: Dâru'l Kutubu'l Vataniyye, 2003.

Mütevekkil-Alellah, Ahmed b. Süleyman b. Muhammed. *Usûlü'l-ahkâm el-camiu li edillet'l-helâl ve'l-harâm*. thk. Abdullah Hammuûd el-İzzî. Ürdün: Müessesetü'l-İmam Zeyd b . Ali es-Sekafiyye, 2003.

Nuʿman, Abdulfettah Şâyif. *el-İmam Hâdî Yahya b. el-Hüseyin b. Kasım er-Ressî vâliyen ve fakîhen ve mücâhiden*. y.y., 1. Basım, 1979.

Öz, Mustafa. "Hasan el-Alevî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 05 Temmuz 2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/hasan-el-alevi

Öz, Mustafa. "İbnü'l-Murtazâ". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 31 Ocak 2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-murtaza

Öz, Mustafa. "Müeyyed-Billâh, Ahmed b. Hüseyin". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 21 Ocak 2022. https://islamansiklopedisi.org.tr/mueyyed-billah-ahmed-b-huseyin

Öz, Mustafa. "Şîa". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 15 Ekim 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/sia

Özaydın, Abdulkerim. "Mansûr-Billâh, Abdullah b. Hamza". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 03 Temmuz 2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/mansur-billah-abdullah-b-hamza

Özdoğan, Yasemin. *Zeydiyye Fıkhında Had Suçları ile İlgili Hükümler ve Hanefî Fıkhı ile Mukayesesi*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Özgüdenli, Osman Gazi. "Taberistan". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 11 Mart 2022. https://islamansiklopedisi.org.tr/taberistan

Rıza Korkmazgöz. “Muʿtezile ve Şia Arasında Fikri Bağlantı Meselesi: Tevhid İlkesi Bağlamında Kadı Abdulcebbar ve Ebû Câfer et-Tûsî Arasında Bir Karşılaştırma”. *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45 (2018), 291-327.

Saffet Köse. “Hâdi-ilelhak, Yahyâ b. Hüseyin”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 08 Kasım 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/hadi-ilelhak-yahya-b-huseyin

Seyyid Ahmed Hüseynî. *Müellefâtü’z-zeydiyye*. Kum: Mektebetü’l-İsmâiliyyân, 1993.

Sübhânî, Caʿfer es-. *Buhûs fi’l-milel ve’n-nihal*. Kum: Müessetü İmam Sadık, 2. Basım, 2007.

Şehârî, Ali b. Abdullah. *Bulûġu’l-ereb ve kunuz̲u’z̲-zeheb fî marifeti’l-mezheb*. thk. Abdullah b. Abdullah b. Ahmed el-Ḥûs̲î. Sanʿa: Dâru’l-İmam Zeyd, 2002.

Taberî, Ebu Caʿfer Muhammed b. Cerir. *Tarih-i Taberî*. çev. M. Faruk Gürtuna. 4 Cilt. İstanbul: Sağlam Yayınevi, 3. Basım, 2018.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre. *Sünen*. thk. Halid Abdulgani Mahfuz. Lübnan: Dâru’l-Kutubİ’l-İlmî, 2014.

Tûsî, Ebû Câfer Muhammed b. Hasan b. Ali. *Tehzîbu’l-Ahkâm*. thk. Ali Ekber el-Ğaffâra. 10 Cilt. Tahran: Dâru’l-Kutubi’l-İslamî, 1964.

Üzüm, İlyas. “Nâtık-bilhak”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 24 Ocak 2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/natik-bilhak

Üzüm, İlyas. “Zeydîler”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 11 Mart 2022. https://islamansiklopedisi.org.tr/zeydiler--taberistan

Vecîh, Abdusselâm b. Abbâs. *Aʿlâmu’l-müellifîne’z-zeydiyye*. Ürdün: Müessesetü’l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 1999.

Yaman, Ahmet. *İslâm Hukukuna Giriş*. İstanbul: İFAV, 2014.

Yaşaroğlu, Hasan. *Taberistan Zeydîleri*. Gümüşhane Üniversitesi, Doktora, 2012.

Yavaş, Emine. *Zeydiyye Fıkhında Gayr-i Müslimlerle İlişkiler ile İlgili Hükümler ve Hanefî Fıkhı ile Mukayesesi*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Yiğit, İsmail. "Sıffîn Savaşı". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 19 Temmuz 2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/siffin-savasi

Yücel, Fatih. "İbnü'l-Murtazâ". *İslam Düşünce Atlası*. Erişim 24 Haziran 2024. https://islamdusunceatlasi.org/ibnul-murtaza/4982

Yücel, Fatih. "İlk dönem Irak Hanefilerinin Zeydî Usûlüne Etkilerine Yönelik Bir İnceleme (Kerhi ve Ebû Abdullah el-Basrî Örneği)". *Diyanet İlmî Dergi* 52/2 (Haziran 2016).

Yücel, Fatih. "Kâsım er-Ressî'nin Zeydiyye'nin Teşekkülüne Etkisi: Fürû-i Fıkha Dair Görüşleri Ekseninde Bir Değerlendirme". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XI/19 (2023), 86-102.

Yücel, Fatih. *Müeyyed-Billâh ve Zeydî/Hadevî Fıkhı*. Ankara: Kitabe Yayınları, 1. Basım, 2022.

Yücel, Fatih. "Nâtık-Bilhak". *İslam Düşünce Atlası*. Erişim 24 Haziran 2024. https://islamdusunceatlasi.org/natik-bilhak/4981

Yücel, Fatih. *Zeydî Usulcülerin Kaynak Anlayışı*. Ankara: Ankara Ünivetsitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2008.

Yücel, Fatih. "Zeydî Usûl-i Fıkıh Literatürü". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 33 (2019), 597-623.

Yücel, Fatih. "Zeydiyye". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 06 Kasım 2023. https://islamansiklopedisi.org.tr/zeydiyye

"Hadis - Hadis Veritabani". Erişim 02 Ocak 2024. https://www.hadisveritabani.info/